

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

LXIII

**900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle
Büyük İslâm Hukukcusu Şemsu'l-E'imme**

**ES - SERAHSİ
ARMAĞANI**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ.1965

Sihri Tolon Bağış

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

LXIII

**900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle
Büyük İslâm Hukukcusu Şemsu'l-E'imme**

**ES - SERAHSİ
ARMAĞANI**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ. 1965

BİRİNCİ BÖLÜM

ANKARA'DAKİ TÖREN

Ö N S Ö Z

Büyük ilim adamları yalnız yetiştikleri muhitlerin değil, bütün ilim dünyasının kendileriyle iftihar ettiği müstesna şahsiyetlerdir. Bu büyük simaların hatıralarını ta'ziz edip ilmî mesailerini devam ettirmek de kendilerinden sonra gelenler için hem bir vazife ve hem de bir kesb-i şeref vesilesidir. Bu mutlu kişilerin en büyüklerinden birisi, hatırasına tertiblenen töreni şu mütevazî kitabla dahi olsa tesbit etmek istediğimiz büyük fakih, Şemsu'l-Eimme es-Serahsî'dir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Hâmid Dershanesi, 15 nisan 1964 çarşamba günü, saat 17.30 da, seçkin dinleyicilerin huzurlarıyla yapılan büyük âlimin anma töreniyle müstesna günlerinden birini daha yaşamış bulunmaktadır. İslâm Hukuku'nun sayılı mütehassıslarının, çok kıymetli tebliğlerle, değerlendirdikleri töreni, Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dekanı sayın Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY açmış, ileriki sahifelerde dercedilmiş olan veciz konuşmasıyla sözü, devrimizin İslâm Hukuku sahası otoritelerinden sayılan, New York, Columbia Üniversitesi İslâm Hukuku Kürsüsü Profesörü Dr. Joseph SCHACHT'a bırakmıştır. Muhterem âlimin ingilizce olarak sundukları kıymetli tebliğin türkçesini, paragraflar halinde İlähiyat Fakültesi İslâm Hukuku Asistanı Dr. M. Es'ad KILIÇER takdim etmiştir. Kendisini, yine bu sahanın otoritelerinden olan Prof. Dr. Muhammed HAMİDULLAH'ın ki ile Prof. M. Tayyib OKİÇ'in ve Dr. Sâlih TUĞ'un tebliğleri takip etmiştir ki, pek mühim noktaların açıklandığı bu konuşmaların metinleri müteâkib sahifelerde bulunmaktadır.

Tebliğlerin okunuşu üç saate yakın sürmüştür ve törenin sonunda, Şemsu'l-Eimme'nin basılmış eserleri ile hocası Halvânî'den imlâ etmiş olduğu ve M. Hamidullah Bey tarafından tek nüsha olarak muhafaza edildiği Paris Bibliothèque Nationale'den getirilen "Kitābu Aşrâtı's-Sā'ah" mikrofilminin fotokopisi teşhir edilmiştir.

Törenin sona ermesinden sonra, bilginlerle dinleyiciler arasındaki şahsî görüşmelerin, büyük bir samimiyet içinde fakülte haricine kadar devam ettiği görülmektedir.

Bu vesileyle, büyük Türk Hukukçusu'nun kadrini tebci ödevini seve seve üzerine alan İlâhiyat Fakültesi Dekanına alenen teşekkürlerimizi sunar-ken, törenin milletlerarası bir mahiyet almasını sağlayarak, çok kıymetli tebliğleriyle Serahsi'yi ihyâ eden büyük âlimlere minnet ve şükranlarımızı arzeder, törenin hazırlanmasında emeği geçenlere de teşekkürlerimizi sunmayı vazife biliriz ¹.

*

Törenimizin ikinci kısmı İstanbulda cereyan etmiştir. Buna dair malûmatı Dr. Salih Tuğ'un "Serahsi'nin 900. ölüm yıldönümü dolayısıyla İstanbul'daki anılışı" adlı yazısında bulacaksınız. Süleymaniye Kütüphanesinde sergilenen Serahsi yazmaları hakkında ise, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah beyin "Ölümünün 900. yılı dolayısıyla tertiblenen Serahsi'nin eserlerinden mürekkep sergi rehberi" isimli yazısında bilgi verilmektedir ki bu yazıyı Dr. Salih Tuğ türkçeye çevirmiştir.

"Serahsi eserleri sergisi" adındaki yazmalar listesi, Prof. Dr. Hamidullah bey'in, Dr. Salih Tuğ'un yardımlarıyla, yaptığı tedkikler sonunda meydana gelmiş, Süleymaniye Kütüphanesi idarecileri tarafından teksir ettirilerek ziyâ-retçilerin istifadesine arzedilmiştir.

Gerek yukarıda zikri geçen muhterem zevata ve gerekse Sergiyi açmak lûtfunda bulunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı sayın Prof. Dr. Vehbi Eralp'a burada şükranlarımı arzederim.

Prof. Muhammed Tayyib OKİÇ

1) Bu arada değerli asistanlarım Dr. Esad Kılıçer ve Dr. Mehmed Hatiboğlu'na teşekkür borcumu ifâ etmekle bahtiyarım. Bu vesile ile, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde tertiplenen Serahsi eserlerinin yazmaları sergisi hususunda emekleri geçen Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler eski umum müdürü sayın Aziz Berker ile yeni umum müdürü İsmet Parmaksızoğlu'na ve Süleymaniye Kütüphanesi müdürü sayın Halid Dener ile bayan Nimet Bayraktar'a ve diğer arkadaşlarına ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Davetiye Örneği

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dekanı

Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

Büyük Türk Hukukçusu

ŞEMSU'L-E'İMME EBU BEKR MUHAMMED İBN AHMED

ES-SERAHSİ'nin

900. ölüm yıldönümünü anma törenine teşrifinizi saygı ile rica eder.

Yeri : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi, Hâmid Dershanesi, Ankara

Günü : 15 Nisan 1964 Çarşamba, saat 17,30.

BÜYÜK TÜRK HUKUKÇUSU
ŞEMSÜ'L-EİMME ES-SERAHSÎ'NİN
900. ÖLÜM YILDÖNÜMÜ ANMA TÖRENİ PROGRAMI ÖRNEĞİ

I – Açış Konuşması

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı

II – The Imam es-Sarahsî, his Life and Works

Prof.Dr. Joseph SCHACHT, New York, Columbia Üniversitesi İslâm Hukuku
Kürsüsü Profesörü

III – Serahsî'nin Devletler Umumî Hukukundaki Hissesi
(Contribution de Sarahsi au Droit International)

Prof. Dr. Muhammed HAMİDULLAH, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi

IV – Şerhu's-Siyerî'l-Kebir'in Türkçe tercemesi ve mütercimnin diğer eserleri

Prof. M. Tayyib OKİÇ, A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Tefsir, Hadis ve İslâm Hukuku
Kürsüleri Profesörü

V – Serahsî'nin Kendi İfade ve Beyanına göre Hapis Hayatı

Dr. Salih TUĞ, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İslâmTeddikikleri Enstitüsü İslâmiyat
Asistanı

NOT: 1) Büyük Hukukçunun matbû eserleri konferans salonunda teşhir edilmektedir.

2) Yazma halindeki eserleri ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde, 28 nisan-7 mayıs tarihleri arasında sergilenecektir.

AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın dinleyiciler, kıymetli misafirler, aziz meslektaşlarım,

Şu anda burada, Büyük Türk Hukukçusu Şems ül-Eimme Ebu Bekr Muhammed b.Ahmed es-Serahsî'nin 900. ölüm yıldönümünü anmak için toplanmış bulunuyoruz.

Serahsî, hicrî V., Milâdî XI. yüzyılda Maverâünnehr'de yetişmiş hanefî fakihlerinin en büyüğüdür.

Karahanlılar hakanı tarafından hapse atılıp orada kaldığı on yıl içinde, hiçbir esere baş vurmadan daha evvelki müktesebatından hafızasında kalanlarla "Mebhut", "Usul ül-Fıkh" ve "Şerh-i Siyer il-Kebir" adlı ölmez eserler bırakan bu zatın hayatı hakkında maalesef fazla bir şey bilmiyoruz.

Şimdi burada, Amerikanın New York şehrindeki Columbia Üniversitesi Profesörlerinden, dünyanın en meşhur islâm hukuku ve islâm tedkikleri bilgini aziz dostum ve meslektaşım Joseph Schacht, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Hadis, Tefsir ve İslâm Hukuku kürsüleri Profesörü Tayyib Okiç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Muhammed Hamidullah ve aynı Fakülte asistanlarından Dr. Salih Tuğ, Büyük Türk hukukçusu Şems ül-Eimme Ebu Bekr Muhammed es-Serahsî'nin hayatı, eserleri, doktrini ve faaliyetleri hakkında salâhiyetle geniş bilgi vereceklerdir.

Bu kısa açış konuşmamı bitirmeden önce, bu anma törenine tebliğleriyle katılan meslektaşlarıma, dinlemek üzere buraya gelmiş bulunan dinleyicilere teşekkürlerimi sunar, aziz dostum, kıymetli bilgin J. Schacht'ı kürsüye davet ederim.

Neşet ÇAĞATAY

NOTES ON SARAkHSÎ'S LIFE AND WORKS

By J. SCHACHT

Shams al-a'imma al-Sarakhsî died in A.H. 483, and the Faculty of Theology of Ankara University commemorated the ninth centenary of his death (according to the Islamic era) on 15 th April, 1964. The following notes are a revised and expanded version of parts of a talk which was privileged to give on that occasion.

Sarakhsî studied in Bukhara under Shams al- a'imma 'Abd al-'Azîz al-Ḥulwânî, whose *laqab* was transferred to him after the death of his master, and under Shaykh al-Islam al-Sughdî. He came to be regarded as the most perspicacious scholar of his generation, and in his turn was the teacher of the imâm Abû Bakr Muḥammad ibn Ibrâhîm al-Ḥaṣîrî, of Burhân al-a'imma 'Abd al-'Azîz ibn 'Umar ibn Mâze, the founder of that famous scholarly dynasty of the Banû Mâze or Âl Burhân who were the factual masters of Bukhara for many years, of Abû Ḥafṣ 'Umar ibn Ḥabîb, the maternal grand father of Marghînânî, the author of the *Hidâya*, and of Maḥmûd ibn 'Abd al-'Azîz al-Ûzjandî, the grandfather of Qâḍîkhân. He stands therefore in the main stream of Ḥanafî Scholarly tradition in Central Asia which, at that time, was the main centre of the Ḥanafî school.

His known works are the *Kitâb al-Mabsûṭ* the *Kitâb al-Usûl*, the *Sharḥ al-Siyar al-Kabîr* (to use this conveniently abbreviated expression which Sarakhsî himself did not hesitate to use), the *Nukat Ziyâdât al-Ziyâdât*, and the *Sharḥ Mukhtasar al-Tahâwî*. The first three works were composed in the order in which I have mentioned them, but it appears that Sarakhsî in composing the *Mabsûṭ* did not proceed systematically from chapter to chapter in the order in which they appear in the completed form of the work. We find the 14th Rabî' II 466 mentioned at the beginning of the *Kitâb al- ma'âqil* (vol. XXVII, 124 of the pointed edition in 30 volumes), and the 12 th Jumâdâ II 477 at the beginning of the *Kitâb al-radâ'* which forms one of the several appendixes (vol. XXX, 287); now it cannot have taken Sarakhsî eleven years to complete somewhat more than one tenth of this admittedly enormous work. The preface of the *Kitâb al-Usûl* is dated the last of Shawwâl 479, and Sarakhsî stated that he began composing this book after he had finished the *Mabsûṭ*. If we assume that Sarakhsî, as would be only natural, added the preface

last, this gives us a year and a half, which is a reasonable amount of time for the completion of the *Kitâb al-Usûl*. The *Sharh al-Siyar al-Kabir* was finished, according to Sarakhsî's statement at the end, on 3 rd Jumâdâ I 480, which gives us again a year and a half for its completion. The rate at which Sarakhsî worked under hard conditions (as we shall see) is admirable.

The great Ḥanafî Scholar al-Ḥâkim al-Shahîd (died 334) had produced in his *Kâfi* a summary of the contents of the main writings of Muḥammed ibn al-Ḥasan al-Shaybânî, in order to make their study easier for the students; this is why this work also came to be known as *al-Mukhtasar*. Now Sarakhsî, 150 years later, noticed a certain aversion from *fiqh* in the students. If we read carefully between the lines of his preface to the *Mabsût*, we realize that it was nothing less than a crisis in the study of *fiqh* in Central Asia. Sarakhsî gives three reasons for this crisis: (a) the defective zeal of the students, (b) the fact that some teachers discussed at length merely consequential cases (*nikât tardîyya*) which had no importance for *fiqh*, and (c) the fact that some scholars introduced philosophical terms into legal definitions. The first alleged reason is no real explanation, but the second and the third between them show that the teaching of *fiqh* was threatened by two opposite tendencies which pulled it into two opposite directions. Sarakhsî therefore intended to produce a commentary on the *Mukhtasar*, restricting himself to the generally accepted reliable considerations in explaining each case. In the concluding remarks which Sarakhsî inserted at the end of several chapters or groups of chapters in the *Mabsût*, he repeatedly emphasizes that his explanations are traditionally sound, based on *athar* (e.g. vol. VII, 59; X, 144; XII, 108; XXX, 244). He informs us that he aimed at clarity and conciseness in his work (*Mabsût*, vol. IV, 192: *بآكد اشارة واسهل عبارة: Usûl*, preface: *باوضح المعاني و اوجز العبارات*).

It is difficult to reconcile this with the actual text of the *Mabsût*. It contains, of course, much authentic information on the doctrines of the earliest authorities of the Ḥanafî School, and valid and intelligent argument, but its main characteristic is that it supplies, at very great length, alleged or fictitious, and often arbitrary, systematic reasonings in support of the several reported opinions, which are often themselves spurious, concerning each point. The *Mabsût* is, in fact, the first of those great treatises which are concerned not with establishing the accepted doctrine of the school and to prove that it is "right", but with impartially analyzing the systematic implications of each opinion. In other words, their approach is, as it were, "philosophical", and Sarakhsî, is the originator of this approach in the Ḥanafî school.

Incidentally, although the *Mabsût* is formally a commentary on the *Mukhtasar* of al-Ḥâkim al-Shahîd, Sarakhsî was conscious of commenting

on the works of Shaybânî himself, as he explains in the preface to his *Kitab al-Usûl*: فذلك الذى دعانى الى املاء شرح فى الكتب التى صنفها محمد بن الحسن رحمه الله بآكد اشارة واسهل عبارة، ولما انتهى المقصود من ذلك رأيت من الصواب ان ابين للمقتبسين اصول ما بنيت عليها شرح الكتب الخ .

The main sources for Sarakhsi's life are, in addition to the indications in his own works, his biographies in the *Masâlik al-Absâr* of Ibn Fadl Allâh al-'Umarî (died 749), which Professor M. Hamidullah kindly copied for me from the manuscript in the Ayasofya Library, in the *al-Jawâhir al-Mudî'a* of 'Abd al-Qâdir ibn Muḥammad (died 775), and in the *Tâj al-Tarâjim* of Ibn Qutlûbughâ (died 879). The *al-Fawâ'id al-Bahiyya* of Muḥammad 'Abd al-Ḥayy al-Laknawî (died 1304), which are based on the work of Maḥmûd ibn Suleymân al-Kafawî (died 990), provide no additional information, and the some seems to be true of the *Tabaqât* of al-Tamîmî al-Ghazzî (died 1099), used by Dr. Salâḥ al-Dîn al-Munajjid for the introduction to his edition of the *Sharh al-Siyar al-Kabir*. It will be seen that all these biographies are considerably later than Sarakhsi's lifetime.

The main event in Sarakhsi's life that is known to us is his long imprisonment in Ūzjand which lasted from 466, or even earlier, until 480. Nothing definite is known about its reason, except that it was on account of his outspokenness, *bi-sabab kalima kâna fihâ min al-nâsihin* as his biographers say. It has been suggested that it happened on account of Sarakhsi's criticism of the way in which the local ruler wanted to give his *ummahât awlâd* in marriage to his free officers, but this cannot be the case (a) because the anecdote itself represents the ruler as accepting Sarakhsi's criticism, and (b) because the earliest biographer, Ibn Fadl Allâh al-'Umarî, states that it happened after Sarakhsi's release from prison. The whole anecdote, incidentally, is somewhat suspect because it seems unlikely that the "other scholars", who are reported as having approved the procedure of the ruler in the first place, should have overlooked the rather elementary points made by Sarakhsi.

Sarakhsi was imprisoned at the instigation of his enemies, whom he himself describes and curses as heretics and whose final downfall he mentions in the concluding remarks of his *Sharh al-Siyar al-Kabir* (which, surprisingly enough, have never been used as evidence on the point in question). He says: لما انتهى

شرح السير الكبير، باملاء من العبد المذنب الفقير، المبطل بالهجرة الحسير، المحجوس من جهة السلطان الخطير، باغراء كل زنديق حقير، وتلبيس متبع الهوى الاشير (?)، التابع لحكم السوء التدبير، فقد عهم الله بالتدمير، وجعلهم عبرة الكبير والصغير، فالشكر لمولانا نعم المولى ونعم النصير.

That the reason for Sarakhsi's imprisonment was probably some dispute, otherwise unknown to us, on theology rather than on *fiqh*, is confirmed by

the continuation of this passage, with its strong emphasis on the orthodoxy of the people with whom Sarakhsî found a refuge after his release. He says:

(فقد) كان الافتتاح باوزجند في آخر أيام المحنة ، عند هبوب نسيم النعمة ، و التأم عند ذهاب الظلام ، و انجلاء الغمام ، و انشراق الايام ، بمرغينان ، متمرغ اهل الحق و اليقين ، في دار الامام سيف الدين ، ابقى الله حماه للمسلمين ، و احيا ببقائه طريقة الماضين.

We are therefore entitled to interpret narrowly and to give their full value as professions of orthodoxy and defiance of heretics to passages in the *Mabsût* where Sarakhsî calls himself العبد البرى من النفاق (vol.X, 50), or الماتمس لرفع الباطل الموضوع ، (vol.X, 144), or المتكلم بالحق المنير ، المحصور لأجله شبه الأسير (vol. XII, 108). Conflicts between government and ulema, conducted in terms of heresy and orthodoxy, were frequent during the rule of the Qarakhânids under whom Sarakhsî lived (cf. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, 310-11, 313, 316-18, 320).

However that may be, Sarakhsî was imprisoned, as he himself says in the *Mabsût* at the end of the *Kitâb al-iqrâr*, i.e. في موضع الاشرار together with common criminals, but there is nothing to support the legend, reported by his biographers starting with Ibn Faḍl Allâh al-'Umârî, that he was confined to the underground dungeon (*jubb*) and his disciples stood on top of it (an arrangement which can still be seen in Bukhara), or that the disciples stood outside the prison, and that he dictated the whole of the *Mabsût* from memory without being able to consult a book or notes. In the personal remarks with which Sarakhsî concludes several sections of his great work, he refers regularly in detail and in moving terms to the fact of his imprisonment and to his hope of final release, but there is not a simple expression which might be construed as referring to a *jubb* (or *matmûra*); in 477, when he began dictating the *Kitâb al-Usûl*, he was *fi zâwiya min hisâr Ūzjand*, which seems to refer to special quarters, and in the preface to the *Mabsût* he refers to his special friends who comforted him by their company during his imprisonment:

It is of course بعض الخواص من اصحابي زمن حبسى ، حين ساعدوني لأنسى. It is probable that the conditions of his imprisonment improved as time went on, but the last statement refers specifically to those early days when his friends encouraged him to embark on composing the *Mabsût*. An improvement in Sarakhsî's conditions of imprisonment is indicated by his personal remark at the end of the *Kitâb al-Wakâla*, which is missing in the printed edition (vol. XIX, 160) but exists in manu scripts from which Professor Hamidullah kindly copied it for me; he says there:

املاه المتخلص من السجن موضع الملالة ، المنتظر لتأم الفرج و الإقالة

The term *amla'a*, to dictate, which Sarakhsî uses regularly in the *Mabsût*, the *Kitâb al-Usûl*, and the *Sharh al-Siyar al-Kabir*, refers of course only to a well-known method of literary composition, by which the disciple or disciples wrote down the text which the master "dictated" to them, but it does not simply that the master used no books or notes in preparing it. It is not peculiar to the period of Sarakhsî's imprisonment, because Ibn Qutlûbughâ relates that Sarakhsî went on "dictating" the last part of the *Sharh al-Siyar al-Kabir*, after his release, in the *dihlîz* (antechamber or vestibule) of the Emir Ḥasen of Marghinân who gave him sanctuary. Sarakhsî may well have possessed an astonishing memory, although the anecdote which makes him boast that he remembered forty times as much traditional material as Shâfi'î is of doubtful authenticity, but that is not the point here. It is certainly true that Sarakhsî was deprived of the use of his library, because he describes himself at the end of the section on *buyû* in the *Mabsût* as *الممنوع عن أهل والولد والكتاب* (vol. XII, 108; *İktisâb* instead of *al-Kitâb* in the printed text of Ibn Qutlûbughâ is a mistake which Professor Hamidullah kindly pointed out to me; see the notes in Flugel's edition), and the expression *'alâ hasb al-iâqa wa-qadar al-fâqa* at the beginning of the *Kitâb al-kasb* (vol. XXX, 244) refers presumably to the same disability. But I had occasion, many years ago, to compare the text of the *Kitâb al-hiyal* in the *Mabsût* with the *Mukhtasar* of al-Hâkim al-Shahîd and with the original of Shaybânî, and I found that Sarakhsî's text is the result of a combination of several literary sources, and cannot possibly be the result of a dictation from memory. At the very least, his disciples must have read out to him not only the text of the *Mukhtasar* on which he commented, a normal procedure when "dictating", but other texts as well.

When Sarakhsî was finally released in 480, he went to Marghinân and there completed the *Sharh al-Siyar al-Kabir*, as he himself says,

في دار الامام سيف الدين ، ابقى الله حماء للمسلمين ، واحيا ببقاء طريقة الماضين
(see above). A final note, not by Sarakhsî himself but presumably one of his disciples, gives some further details. It says there:

فنهى به الى دار الامام سيف الدين بن ابراهيم بن اسحق بن اسماعيل فاراد شمس الأئمة ان يتم
الكتاب فابتدأ الخ .

These are the words of the Indian edition; Professor Hamidullah kindly informs me that a manuscript copy has:

والتمس الشيخ الامام الزاهد سيف الدين والفقهاء كلهم من الشيخ الامام الاجل الزاهد
امام الأئمة وصدر الأئمة ان يتمه الخ .

This seems to contradict the statement which appears in the biographies from Ibn Qutlûbughâ on wards, that the Emîr Ḥasan gave him hospitality and that he completed the work in *dihliz* of the emîr, unless both statements refer to the same person. (The mention of the name Ḥasan shows that this last statement contains some independent information.) I believe that this is indeed the case, and that the word emîr is not simply a mistake for imâm. We know from Ḥaṣîrî that Sarakhsî's host was a religious scholar, but his *laqab* Sayf al-Dîn, and the terms in which Sarakhsî himself speaks of him, make it greatly probable that his authority was not only a religious and scholarly but a political one. If this is so, we have here in Marghînân a parallel to the political power wielded in Bukhara at the same time by the founder of the dynasty of the Âl Burhân who was himself a disciple of Sarakhsî. "Some poets compare these "Imâms" with the "Emîrs" of the Sâmânid dynasty" (Barthold, in *Encyclopaedia of Islâm*, s.v. *Burhân*); it would therefore not be surprising if a similar religious and political leader were directly called emîr.

Sarakhsî was at least able to spend the last three years of his life in freedom and comfort, but whatever the conditions of his imprisonment, his literary work during all those years is really astounding. His name will be pronounced with admiration as long as *fiqh* is studied, whereas that of his persecutor has been utterly forgotten.

SARAHSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

Prof. Dr. Joseph SCHACHT

Çeviren: Dr. M. Esad KILICER

Şemsu'l-Eimme es-Sarahsi 483 H. yılında ölmüştür. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi onun, İslâmi tarih başına göre 900. ölüm yılını 15 Nisan 1964 de bir törenle anmıştır. Aşağıdaki notlar, bu münasebetle yapmak mahuriyetine erdiğim bir konuşmanın kısmen yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir nüshasıdır.

Sarahsî, Buhara'da Şemsü'l-Eimme Abdülaziz el-Hulvanî'den ders okumuştur. Hocasının ölümünden sonra onun *lâkabı* Sarahsî'ye geçmiştir. Diğer bir hocası da Şeyhülislâm es-Suğdî'dir. O kendi nesli içinde ençok anlayışlı kimse olarak kabul edilmiştir. O, kendi memleketinde, İmam Ebu Bekir Muhammed b.İbrahim el-Hasîrî'nin ve Buhara'yı birçok seneler idare etmiş âlim bir sülâle olan Benû Mâze veya Âl-i Burhân'ın kurucusu Burhanu'l-Eimme Abdülaziz b. Ömer b. Mâze'nin, *Hidâye*'nin müellifi el-Merğîmânî'nin ana tarafından büyük babası Ebu Hafs Ömer b. Habib'in ve Kadıhan'ın büyük babası Mahmud b.Abdülaziz el-Uzcendî'nin hocaları idi. Bundan dolayı Sarahsî, o devirde, Hanefi mezhebinin başlıca merkezi olan Orta Asya'daki Hanefi ulemâsı zincirinin başında yer almaktadır.

Onun bilinen eserleri şunlardır: *Kitabu'l-Mebsût*, *Kitabu'l-Usûl*, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir* (münasib olan bu kısaltmayı, bizat Sarahsî de kullanmaktan çekinmemiştir), *Nukatu Ziyadâtî'z-Ziyadât*, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*. İlk üç eser, zikretmiş olduğum sıraya göre telif edilmiştir. Fakat öyle görülüyor ki Sarahsî *Mebsût*'u yazarken, eserin tamamlanmış şeklinde görülen tertibi, bablar arasında sistematik olarak takip etmemiştir. 466 yılının 14 Rebiülâhir tarihini, *Kitabu'l-Maâqil* (Cilt XXVII, 124, Mısır tabı) de bulmaktayız. Yine çeşitli zeyillerden birini teşkil eden *Kitabu'r-Radâ* (cilt XXX, 287) nın başlangıcında 12 Cemaziyelâhir 477 tarihini bulmaktayız. Buna göre herkesce kabul edilmiş bu pek büyük eserin, onda birinden biraz fazlasının tamamlanması için 11 yıllık sürenin çok olması gerekmektedir. *Kitabu'l-Usul*'un önsözü, 479 Şevvalinin son günü tarihini taşımaktadır. Sarahsî ise *Mebsût*'u bitirdikten sonra bu kitabın telifine başlamış olduğunu ifade etmektedir. Sarahsî'nin mukaddimeyi sonradan ilâve etmiş olduğunu farzederek -ki yegâne tabîî durum budur - bu bize *Kitabu'l-Usul*'ü tamamlamaya yetebilecek olan bir-

buçuk sene gibi bir zaman vermektedir. *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, sonundaki, Sarahsî'ye ait ifadeye göre, 3 Cemaziyelevvel 480 de bitmiştir ki, bu da onun tamamlanması için yine bize birbuçuk yıllık bir zaman vermektedir. İlerde göreceğimiz gibi Sarahsî'nin çalışmış olduğu ağır şartlara göre bu yazış sür'atı takdire şayandır.

Büyük Hanefî âlimi el-Hâkimü's-Şehîd el-Mervezî (Öl.334 H.) *Kâfi* adlı eserini Şeybanî'nin başlıca eserlerinden çıkarmış ve talebelerin onları en kolay bir şekilde incelemelerini sağlamayı hedef tutmuştur. Bu onun eserinin niçin *el-Muhtasar* adıyla de bilindiğini göstermektedir. Halbuki bundan 150 sene sonra Sarahsî, talebelerde fıkha karşı bir çeşit isteksizlik olduğunu tekrar sezdi. Eğer biz Serahsî'nin *Mebhut* mukaddimesindeki satırlarını dikkatlice okuyacak olursak en azından Orta Asya'da o zamanki fıkıh incelemesinde bir krizin varlığını anlarız. Serahsî bu krizin üç sebepten ileri geldiğine kaanidir:

- 1- Talebelerdeki gayret eksikliği,
- 2- Gerçekte Fıkıh için önemi olmıyan neticeler doğuran hallerin hazı hocalar tarafından uzun uzun ele alınması (نکات طردية).
- 3- Bazı hocaların hukukî tarifler içine felsefî terimleri sokmuş olmaları.

Birinci olarak rivayet edilen sebep gerçek bir açıklama değildir. Fakat ikinci ve üçüncü sebepler şunu gösteriyorlar ki; *fıkıh* öğretimi onu iki zıd istikamete sevk eden iki karşıt temayülün tehdidine maruz kalmıştır. Bundan dolayı Serahsî, her meselenin açıklanmasında genellikle kabul edilmiş ve güvenilir düşüncelere kendisini bağlı kılarak adı geçen *Muhtasar* üzerine bir şerh yazmak amacını gütmüştür.

Sarahsî, *Mebhut*'un birçok bablarının nihayetine ithal etmiş olduğu bitiş sözlerinde, açıklamalarının, ananeye uygun olarak sağlam olduklarını ve sünnet (eser) üzerine dayandırıldığını tekrar tekrar te'kid etmektedir (meselâ, c. VII, 59, X, 144, XII, 108, XXX, 244). O, bize eserinde açıklık ve kısalığı gaye edindiğini bildirmektedir. (*Mebhut*, c. IV, 192: باوضح المعانى و اوجز العبارة: Usul, mukaddime: بآكد اشارة واسهل عبارة)

Bunu şimdiki *Mebhut* metni ile uyuşturmak güç bir iştir. Tabiidir ki o, mezhebin ilk otoritelerinin doktrinleri ve onların sağlam delilleri hakkında geniş ölçüde doğru bilgileri ihtiva etmektedir. Fakat onun başlıca özelliği, her noktada söylenen veya tasarlanan ve çok kere indî olan istidlâllerle, mevcut çeşitli görüşleri, hattâ ekseriya sathî fikirleri geniş mikyasta temin etmiş olmasıdır. Bu bakımdan Serahsî tarihte önemli bir yer aldı. Çünkü onun eseri, mezhebin kabul edilmiş doktrininin tesisi ve onun doğruluğunun ispatı ile ilgilenmiyerek, diğer bütün görüşler hakkında tarafsız şekilde sistemli bir tahlil yapan büyük

eserlerin ilki durumundadır. Diğer bir ifade ile bu eserlerin meseleyi ele alışları felsefi mahiyette olup, Serahsî de Hanefî mezhebinde meseleleri bu yönden inceliyenlerin ilk mümessili durumundadır. *Mebhut*, Hâkim-i Mervezî'nin "*Muhtasar*"ı üzerine yapılmış bir şerh olmasına rağmen, Serahsî bizzat Şeybanî'nin eserleri üzerine şerh yaptığıının farkında idi. Nitekim o, *Mebhut*'u tamamladıktan sonra yazdığı *Kitabu'l-Usul* adlı eserinin önsözünde bunu şöyle açıklamaktadır:

فذلك الذى دعانى إلى إملاء شرح فى الكتب التى صنفها محمد بن الحسن رحمه الله بأكد إشارة وأسهل عبارة، ولما انتهى المقصود من ذلك رأيت من الصواب أن أبين للمقتربين أصول ما بنيت عليها شرح الكتب الخ .

Bizzat kendi eserlerindeki delillere ilâve olarak Serahsî'nin hayatı için başlıca kaynaklar, onun şu kitaplarda bulunan hal tercemeleridir: İbn Fadlillahi'l-Umerî (öl. 749) nin *Masâliki'l-Ebsâr* adlı kitabı ki, Profesör M. Hamidullah, Ayasofya kütüphanesindeki yazmasından benim için lütfen istinsahta bulunmuştur, Abdulkadir b. Muhammed (öl. 775) in *el-Cevahiru'l Mudî'e* ve İbn Kutlûbuğa (öl. 878) nin *Tâcü't-Terâcim*, Muhammed Abdulhay al- Laknavî (öl.1304) nin *el-Favâidu'l-Bahiyya* adlı kitabı, Mahmud ibn Süleyman el-Kafavî (öl. 990) nin eserine dayanmakta ve ilâve bilgi vermektedir. Aynı şey et-Temîmî el-Gazzî (öl. 1099) nin *Tabakat*'ı için de söylenebilir. Dr. Salahuddin Muneccid, *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'in kendi yaptığı basısının girişinde bu bilgiyi kullanmıştır. Görüleceği gibi bütün bu hal tercemeleri Serahsî'nin yaşadığı zamandan epeyce sonraya aittir.

Sarahsî'nin hayatına ait bildiğimiz yegâne olay, onun Uzcent şehrinde uzun bir süre hapsedilmiş olduğudur. Bu hapislik H. 466 dan veya daha önceki bir tarihten H. 480 yılına kadar sürmüştür. Kendisinin tok sözlü olmasından ötürü hapse konulmuş olmasından başka, bu olayın sebebi hakkında belli bir bilgimiz yoktur. Onun hal tercemesini yazanların dediğine göre, kendisinin nasihat yollu söylemiş olduğu bir sözden dolayı hapse girmiştir (بسبب كلمة كان) . Hapisliğe, zamanın emirinin, ümmü veledlerini hür olan memurlarıyla evlendirmek istediğinde Serahsî'nin onu tenkid etmiş olmasının sebep olduğu zannedilmiştir. Fakat hadise böyle olamaz: (a) çünkü hükümdarın, Serahsî'nin tenkidini kabul etmiş olduğunu hikayenin kendisi ifade etmektedir ve (b) keza hal tercemesi yazarların ilki olan ibn Fadlillah el-Umerî, bu olayın, Serahsî'nin hapisten kurtulduktan sonra vuku bulduğunu anlatmaktadır. Tesadüfi olarak, bütün hikâye biraz şüpheli ve gayri muhtemel görünmektedir. Çünkü "diğer âlimler" in emirîn yaptığı işi hemen doğrular durumda oldukları, Serahsî tarafından ileri sürülen temel noktalara onlarca ehemmiyet verilmiş olduğu anlatılmıştır.

Sarahsi, düşmanlarının kışkırtmalarından ötürü hapsedilmiştir. Kendisi, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*'in sonunda onları anlatmakta, sapıtmış kimseler olarak kendilerini lânetlemekte, son derece düşük kimseler olduklarına işaret etmektedir (şurası hayret edilmeğe değer bir husustur ki, bu ifadeler meselede bir delil olarak asla kullanılmamıştır). O diyor ki:

لما انتهى شرح السير الكبير ، باملاء من العبد المذنب الفقير ، المبطل بالهجرة الحسير ، المحبوس من جهة السلطان الحظير ، باغراء كل زنديق حقير ، وتلبيس متبع الهوى الاشير (؟) ، التابع لحكم السوء التدبير ، فقد عمهم الله بالتدمير ، وجعلهم عبرة الكبير والصغير ، فالشكر لمولانا نعم المولى ونعم النصير .

“Bütün beyinsiz zındıkların kışkırtması, kötü arzuları arkasından giden korkunç kimselerin ve fena tertiplerde bulunanların karıştırması sonucu, vatanından ayrılmış ve kıymetli sultan tarafından hapsedilmiş, günahkâr fakir kulun imlâsıyla *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir* nihayete ermiştir. Allah onların hepsini kahretsin. Büyük, küçük herkese ibret yapsın. Çok güzel velî ve yardım edici olan Allahımıza şükürler olsun.”

Sarahsi'nin hapsedilmesinin sebebi, fıkıh üzerine olmaktan çok, ilahiyat hakkındaki bir münakaşa olsa gerektir. Aksi taktirde bu sebep bizce bilinmemektedir. İlâhiyata ait münakaşayı bu ifadelerin devamı tesbit etmektedir. Sarahsi, hapisten kurtulduktan sonra aralarında bir sığınak bulduğu sünni kimseleri ifadenin bütün kuvvetiyle te'yit etmektedir. Diyor ki:

(فقد) كان الافتتاح باوزجند في آخر ايام الحنة ، عند هبوب نسيم النعمة ، و التمام عند ذهاب الظلام ، وانجلاء الغمام ، وانشرق الايام ، بمرغيتان ، متمرغ اهل الحق واليقين ، في دار الامام سيف الدين ، ابقى الله حماء للمسلمين ، واحيا ببقائه طريقة الماضين .

“Bu kitaba mihnet günlerinin sonunda, Uzcend'de başlandı. Tamamlanması ise nimet rüzgârının estiği, karanlığın gittiği, bulutların dağıldığı ve günlerin aydınlandığı sırada, hak ve hakikat ehlinin secdegâhı olan Mergînan'da, İmam Seyfuddin'in evinde müyesser olmuştur. Allah onu müslümanlara bağışlasın. Geçmişlerin iyi yolundan ayırmasın.”

Bundan dolayı, *Mebhut*'daki ibareleri dar olarak tefsir etmeye ve onlara, Sünniliğin beyanları ve itizalcilerin meydan okumaları olarak tam kıymetlerini vermeye salahiyetli bulunmaktayız. Sarahsi, burada kendisi için, nifaktan uzak kul (cild. X, 50), aydınlatıcı doğruyu söyleyen, bundan dolayı esir gibi hapsedilmiş (المحصور لأجله شبه الاسير) (cild X, 144) tabirlerini veya “konulmuş olan bâtili ortadan kaldırmak isteyen, bu sebepten sürülmüş ve hapsedilmiş” (الملتصم لرفع الباطل الموضوع ، المنى) (cild XII, 108) tabirlerini kullanmaktadır. Hükümet ve ulemâ arasında olup, sünnilik ve itizal terimleri içinde nakledilen münakaşalar, Karahanlıların idaresi zamanında çok sık geçmektedir. Sarahsi de bu

sülâlenin hakimiyeti altında yaşamıştır. (karşılaştır, W. Barthold, Turkestan down to the Mongol Invasion, 310-11, 313, 316-18, 320).

Her ne hal ise, kendisinin de *Mebsut*'un *Kitabu'l-İqrâr*, في موضع الاشرار bölümünün sonunda söylediği gibi, Sarahsi, diğer adi suçlularla birlikte hapsedilmiştir (böyle bir kombinezon Buhara'da bugün bile görülebilir). Fakat İbn Fadlillah el-Umeri'den başlayarak, onun hal tercemesini yazanların bildirdikleri hikâyeyi teyid edecek bir şey yoktur. Buna göre o, yer altındaki bir zindana (kuyu) hapsedilmişti. Talebeleri bu yerin tepesinde veya hapishanenin dışında oturuyorlardı ve Sarahsi her hangi bir kitaba veya notlara müracaat etmeksizin bütün *Mebsut*'u ezberinden yazdırmıştır. Sarahsi, büyük eserinin çeşitli bölümlerini bitirirken kullandığı şahsi îmalarmında, muntazam şekilde, teferruatıyla ve dokunaklı deyimlerle kendi hapisliğine ve tamamen kurtulacağına işaret etmekte, fakat böyle bir kuyuya veya serdab (mahzen)a işaret ettiği şekilde yorumlanabilecek tek bir ifade bulunmamaktadır. Onun 477 H. tarihinde *Kitabu'l-Usul*'u imlâ ettirmeğe başladığında Uzcend hisarının bir köşesinde (في زاوية من حصار اوزجند) bulunması, özel bir ikamet yerini îma eder gibi görünmektedir. Ve yine *Mebsut*'un başlangıcında, onun hapisliği zamanında kendisine arkadaşlıkta yardımcıları olan yakın arkadaşlarından da söz açmaktadır: بعض الخواص من اصحابي زمن حبسى، حين ساعدوني لأنسى Tabiidir ki, muhtemelen onun hapislik şartları gün geçtikçe daha hafiflemiştir. Fakat özellikle son ifade, onun arkadaşlarının *Mebsut*'u meydana getirmeye başlaması için kendisini teşvik ettikleri ilk günlere işaret etmektedir. Sarahsi'nin hapisliğinin şartlarındaki düzelmeye ait bir ifade, kendi şahsi işaretiyle *Kitabu'l-Vekâle*'nin sonunda îma edilmiştir. Bu ibare matbû nushada yer almamıştır (cild XIX, 160), fakat yazma nüshasında bulunmaktadır ki Profesör Hamidullah, benim için bunu lütfen kopya etmiştir. O diyor ki: "Sıkıntı yeri olan hapisten kurtulmuş ve tamamen hür ve serbest olmayı bekleyen kimse onu yazdırmıştır" املاه المتخلص من السجن موضع الملالة، المنتظر لتمام الفرج و الإقالة

Mebsut, *Kitabu'l-Usûl* ve *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*'de, Sarahsi'nin kullandığı *amla'a* (املاء) tabiri her halde iyi bilinen edebi tahrir metodunu îma etmektedir. Bu usulde tilmiz veya tilmizler üstadın kendilerine imlâ ettiği metni yazarlar. Fakat bu, üstadın onu hazırlarken hiçbir kitap kullanmadığı manasına gelmez. Bu, Sarahsi'nin hapisliği zamanına da inhisar etmemektedir. Çünkü Kutlubuğa, Sarahsi'nin hapisten kurtulduktan sonra, Merginan hükümdarı Emir Hasan'ın kendisine verdiği dergâhın dehlizinde *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*'in son kısmını yazdırmaya devam etmiş olduğunu hikâye etmektedir. Her ne kadar, Sarahsi'yi, Şâfiî'nin ezberlediği hadis malzemesinin 40 misli fazlasını ezberlemiş olarak anlatan hikayenin doğruluğu şüpheli ise de, Sarahsi,

insanı hayrete düşürecek kadar kuvvetli bir hafızaya malik olabilir. Fakat bu şimdi bizim konumuz değildir. Şurası şüphe götürmez bir gerçektir ki Sarahsî kendi kütüphanesini kullanmaktan mahrum edilmiştir. Çünkü *Mebisut*'ta *büyük* bölümünün sonunda o, kendisini şöyle anlatıyor; والمنوع عن الاهل والولد "Aileden, çocuktan ve bütün kitaptan men edilmiş kimse" (cild XII, 108. *el-Kitâb* yerine ibn Kutlubuğa'nın matbu nüshasında bulunan "iktisab" sözünün bir hata olduğunu Profesör Hamidullah bana lütfen işaret etmiştir. Flügel tabındaki notlara bak). Yine *Kitabu'l-Kesb* (cild XXX, 224) in başlangıcındaki (على حسب الطاقة و قدر الفاقة) "Güç yettiği ve yokluğun verdiği imkân nisbetinde" sözü de muhtemelen aynı imkânsızlığa işaret etmektedir. Fakat birçok yıllar önce, *Mebisut*'un *Kitabu'l-Hiyel*'i ile el-Hâkimü's-Şehid'in *Muhtasar* metnini, Şeybânî'nin orijinali ile karşılaştırmak fırsatını bulmuş ve Sarahsî'nin metninin, çeşitli umumi kaynak kitapların terkiibinin bir neticesi olduğu ve ezberden yapılan bir imlânın sonucu olamayacağı kanaatine ulaşmıştım. En azından, Sarahsî'nin şerhini yapmış olduğu *Muhtasar*'ın metnini, talebeleri kendine okumuş oldukları gibi -ki bu, imlâ sırasında yapılagelen normal bir harekettir- diğer metinleri de okumuş olmalıdırlar.

480 yılında Sarahsî tamamen kurtulunca Mergînan'a gitti ve kendisinin de söylediği gibi *Şerhu's-Siyerü'l-Kebir*'i orada tamamladı:

(Kitabın bitmesi İmam Seyfüddin'in evinde olmuştur. Allah onu Müslümanlara bağışlasın. Onu geçmişlerin iyi yolundan ayırmasın) (yukarıya bak). Sarahsî tarafından olmayıp muhtemelen onun talebelerince yazılan son bir not, daha bir kısım tafsîlât vermektedir: فنهى به الى دار الامام سيف الدين بن ابراهيم بن اسحق بن اسماعيل فاراد شمس الائمة ان يتم الكتاب فابتدأ الخ . (İmam Seyfüddin b.İbrahim b.İshak b.İsmail'in evine konuk edildi. Şemsü'l- Eimme kitabı tamamlamak istedi ve bu işe başladı. . . ilâh)

Bunlar Hindistan tabında bulunan sözlerdir. Prof. Hamidullah'ın lütfen bana bildirdiğine göre yazma bir nüshada (الائمة ان يتم الكتاب) "imamlar ondan kitabı tamamlamasını istediler," denilmektedir. Sarahsî'nin meşhur talebesi Hasîrî'nin nüshasında ise:

والتمس الشيخ الامام الزاهد سيف الدين و الفقهاء كلهم من الشيخ الامام الاجل الزاهد امام الائمة و صدر الامة ان يتمه الخ .

(Zâhid Emîr Seyfüddin ve bütün fakihler, imamların imamı ve ümmetin büyüğü Sarahsî'den kitabı tamamlamasını rica ettiler) denilmektedir.

Bu, İbn Kutlubuğa ve sonraki biyografi yazarlarının kitaplarındaki ifadelerle tezat teşkil eder görünmektedir. Emîr Hasan, Sarahsî'ye misafirperverlik

göstermiş, o da kitabı Emîr'in dehliz'inde tamamlamıştır. (Burada "Seyfüddin" den başka Hasan isminin de zikredilmesi - iki ifade aynı şahsa işaret etmiyorsa - son ifadenin bir kısım müstakil bilgiyi ihtiva ettiğini göstermektedir). Ben de durumun gerçekten böyle olduğuna inanıyorum. Emîr kelimesi imam yerine basit bir yanlış olarak gelmemiştir. Hasîrî'den öğrendimize göre, Sarahsî'nin ev sahibi bir din âlimi idi, fakat lakabı da Seyfüddin idi. Sarahsî'nin onun hakkında kullandığı tâbirler, onun dinî ve ilmî otoriteden başka bir de siyasî otoritesi olduğunu büyük ihtimal dâhiline sokmuştur. Eğer hal böyle ise, Buharada hüküm süren siyasî otoriteye paralel olarak Merginan'da da aynı zamanda Sarahsî'nin bizzat talebesi olan Âl Burhân'ın hakimiyetinin kurulmuş olduğunu görmekteyiz. "Bazı şairler bu "İmamlar"ı Sâ mânî Sülâlesi "Emîrlere"i ile karşılaştırmaktadırlar." (Bak: Bartold, Encyclopaedia of Islam, "Burhan" maddesi). Bundan dolayı buna benzer dinî ve siyasî bir lidere doğrudan doğruya "emir" adı verildiğinde hiç şaşmamalıdır.

Sarahsî, en azından, hayatının son üç yılını hürriyet ve rahatlık içinde geçirmek imkânını bulabilmiştir. Fakat hapiste geçen bütün bu yıllar zarfında, kıymetli eserlerini ne gibi şartlar altında meydana getirdiği insanı çok hayrete düşüren bir durumdur. Onun adı, fıkıh araştırmaları yapıldığı sürece, takdirle anılacaktır. Halbuki onun düşmanı ise büsbütün unutulup gitmiştir.

SERAHSÎ'NİN DEVLETLER UMUMÎ HUKUKUNDAKİ HİSSESİ

Çeviren : Dr. Salih TUĞ

Prof. Dr. M. HAMİDULLAH

Felsefe, tıp ve hatta umumî medenî hukuk ile mukayesesinde görülür ki Devletler Umumi Hukuku, Batı âleminde nisbeten modern zamanlarda ortaya çıkmış bir ilim dahıdır. Grekler sadece kendi dindaşlarına veya kendi kabile mensublarına ve yahud da Yunanistanın diğer şehir-devletlerine mensub Greklere hak sahibi nazariyle bakarlardı. Aristo'nun şu rey ve kanâati meşhurdur: "Tabiat, barbarların (yani Grek olmayanların) Greklerin kölesi olmalarını ister"¹.

Romalılar, sulh muahedeleri akdettikleri veya dostluk kurdukları yabancı memleket ahalisine muhakkak bazı haklar tanımışlardır, ama, şu geniş yer yüzünde Romalılar, bütün geri kalanlar için, ahvale ve kumandanların keyiflerine göre değişen takdirlerden başka kanuna sahip olmamışlardır².

Batı âleminde Devletler Umumi Hukukuna dair gerçek eserler Bello, Vittoria, Ayala, Gentili gibi müelliflerle zar zor 16. asırda başlayabilmiştir. "Zar zor" diyorum, zira 16. asır gibi geç kalmış bir tarihte bu İtalyan, İspanyol, Hollandalı v.s. âlimler, sadece hristiyan milletlerin³ ve bilhassa beyaz ırkın Devletler Hukukunu göz önüne almışlardır. Müteakiben bir kaç asır sonraya yani Berlin muâhedesine kadar beklememiz icab etmişti ki, bu kongrede ilk olarak gayr-i hristiyan bir memlekete, Türkiye'ye, şeklen de olsa, milletler arası münasebetlerde haklar ihraz edip vecibeler yüklenme imkânı verilmiştir. Burada şunu hatırlatalım ki, Papaların emirnâmelerinde de yer aldığı vechile Müslümanlara verilmiş olan söz, Hristiyanlara bir mecburiyet yüklemiyordu ve netice olarak onlar, bu sözleri hilâfına hareket etmekle günaha giriyor değillerdi⁴. Avrupalı olmayan diğer memleketlerin bu medenî milletler kulübüne girmek hakkına sahip olabilmeleri için daha da beklemek icab ediyordu⁵.

1. Aristotle, *Politics*, book I, ch. 7

2. Oppenheim, *International Law*, (4. bas.), I, 59-61.

3. Th. D. Woolsey, *International Law* (4th ed., New York, in loco); Türk âlimi Ahmet Reşit'in makalesi: *L'Islam et le droit des gens* (Recueil des Cours, La Haye, 1937), II, 378.

4. Ernest Nys, *Origines du droit international*, s. 216; Ahmet Reşit, aynı eser, s. 426-430.

5. Umumi olarak bak:

Walker, *History of the Law of Nations*, c. I

Ernest Nys, adı geçen eser, s. 209 ve müteakib.

Holtzendorf, *Handbuch des Völkerrechts*, c. I

M. Hamidullah, *İslâm'da devlet idaresi* (mütercimi: Kemal Kuşçu, İstanbul 1963), bk. bilhassa, s. 52-57 "Devletler umumi hukuku tarihinde İslâmın mevkii".

Serahsî ilk Haçlı Seferleri çağında yaşamıştır. Kendisi Şarlıman, Nikefor ve Hârûn'ur - Reşîd'in çağdaşı olan Şeybânî'nin kaleme almış bulunduğu daha eski bir eserin şerhini meydana getirmiştir. Demek ki müslümanlar, Devletler Umumi Hukuku ilmi sahasında 8 asır kadar bir önceliğe sahiptirler.

Hayatı :

Tam ismi, kendisinin de eserlerinin mukaddimelerinde bizzat ifade ettiği gibi, Abû Bakr Muḥammad İbn Abî Sahl Aḥmad as-Sarahsî'dir. Meşhur biyograflardan Abdu'l-Hayy Laknavî ve Fakir Muḥammad Cehlemî'ye nazaran Serahsî H. 400/1009-1010 senesinde doğmuştur. 10 yaşında, ticaret maksadiyle Abbasilerin başşehri Bağdad'a giden babasına refakat etti. Daha sonraları onu, Buhârâ'da, büyük hukukçu Şemsu'l-Eimme Halvânînin (Ö.H. 448/1056-7) yanında tahsil yapar görmekteyiz. Daha o sırada Serahsî'nin şöhreti o dereceyi buldu ki, hocasından sadece üzerinde öğretim yaptığı halıyı değil aynı zamanda "şems'ul-eimme" lâkabını da tevarüs etti.

Kısa bir müddet sonra, yerlerini Selçûkilere terketmek zorunda kalan Karahanlılar devrini de gördü. Merhum Prof. Menâzir Ahsen Gilânî'nin gayet güzel isbat ettiği gibi Serahsî, Karahanlıların gayr-i âdil bir şekilde vaz etmiş oldukları yeni ve ağır vergilerin ödenmemesi mevzuunda halkı harekete getiren bir fetva vermiş, Hakan da kendisini tevkif ettirerek Uzgend'deki başkent kalesinin kuyularından birisine attırmıştır. Bu utanç verici hapishanede kendisinin 15 sene kadar kalmış olduğu anlaşıyor. Tedricen mahbes hayatının bu sertliği yumuşamış ve kendisine talebelerine ders verme müsâadesi çıkmıştır. Biyografisini kaleme alanlarca da tasdik edildiği gibi, bu kuyunun derinliklerinden talebelerine birbirini takibeden müteaddid hukuki eserler imlâ ettirmiştir. İşte bunlardan birisi, bu konuşmanın mevzûunu teşkil eden, Devletler Umumi Hukukuna âid bir eserdir. Kendisini serbest bıraktıkları vakit imlâ ettirilecek birkaç sahifesi daha kalmıştı. Serbest kalır kalmaz Merğînân'a (bugünkü Margelan'a) gelmiş ve burada mezkûr eseri tamamlamıştır. Ve muhtemelen ekser biyografının da kabul ettiği gibi, burada H. 483 / 1090-91 yılında vefat etmiştir.

Şurası muhakkaktır ki Serahsî, Serahs veya bu şehrin dolaylarında dünyaya gelmiştir. Bugün Serahs, Meşhed ve Merv arasında ve İran-Rus sınırının tam üzerinde, yani yarısı Rusya ve yarısı İran tarafında kalmış durumdadır; ancak esas eski mahalleleri Rus bölümüne isabet etmektedir. Aynı şekilde, az evvel bahsetmiş olduğumuz Uzgend ve Merğînân şehirleri de Rusya arazisi üzerinde kalmaktadır.

Rus Kültür Ataşesinin bu anma toplantısında bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Gün geçtikçe kendi arazisi üzerinde bulunan geçmiş kültürlerle

daha ziyade ilgilenmekte olan Sovyetler Birliği Hükûmetlerinden Serahs-Uzgend-Merğînân bölgeleriyle de ilgilenmesini ve bize Serahsî'yi hatırlatan gerek âbide ve gerekse yazılı vesikalar üzerinde ciddî araştırmalarda bulunmasını temenni etmekle sizlerin de muhtemelen hislerinize tercüman olmatayım.

Şerh-i Siyer-i Kebir'in ortaya çıkışı :

Serahsî'nin arabça olarak kaleme aldığı ve Devletler Umumi Hukukuna âid olan eseri bize kadar vasil olmuş bulunmaktadır ve adı "*Şerhu's-Siyer-i'l-Kebir*"dir. Mânâsı ise: "Devletler Umumi Hukukuna dair büyük eserin şerhi" olmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere bu kitab diğer bir eserin şerhinden ibarettir (yani, İmam Muhammed Şeybani'nin eserinin şerhi). Önce bu eserin menşei üzerinde birkaç söz söylemek istiyoruz:

İbn Hacer el-Askalânî, "*Tavâliu't-Te'sîs*" adlı eserinin 78. sahifesinde şu açıklamayı yapmaktadır: "Siyer (Devletler Umumi Hukuku) üzerine ilk kitab yazan Abû Hanîfe olmuştur. El-Evzâ'î buna bir reddiyye yazmış ve müteakiben Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'ye tevcih edilen bu reddiyyeye bir reddiyye ile karşılık vermiştir. Bundan sonra da Şâfiû, Evzâ'î'ye reddiyye yazan Ebû Yûsuf'un reddiyyesine karşı bir reddiyye kaleme almıştır. Şâfiû'nin meydana getirdiği bu eser "*Siyeru'l-Evzâ'î*" adını taşımaktadır. Ben (İbn Hacer) derim ki: işte bu son eser, Şâfiû'nin "*Kitabu'l-Umm*" isimli eserinin bir bölümünü teşkil etmektedir". Hakikaten de bu kitabın VII. cildinin 303 ve 336. sahifelerinde mezkûr kitab mevcuttur.

Abû Hanîfe (Ölüm 767), «Siyer» ünvanı ile az ilerde göreceğimiz bir sebebe binaen bir eser kaleme almış ve bu kitaptan talebelerine ders göstermiştir. Bu genç talebelerden bir çoğu aynı isim ve başlık altında kitaplar telif etmek için bu kitaptan notlar aldılar. Âdet olduğu veçhile her birisi onlara kendi araştırmalarının neticelerini ilâve etmiş, bazan üstadın görüşlerini kabul ve bazan da delillerini göstererek ona muhalif kalmıştır. Zufer, Vakî' vesair müelliflerin eserleri bize kadar gelmemişlerdir. Bunlardan sadece Şeybânî istisna teşkil eder (Ö. 804). İşte bu müellif evvelâ *Kitâbu's-Siyerî's-Sağîr* (Devletler Umumi Hukukuna dair küçük kitab)ı kaleme almıştır. Öyle rivayet edilir ki, el-Evzâ'î'nin bunun aleyhinde müstehziyane tenkidlerde bulunmuş olması keyfiyeti aynı Şeybânî'yi bu defa *Kitabu's-Siyerî'l-Kebîr* (Devletler Umumi Hukukuna dair büyük kitab)ı meydana getirmeye sevketti. Serahsî ise bu iki kitabın yani *Siyer-i Sağîr* ve *Siyer-i Kebîr*'in şerhlerini yapmıştır ki bunları az sonra tedkik konusu yapacağız.

Devletler Umumi Hukuku ilmi, bu devirde sadece bir modadan ibaret değil, aynı zamanda siyasî aktüalite bakımından da büyük ehemmiyet taşı-

maktaydı. Yine bu sebeptendir ki İmam Mâlik, aynı başlık altında fakat maa-
lesef bugün için kayıp olmuş bulunan bir eser vücuda getirmiştir. Aynı çağa
mensup diğer bir kimse olup Halife Me'mun zamanında Bağdat'da Kâdî'ul-
Kudât'lık yapmış bulunan Vâqîdî'nin de aynı konuda bir eser yazdığı tahmin
edilmektedir; zira bu eserin Şafiî tarafından yapılmış bir tenkidi, *Siyer ül-
Vâqîdi* başlığı altında *Kitābu'l-Umm*'un bir bölümünü teşkil etmektedir.
Zeydiye mezhebinin kitapları, Muhammad İbn Abdillāh Nafs Zakiye (Ö.762)
nin de bir kitabı's-siyer telif ettiğini söylemekte ve Şeybânî'nin eserlerinin,
Nefs Zekiye'nin eserinden yapılmış intihallerden başka bir şey olmadıklarını
tasdike kadar varmaktadır. Ancak bu son eserin hiç bir iz bırakmamış
olması sebebiyle bu son noktada herhangi bir görüşte bulunmamız mümkün
olamamaktadır.

Eseri Meydana Getiren Amiller:

Acaba niçin o devrin en seçkin hukukçuları bu konu üzerine hararetle
eğilmiş bulunuyorlardı? Merhûm Profesör Manazir Ahsen Gilani bu suali
evvelce hiç düşünülmemiş bir noktaya dikkat çekerek cevaplandırmaktadır:

İslâmın sinesinden doğan firkalar, siyasi meseleler yüzünden meydana
gelmişlerdir; meselâ Ehl-i Şîa ve Haricîler . Burada teferruatına girişmeksizin
şunu belirtelim ki, Emevî idaresi, gittikçe artan bir şekilde efkârı umumiyenin
nefretini mucip maktaydı. Evvelâ Peygamber'in torununun şehit edildiği Ker-
belâ hadisesi ve nihayet son devir Emevîlerinin skandal yaratan davranış
ve hareketleri neticesi, cemiyette ne mal ve ne de şeref emniyeti kalmıştı.
Sulh yolundan Hükûmeti düzeltme teşebbüsleri ise hiç bir müsbet netice vermi-
yordu. Ne yapmak lâzımdı? İsyana kalkıp bir ihtilâl ordusunu mu harekete
geçirmek icap ediyordu? Bir müslümanın hayatı, Kuran-ı Kerîm ve Hadîsi
şeriflerle tanzim edildiğine göre müctehidler, işte bu iki mukaddes kaynaktan
istifade ile bu ızdırıp verici meselelere bir cevap bulmak zorunda kalmışlardı.

İmam Hüseyin'in torunu olan İmam Zeyd, hem bir politikacı ve hem de
bir âlim kişi idi. Hakikaten de kendisi, silâhlı bir mücadele gurubunu mevcut
idareye karşı yöneltmiş, fakat hiç bir netice alamıyarak Hicretin 122 nci
senesinde şehit edilmişti. Biz kendisine, âlim hüviyeti ile diğer eserleri meya-
nında "*Kitābu'l-Mecmû' fi'l-Fıqh*" adlı eserini medyûn bulunmaktayız.
Bize kadar gelen en eski İslâm Hukuku eseri olan bu hukuk kitabının bir
bölümü, tamamen bu "siyer" yani Devletler Umumi Hukuku bahsine tahsis
edilmiş bulunmaktadır. Bu bahiste o, dînen bozulmuş bir hükûmete karşı
isyana kalkmanın mübah olup olmadığı hakkındaki tehlikeli konuyu îmâ
ve telmih yoluyla ortaya koymaya çalışmaktadır.

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, meseleyi çözüp halletmek hakikaten zordu. Bir yandan Kuran-ı Kerim âyetleri diğer yandan Hz. Peygamberin sözleri şu iki nokta üzerinde aynı zamanda durmaktaydı: Her müslümanın sağlam kalması ve aynı zamanda şayed mümkün ise bir kötülüğü eli ile düzeltmesi, o olmazsa dili ile mücadele etmesi ve bu da mümkün olmuysa kalben buğzetmesi icabediyordu, zira “Allaha isyanı mucib bir hususda hiç kimseye itaat olunmaz”.

Suriyeli olmasından dolayı değil de daha ziyade yumuşak tabiatlı bulunmasından dolayı el-Evzâ’î, müslümanların müslüman bir idareye karşı isyan etmelerinin kabûle şayan olmadığı hususunda ısrar etti. Halbuki Iraklı Ebû Hanîfe aynı fikirde değildi. Hattâ kendisi isyan hareketinde İmam Zeyd’e fiilen yardım etmişti. Siyer adlı eserinde de bu fikirlerini müdâfaa etmekteydi. Cessâs tarafından nakledilen aşağıdaki ifadesinde el-Evzâ’î pek açıktır:

احتملنا أبا حنيفة على كل شيء حتى جاءنا بالسيف يعني قتال الظلمة فما نَحْتَمِلُهُ

(Biz, Ebû Hanîfe bize “kılıncı”, yani zâlimlerle harbetme talebini getirmeye kadar birçok fikirlerine tahammül gösterdik; işte buna tahammülümüz yoktur).

İmam Zeyd’in mağlubiyyet ve ölümünden sonra Ebû Hanîfe Arabistana iltica etti. Burada kendisi birçok münâzaralarda bulunmuştur. Hattâ burada, İbn Cüreyc, Evzâî, Mâlik v.s. ile uzun münakaşalara girişmek fırsatını elde etmiştir. Ve ancak Emevîler idaresinin düşüşü üzerinedir ki Irak’a dönebilmiştir. Kısa bir zaman sonra bu defa Abbasîler ona öfkelenmişler, umumi efkârın artan heyecan ve kızgınlığı, zulüm idaresine karşı isyan hareketlerini beslemeye devam etmiş ve netice olarak da hukukçular bu Devletler Umumi Hukuku sahasını tekrar ele alıp tedkike başlamışlardır. Bu arada yabancılarla, İspanyadan Çine kadar olan üç kıtaya yayılmış bölgelerde yapılan harbler de aynı ihtiyacı hissettiriyordu.

İşte İslâmın sinesinde bu tedkik sahasının nasıl meydana çıktığının kısa izahı.

Abbasîler, samimiyetle bir uzlaşma çaresi aramışlardır denebilir. Nitekim Halife Mansûr, Ebû Hanîfeyi davet ederek kendisine kâdîlık vazifesi teklif etmiştir ki bugünün Adliye Vekilliği görevine tekabül etmektedir. Halife Harunurreşid’in zamanında en yüksek adlî mevkileri işgal edenler aynı Ebû Hanîfenin talebeleri, bilhassa, Ebû Yûsuf ve Şeybânîdir.

Halen elimizde Ebû Hanîfe’nin Siyeri bulunmamaktadır. Keza Evzâî’ninki de kayıptır. Ancak bu ikisi, gerek Ebû Yûsuf’un “er-Reddu alâ Siyeri’l-Evzâî”si ve gerekse Şafîî’nin “Siyeru’l-Evzâî” adlı eserlerinden istifade edilmek

suretiyle kısmen yeniden meydana getirilebilirler. Şeybânî'nin Siyer-i Sağîr ve Siyer-i Kebîr adlı eserlerinde Evzâ'iden yapılmış sağlam nakiller mevcut bulunmaktadır.

Az yukarıda da dedik ki, Şeybânî, evvelâ *Siyer-i Sağîri* ve sonra da *Siyer-i Kebîri* kaleme almıştır. Siyer-i Sağîr, Şeybânî'nin büyük *el-Asl* isimli kitabında, bir bölüm halinde mevcut bulunmaktadır. Keza aynı kitab, Mervezî'nin *el-Muhtasar-ı'l-Kâfî*sinde ve Radiyy'ud-Dîn'in "*Muhît*"inde de mevcuttur. İşte Serahsî bu kitabı (Siyer-i Sağîr) şerhetmiştir ki biz bunu "*Mebûsût*" adlı büyük eserinin matbu 10. cildinde bulabilmekteyiz.

Siyer-i Kebîr ise, Radiyy'ud-Dîn'in "*Muhît*"inde ve sair eserlerde geniş bir şekilde iktibas edilmiş bulunmaktadır. Serahsî bu eseri de geniş ve teferruatlı bir şekilde şerhetmiştir. Bunlar sadece Türkiye ve diğer müslüman memleketlerde değil Fransız, Alman, Hollanda v.s. memleketler kütüphanelerinde de mevcut bulunmaktadır.

Arabça metninin neşrinden bir asır kadar evvel, Münib Ayıntabî tarafından 1796-7 senesinde yapılmış olan türkçe tercemesi, 1825 de Sultan Mahmud'un emriyle İstanbul'da, iki büyük cild halinde neşredilmiş bulunmaktaydı. İlk Dünya Harbi sırasında, 1916-17 de Haydarabad'da arabça aslı 4 cild halinde basılmıştır ve halen de Kahirede yeniden tabedilmektedir.

Serahsî'nin eseri :

Serahsî, Uzgend'de hapse atıldıktan sonra bazı dostlarının (belki de hapis-hane memurlarının) teklifi üzerine öğretimle meşgul olmayı kabul etmiştir. İşte, Mervezî'nin "*Muhtasar*" adlı eserinin bir şerhini yazdırmakla başlamıştır ki bu eser, Şeybânî'nin "*el-Asl*" isimli eserinin hülâsa bir kopyasından ibaretti. Bu şerh, yani "*el-Mebûsût*", Kahire neşrinde büyük boyda 30 cilde ihtiyaç göstermiştir. Bunun 10. cildinin ilk 144 sahifesi Şeybânî'nin Siyer-i Sağîr-inin şerhine tahsis edilmiş bulunmaktadır. Mebsut'un başlangıç ile bitiriliş tarihleri mevzuunda bazı noktalar vardır ki bir diğer arkadaşımız bundan bahsedecektir.

Şerh Siyer Kebîr'e gelince, biz bu eserin üç kategori üzerinden yazmalarına sahip bulunmaktayız. Münib 'Ayıntabî bunları sadece iki kategori altında toplamış ve birinciye "*asıl nüsha*", ikinciye "*el-Hasîrî*" nüshası" demiştir. Bu üç kategori yahut diğer bir deyişle bu "*üç ayrı nüsha zinciri*" arasında bizim tetkikimiz bakımından mevcut fark kendisini, sadece yazma nüshaların baş ve son kısımlarında göstermektedir ki buralarda Serahsî yazma nüshanın tam tarihi üzerinde malûmat vermektedir.

Münib 'Ayıntâbî'nin görmemiş olduğu kategoriye dahil yazmalar son derece câlibi dikkattir. Bu sınıfa dahil yazmalardan sadece iki adedi ele geçmiş bulunmaktadır. İkisi de İstanbul'daki Fatih kütüphanesinde olup "1667" ve "1667 mükerrer" kaydı ile müsecceldir. Her iki yazma da şöyle başlamaktadır. "Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla, sāyin (sabırlı), zekî, Emîr Kûh diye lâkablandırılan Şeyhin Uzgend' de Sikketi Salârdaki evinde 479 senesinin Zi'l-qâde ayının son günü toplanan rahmetli eş-Şeyh'ül-İmâm'ül-Ecell'üz-Zâhid, İmamlar imamı Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî nin bir meclisinde, ana babasından ve kendisinden Allah razı olsun eş-Şeyh'ül-İmâm'ül-Ecell'üz-Zâhid şöyle dedi: Bil ki bu es-Siyer'ül-Kebîr, İmam Muhammed eş-Şeybânînin tasnif ettiği en son eserdir."

Bu meşhur iki yazmadan biri pek eski ve pek küçük ebadda olup bir günlük imlâ esnasında yazılıp meydana getirilmiş benzemektedir.

Diğer iki yazma gurubu esasen Münib 'Ayıntâbî tarafından da birbirinden tefrik edilmiş bulunuyor. Ancak bunlar, yukarda naklettiğimiz pasajı baş kısımlarına almamışlar ve doğrudan doğruya mevzua şöyle girmişlerdir: "eş-Şeyh'ül-Ecel'üz-Zâhid dedi ki, Şerh Siyer Kebîr Şeybânînin eserlerinden en sonuncusudur". Buna mukabil her iki yazmanın sonunda uzun bir hâtıme yer almaktadır; işte bu kısım her ikisinde de farklı vaziyette mukayyed bulunmaktadır. İlk olarak Ayıntâbînin asıl nüsha diye adlandırdığı nüshaya istinad eden Haydarabad nüshasında bulunmayıp da el-Hasîrî nüshasında mevcut hâtimeyi ele alıyoruz. Bu iki kategori arasındaki hatime farkı ise sadece şudur: Qâdî Hanın burada mevcut icazet kaydından başka, el-Hasîrî nüshasındaki hâtimenin baş kısmı biraz daha teferrüathdır. Burada şunlar okunmaktadır:

"İmlâya Uzgend'de 479 senesi Z'ul-qâde ayının ilk günü olan pazartesi, sâbir (Atıf ef. ve birkaç kütüphane deki yazmada böyledir, fakat III. Ahmed ve birkaç diğer kütüphanedeki iki ayrı yazmada *Sayın* olarak kaydedilmiştir), zekî, Emîr Gûn (Atıf ef. v.s. deki yazmada böyledir, fakat III. Ahmed v.s.deki yazmadan birinde Esîr Kûh, diğerlerinde Emîr Kûh diye okunabilen değişik bir kayıt vardır) lâkabıyla tanınmış yani Ebû 'Alî el-Huseyn b.Ebû'l-Qâsımın evinde başlanmıştır. Bu yazdırma Emân bahsinin sonuna kadar devam etmiştir. Sonra aynı Uzgend kalesinde yazma işine devam etmemize dair emir verildi. Buradaki yazdırma ise Şurût (şartlı muadehedeler) bahsinin başına kadar devam etti; müteakıben hapisten kurtuluş 20 Rebi'ul-Evvelde tahakkuk etti ve biz, Seyf'ün-Dîn İbrâhîm İshâk b.İsmâ'îl (el-Hasîrî de böyledir, fakat Asıl nüsha diye adlandırılan yazmada Seyf'üd-Dîn İbrâhîm b.İshâq olarak mukayyedir)'in evine yerleştik. Müteakıben Şeyh Seyf'üd-Din ve bütün fukaha... Serahsî'den bu işi tamamlamasını rica ettiler. Bunun üzerine Şurût

bahsinden itibaren Seyf'üd-Dîn'in evinde 24 Rebî'ul-Âhır, Çarşamba günü başlanıp Allahın yardımını ve muvaffak etmesiyle 3 Cumâdâ el-Ülâ 480, Cuma günü bitirildi. . . .”

479 ilâ 480 yılları arasındaki imlâ müddeti bazı müşkiller tevlit etmektedir ki Dr. Salih Tuğ kendi konuşmasında bu hususta daha fazla malûmat verecektir.

Bu 480 in Cumâd'el-Ülâ'sı en aşağı 1087 senesinin Ağustos ayma tekabül etmektedir. Malûmdur ki 10 sene sonra 1096 yılında ilk Haçlı orduları Yakın-Şark'da gözükmüştür. Müslüman muhariblerin Haçlılara karşı hukukî davranışları Serahsî'nin bu eserinde yazdıklarından pek farklı olmamıştı. Eser o derece önemlidir ki, UNESCO tarafından onun fransızca tercümesine girilmiş bulunmaktadır.

Serahsînin hukukî düşünce tarzı :

Devletler Umumi Hukuku hakkında sahib olduğu düşünce tarzını aksettirmesi bakımından “Mebcut”unun Siyer bölümünün baş kısmını terceme ediyoruz: “Bil ki Siyer, sîret kelimesinin cemi şeklidir. Bu bahse Siyer deyişimizin sebebi şudur ki o Siyer, müslümanların, gerek muharibe veya müslümanlarla bir muahede akdetmiş (ki bunlar yabancı mukim veya gayr-i müslim tebeadır) müşriklere (gayr-ı müslimlere) veyahud islâmı kabulden sonra inkâr ettiklerinden dolayı kâfirlerin en kötüsü olan mürtedlere, ve durumu müşriklerinkinden daha az cezaya müstehak olan ve cehaletlerinden dolayı batıl esasa dayanan mücadeleleriyle bağı (âsî) olanlara karşı tavır ve hareketini tarif ve izah eder” (*Mebûât*, X, 2).

Bu tarif bir tek istisnasıyla bugün için bile iyidir. Bu istisna şu olabilir: Avrupa'daki Devletler Umumi Hukuku, devletin dininden olmayan tebea ile meşgul olmamakta ve neticede o, din değiştirme vakıalarıyla uğraşmamaktadır. Bunun aksine Batıdaki bu hukuk, yerleşmek istedikleri memleketle aynı dinden olan yabancıların vatandaşlığa kabulü meselelerinden bahsetmektedir.

İslâmî nokta-i nazar, Serahsî'nin belirttiği gibi, tam aksinedir. Esas aynı olmakla beraber, burada bir görüş açısı farkı mevcuttur, yani kim yabancıdır ve kim vatandaşdır? Birleşik Amerika'nın Cenub devletlerinde, bilhassa Cenubî Afrika Devletinde (Rodezya) beyaz deri, vatandaşlık için bir kriterdir ve bütün siyah derililer, yabancı addedilirler. Bu kimseler, memleketin yerlisi bile olsalar durum değişmez. Fransada lisan bu sahada bir ayırım unsurudur. Dört lisan birden konuşulduğu için İsviçre'de doğrum yeri esas olarak alınmaktadır. Bütün bu tabii durumlar: muayyen bir mahalde doğuş, derinin

rengi, ana dil gibi hususlar, bugünkü insanın teneffüs etmekte olduğu modern bir cemiyette asla uygun ve muvafık ayrımlar teşkil edemezler. Zira tamamen doğumla ilgili bu tabîî durumlarda ferd, hiç bir ihtiyara sahip bulunmamaktadır. Bu hale göre, Serahsî iyice belirtmiş oluyor ki ırk, dil gibi farklar gözetmek-sizin İslâmın vatandaşlık mefhumu, her insanın vüsatı dahilinde bir şeydir ve bunun dışında her hangi bir vatandaşlık mefhumundan, dünya çapında bir cemiyet yaratmaya çok daha kolaylıkla müsaidir. Batının sahip olduğu mefhum fitriyyete dayanır ki, bunda ferd hiç bir tercih hakkına sahip bulunmamaktadır. Serahsî tarafından ortaya konan bu İslamî mefhum, işte bu ayıb ve kusuru bertaraf etmektedir. Yahudiler beyninde kan, Cenubi Afrikada deri rengi veya Fransada lisan birliği, vatandaşlığın temelini teşkil ediyorsa, ideoloji birliğini de Serahsî'ye göre, İslâmiyyet seçmiş ve yabancıyı vatandaştan ayıran bir kriter olarak vaz etmiştir. Görüş zaviyesi değişik olsa bile herkes şu noktada hemfikirdir ki, bir akraba ile yabancı aynı seviyede tutulmaz.

Bu arada şu hususa dikkatinizi çekmek isterim ki, meselâ Fransa'da ikamet eden bir yabancının iyi ve âdil bir muâmeleye tabi olup da buna mukabil müslüman bir memlekette ikamet eden bir gayr-ı müslimin, daha az bir emniyete nail olacağını düşünmek gerekmez; bilâkis o, ekseriya müslüman bir vatandaştan daha fazla bir itibar ve hüsn-i muamele görür: Osmanlı Devleti idaresi altında yaşayan yabancılardan ve sahip oldukları kapitülasyonlardan bahsedecek değilim. Burada doğrudan doğruya cizye vergisi heyûlâsıyla meşgul olacağım. Bu mesele münakaşa edilirken bilhassa bir Müslümanın senelik tasarrufundan % 2,5 nisbetinde zekât ödediği ve aynı şekilde ona kat'î surette bütün faizli muamelelerin yasaklandığı keyfiyeti bilirtizam unutulmaktadır. Bir zimmi ise, tasarrufları üzerinden hiç bir vergi ödememekte ve ayrıca giriştiği faizli muameleler neticesinde bir müslümandan daha çabuk ve daha kolay zengin olmaktadır. Bu hale göre cizye vergisi, çeşidli halk tabakalarının mâli külfetlerinin karşılıklı bir şekilde muvazeneleşmesini temin eden teknik bir ayırımdır. Ve şunu söyleyebilirim ki bir zimmi, umumi bir hesaplama sonunda mâli bakımdan bir müslümandan daha istifadeli çıkmaktadır. Diğer yönden aynı müslüman, bütün hayatı boyunca askerî hizmete mecbur iken, bu zimmi harb esnasında bile iktisadî işleri ve ticarî meseleleriyle meşgul olmakta ve ayrıca müslümanlar tarafından muhafazası da temin edilmektedir.

Serahsî tahlilî bir ruha sahibdir. Fakat kendisi bir şârih olarak fazla bir hareket serbestliğine sahip olamamıştır. Şeybânînin verdiği eserin metnini takib etmek zorundadır. Bunun içindir ki ben burada Şerh-i Siyer-i Kebîr'in muhtevasını tahlil etmek istemiyorum. Şu kadarını söylemek kâfidir ki, o devir müslüman ordularının ihtiyac duydukları bütün malûmât bu eserde mündemicedir. Sadece bu eserin, gerek Bisans arazisi gerekse Orta Asya illerinde va-

zifeli bulunan müslümanların askerî hayatına dair canlı bir tablo çizmekte olduğu noktasına işaret etmek isterim.

Umumî tarih bakımından da alâka çekici sayısız vak'alardan aşağıdaki-lerini misal olmaları bakımından dikkat nazarlarınıza sunmak istiyorum:

Serahsî, Bizanslıların Bulgar kırallığı (Burcan olarak zikretmektedir) ile olan münasebetlerinden bahsederken uzun uzadıya toprak altında cereyan eden muharebeleri alelâde şeylermiş gibi anlatır. Küçüklere, kadınlara ve hattâ yabancı devlet elçilerine âid ticarî emtianın gümrük vergisine konu olup olmayacağı ele alınmıştır. İslâm ordusunda vazife alan çeşidli yardımcılardan ve bu arada kadın hasta bakıcılardan ve hattâ genç kızlardan bahseder. Serahsî bu eserinde, o devirde cari olan çeşidli paralardan da söz etmektedir. Şayan-ı dikkattir ki, harbde alınan ganîmet eşyalar arasında şahin kuşlarını, avda kullanılan yabanî Hind kedilerini, hara atlarını ve Merv, Buhâra v.s. de imal edilmiş astarlı veya astarsız muhtelif kaftanları uzun uzun zikreder. Kendisi Sicilyanın Muaviye tarafından fethedilmesi meselesine de atıflar yapmış ve Sicilyada ele geçirilen dinî resimlerin Sindli (bugünkü Pakistanlı) tacirlere satılmasına dair verdiği emirden dolayı kendisine karşı tevcih edilen sert tenkidleri ele alıp tedkik etmiştir. Serahsî keza, Buhâra ve Kûfe şehirlerinde inşa edilmiş evlerin de hususiyetlerinden ve diğerlerinden ayrılan vasıflarından bahsetmiş, aynı şekilde, Türkistan köylerinin camilerinde Irakta bulunmayan vaizlerin mevcudiyetine işaret etmiştir.

Hülâsa Şerh-i Siyer-i Kebîr ve bunun yanında Mebsût'taki Siyer bölümü hukukçular dışındakilere de birçok faydalı malumat veren bir manzume olarak gözükmekte ve ayrıca ilk müslümanlar tarafından geliştirilmiş şekliyle Devletler Umumi Hukukunun en eski bir âbidesini teşkil etmektedir. Bunun temelinde büyük İmam Muhammed Şeybânînin eseri vardır. Serahsî derin ilmi vukufiyle esere ve izahlarına kuvvet vermek üzere Kuran-ı Kerîm ayetleri ve hazret-i Peygamberin hadisleri yanında tarihi vakalardan da istifade etmiştir. Bu vakalardan çoğu bize diğer kaynaklarda tanıtılmamış bulunmaktadır.

Serahsînin iyi bir arabçası vardır; ancak izahlarda bulunmak için bazan diğer lisanları, bilhassa farsçayı kullanmıştır. Öyle anlaşıyor ki kendisi, matematik ve cebirde de hassaten kuvvetli idi. Şiirle de ilgilenmiş ve ekseriya mısralar da kaydetmiştir. Fakat ben bilhassa onun, siyasî kararların arka planlarına ve gizli taraflarına nüfuz eden anlayış kudreti üzerinde daha ziyade ısrar edeceğim. Buna dair bir misal zikredip bahse son vermek istiyorum: Malûmdur ki, Hicretin 6. yılında Peygamberin imzalamış olduğu Hudeybiyye anlaşması zâhiren küçültücü ve aleyhte şartlar ihtiva etmekteydi. Peygamber bunu, Ömer gibi yüksek şahsiyetlerin muhalefetlerine rağmen kabul etmişti. Bütün bunlar, o sırada müslümanlar Mekke müşriklerinden en ufak bir zarara

maruz kalmamış oldukları halde vuku bulmuştu. Bu mevzuda tarihçilerin vermeye çalıştıkları izah tarzı, meselâ İmam Zühri'nin İbn Hişam'da kaydedilen ifadesi pek az muknîdir. İşte bu konuda Serahsî'nin *Şerh-i Siyer-i Kebîr* deki görüşü: (§ 403):

“Peygamber bu (aleyhte) durumu kabul etmişti, çünkü bunlar, o sırada müslümanların lehinde olan şartlardı. Hakikatte, Mekkeli müşriklerle Hayber’li yahudiler arasında, şayet Peygamber bu iki taraftan birisi üzerine sefer edecek olursa diğer tarafın hemen harekete geçip, (Mekke ve Hayber arasındaki mesafenin tam ortasına isabet eden bir mahalde bulunan) Medine’yi işgal edeceğine dair bir tertib (complo) mevcûd bulunmaktaydı”.

**ŞEMSU'L-E'İMME ES-SARAHSÎ'NİN "ŞARHU'S-SİYARÎ'L-KABİR"İNİN
TÜRKÇE TERCEMESİ VE MÜTERCİM MEHMED MÜNİB
AYINTABI'NİN DİĞER ESERLERİ**

Prof. Muhammed Tayyib OKİÇ

Bilindiği üzere, İslâmî Devletler Umumî Hukukuna dair Muhammed ibnu'l-Hasan eş-Şeybani'nin "Es-Siyeru'l-Kebîr" adlı eserine yapılmış en mühim ve en büyük şerhlerden birisi es-Serahsî'ye aid olanıdır. Taşıdığı büyük değer ve ehemmiyete rağmen şerhin arapça aslı son zamanlara kadar neşredilmiş değildi. İlk tab'ı ancak 1913-1916 tarihinde Haydarabad'da yapılmış; son yıllarda Dr. Salahuddin al-Munaccid tarafından, édition critique olarak, yeniden neşrine başlanmıştır ve halen üç cildi umûma arz edilmiş bulunmaktadır ¹. Muhterem Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Bey'in müjdesinden öğrenmekteyiz ki UNESCO bu mühim eserin fransızca tercemesini bastırmaktadır. Biz burada eserin türkçe tercemesinin, arapça basımından 110 sene evvel neşredilmiş olduğunu kaydetmekle mübahî olduğumuzu bildirmek isteriz ². Eserin mütercimi Gaziantep'li müderris ve kadı, Debbağ-zade Mehmed Münib Efendidir.

"Münib" mahlasıyla ve "Hoca" ünvanıyla tanınan mütercimin tam ismi: Mehmed oğlu Mehmed'dir. Gaziantep'te dünyaya gelmiştir. Kendisinden bahseden eserlerin hiçbirinde doğum tarihine rastlanamamıştır.

Mehmed Münib Ayıntabi'nin hal tercemesine âid en mevsuk malûmatı bir icazetnamesinde bizzat kendisi vermektedir ³ (Müellifin eserlerinden bahsederken, bu icazetnameye ayrıca işaret edilecektir). Buna göre Mehmed Münib Ayıntabi dört yaşında iken babası tarafından mektebe, şeyh Ebu Bekir el-Çarpini Efendiye götürülmüştür. ⁴. El-Çarpini vefat edince Mehmed Münib, Ayıntab'ın kale camii imamı şeyh Mustafa Efendi yanında arabça, edebiyat ve şer'î ilimler okumuştur ⁵. Bu hocanın da vefatı üzerine genç talebe Halil el-Pusdali Efendiye intisab edip ondan Şahîh'ul-Buḥârî, usulü'l-

1) Şarhu's-Siyari'l-Kabir, al-Kâhira 1957 (I), 1958 (II), 1960 (III).

2) İstanbul 1241/1825 (iki cilt).

3) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (No. A. 4668); icazetnamenin tarihi 25 receb 1208 26 şubat 1794 tür.

4) Aynı icazetname (varak 6b)

5) Aynı icazetname (varak 6b-7a)

fıkıh, hadis, ilm-i kelâm ve kanunu'l-münazara okumuştur ⁶. Halil Efendi'nin gözleri görmez olunca da "İbnu'l-Gazzâl" adıyla şöhret bulmuş olan Hasan Efendi es-Siyahi hocanın derslerine devam etmiştir ⁷. Bazı hâdiseler yüzünden derslerine devam edemeyen Hasan Efendi, talebesini, kendi hocası Hacı Hasan-zâde Mustafa Efendi'ye götürmüştür ki bu son üstadından hayli istifade bulunmuştur ⁸. Aynı zamanda Mevlâna Hâkî Abdurrahman Efendi'den edebiyat, hikem-i tabiiyyat, ilâhiyat ve riyaziyat mevzuunda ders almayı ihmal etmemiştir ⁹. Müteakiben Münib Efendi İstanbul'a gelmiş, bir çok âlim meyanında Mevlâ İsmail Efendi Konevi'den bir kaç sene müddetle çeşidli dersler almıştır ¹⁰. Bundan sonra Mehmed Münib Efendi'yi memuriyet hayatına atılmış görüyoruz. İstanbul'da sırasıyle "reisu'l-mümeyyizîn", Saray-ı Sultanide "Şeyhu'l-muallimîn" ve "Evkafu'l-haremeyni's-şerifeyn müfettişi" olmuştur ¹¹.

Mehmed Münib Efendi'nin kendisi hakkında verdiği malûmat maalesef ancak bundan ibarettir. Hakkındaki diğer mahdud malûmat için birkaç müellifin yazılarıyla yetinmek mecburiyetindeyiz.

Meselâ, şeyhu'l-islâm Ârif Hikmet Efendi'nin "Tezkire-i Şuarâ"sında belirtildiği gibi, Münib Efendi, babasının "debbağ" zümresinden olması sebebiyle memleketinde "Debbağ zâde" adıyla tanınmıştır ¹². Fakat müellifin ismi, yine kendi "Münşeat"ının muhtelif yerlerinde "es-Seyyid Münib" şeklinde geçmekle beraber, bir yerinde ¹³ "es-Seyyid Muhammed Munib el-Huseynî" ibaresiyle de geçmektedir. Keza burada kadılık ve hocalık yaptığı şehirlerin isimleri ve kendi ünvanları yer almaktadır. Meselâ: "mu'allimu'l-kilâri'l-ḥâşşa fi's-sarâyi's-Sultânî" ¹⁴, "el-ḳâḏî bi Dâri's-saltanatî'l-'aliyye sâbiḳan" ¹⁵, "el-Ḳâḏî bi Mekkete'l-Mükerreme sâbiḳan" ¹⁶, "el-ḳâḏî bi medineti İzmir sâbiḳan" ¹⁷, "mu'allimu dâri'l-Kutubi'l-Âmira fi'd-Dâ'irati'l-Cadîdati's-Sultâniyya" ¹⁸ gibi.

6) Aynı icazetname (varak 7a-b)

7) Aynı icazetname (varak 8a)

8) Aynı icazetname (varak 8b)

9) Aynı icazetname (varak 9a : bu zat, Abdurrahman ibn Ali el-Ayintabi, er-Rumi "Hâkî", "Sawgu'l-ma'al fi Şarhi Nazmi'l-La'al" ismindeki şerhin müellifidir. Vefatı 1168/1754-5 tarihindedir. Bkz.: Bağdadlı İsmail Paşa, Esmâ'u'l-Müellifin I, 553).

10) Aynı icazetname (varak 9b-10a) Bkz. s. 27, not 3.

11) Aynı icazetname (varak 17a)

12) İstanbul Millet Kütüphanesi-Ali Emiri kısmı, tarih no. 789, s. 59.

13) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. T.Y. 1709, "Münşeat ve tevarih-i manzûme ve kasâid-i Münib", varak 63a.

14) Aynı Münşeat, varak: 62a, 63a.

15) Aynı Münşeat, varak 68b.

16) Aynı Münşeat, var. 65a

17) Aynı Münşeat, var. 63a.

18) Aynı Münşeat var. 89b.

Alim, edib ve aynı zamanda şair olan Mehmed Münib Efendi görüldüğü gibi, ilkin tahsilini memleketinin uleması nezdinde yapmıştır. Sonra İstanbul'da meşhur al-Baydāwī Tefsirine haşiye yazmış olan Konyalı İsmail Efendi'den¹⁹ tahsil görüp icazet almıştır. Antep'ten İstanbul'a geliş tarihi olarak müellifler 1182/1768 üzerinde ittifak halindedirler. İstanbul'da, sonraki müderris ve meşhur Ebu İshak-zade Ataullah Efendi'ye muallim olmuştu²⁰. Bundan sonra "Sarây-ı Hümâyûn hocası"²¹ olup, 1209/1794 tarihinde Kudüs, İzmir, Mekke, ve "Bilad-i Hamse" mollahığı payesine yükselmiştir. 1219/1804 tarihinde İstanbul payesine terfi edip, bir müddet "Meclis-i Mukâleme" memurluğu yapmış olan Mehmed Münib Efendi, 1222/1807 senesinde Anadolu Kazaskerliği payesiyle taltif edilmiştir. Nihayet açıklanmayan bir sebepten dolayı Anadolunun muhtelif yerlerinde, 1224/1809 tarihinde Ankara'ya, müteakiben Güzelhisar-Aydına sürülmüştür. Orada 20 şevval 1238/30 haziran 1233 tarihinde vefat edip Cami-i Atik kabristanının caddeye nazır cephesine defnedilmiştir²². Onunla beraber sürgün edilen talebesi ve ahabı Ataullah Efendi de aynı yerde ondan iki sene evvel vefat etmesi ve mezarlarının bir birine yakın düşmesi - Fatın'ın ifade ettiği gibi - "acib nev'indendir"²³.

Mehmed Münib Efendi'nin kaç yaşında vefat ettiğini hiç bir müellif zikretmemektedir. Bununla beraber 1238/1823 tarihinde vefat ettiğini ve 1168/1754-5 senesinden sonra vefat eden Hâkî Abdurrahman Efendi'den ders almış

19) İsmail Vehbi ibn Mehmed ibn Mustafa, İsmâuddin Ebu'l-Fidâ, el-Konyevî el-Hanefî. "Rûm uleması reisi" (Ra'îsu'l-'ulemâ'ir-Rûmiyya) sayılan bu âlim, sultanlara ilk Tefsir takrir eden zattır. 1195/1781 tarihinde -hac dönüşünde- Dimâşk'ta vefat edip, Salihîyye semtinde "Zülkifl aleyhi's-selâm makamı kurbunda" defn edilmiştir. Birtakım ilmi risaleleri, şerh ve haşiyeleri yanında Divan-ı Hafız şerhi ve bilhassa el-Kadî el-Beydavi'nin "Anwârü't-Tanzîl" adlı tefsiri üzerine yedi ciltlik matbu haşiyesi ile şöhret kazanmış ünlü bir âlimdir. Bkz. Bağdadlı İsmail Paşa, Hadiyyatu'l-Ârifin, Asmâ'u'l-Mu'allifin wa Âtârü'l-Muşannifin, İstanbul 1951, I, 222; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, II, 359.

20) Ataullah Mehmed Efendi, Şeyhulislâm Şerif Mehmed Efendi'nin oğludur. Aydın Güzelhisar'da 1236/1820 tarihinde vefat etmiştir. Bir divan, bazı takrizler ve münşeat sahibi olan bu zatın Fıkıhdan da bazı risaleleri olduğu gibi, natamam kalmış el-Kadî el-Beydavi'nin "Anwârü't-Tanzîl" adlı Tefsirine türkçe bir haşiyesi vardır. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 377.

21) MÜNİB AYINTABI'nın: "Huzur derslerine H. 1196 da da mukarrir olarak katıldığı anlaşılmakta olup, H. 1197, 1199 - 1208 de de mukarrir olarak katıldığı, ayrıca H. 1204 de toplanan Mukarrirler Meclisinde de mukarrirlik ettiği tesbit olunmuştur." Bkz. Ebu'l-Ulâ Mardin, Huzur Dersleri, İstanbul 1966 C. II-III, ss. 171-173 ve ss. 855-856, (Önsöz ve eklerle yayınlayan Prof. Dr. İsmet Sungurbey).

22) Mehmed Münib Ayntabi'nin hayatı ve eserlerine dair malûmat için bkz.: Fatin, Tazkiratu Hâtımatî'l-Aş'âr (Litografya), İstanbul 1271/1854 (s. 382-383); Muallim Naci, Esami, İstanbul 1308/1890 (s. 306-307); Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, İstanbul 1311/1893 (III, 517); Fraşeri Şemsuddin Sami, Kâmusu'l-A'lâm, İstanbul 1316/1898 (VI, 4458); Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333/1914 (II, 34-36); İsmâ'il Bâşâ al-Bagdâdî, Hadiyyatu'l-Ârifin, Asmâ'u'l-Mu'allifin wa Âtârü'l-Muşannifin, İstanbul 1955 (II, 359-360).

23) Tazkiratu Hâtımatî'l-Aş'âr, s. 383. - Ayntabi'nin vefat tarihini, biyografılar 1238/1823 olarak tesbit etmektedirler. Yalnız Bağdadlı İsmail Paşa 1234/1818-1819 tarihini ileri sürmektedir (Bkz. Hadiyyatu'l-Ârifin, II, 359).

olduğunu göz önüne alacak olursak, seksen yaşını aşkın olarak vefat etmiş bulunduğunu tahmin edebiliriz.

Ne garib tesadüftür ki es-Serahsî gibi Mehmed Münib Efendi de düşmanlarının entrikaları neticesinde Anadolunun muhtelif yerlerinde ve uzun seneler boyunca menfa hayatı geçirmek zorunda kalmış, son nefyedildiği Aydın-Güzelhisarda vefat etmiştir. Bu menkûbiyetinin müsebbiblerinden bazıları malûmdur. Tarihçi ve hiciv yazarlarından biri olan Âsım Efendi bunlardandır. Mehmed Münib aleyhindeki bazı sözlerini Ali Fuad neşretmiştir ²⁴. İkincisi yine hicivcilerden olan Süleyman Faik Efendidir. Meşhur "Mecmua"sında Mehmed Münib efendiyi: "Hâce-i fitne vü fesad, Anadolu payesiyle İzmid kazasından ma'zulen ve on iki seneden beru menfiyyen anda ve bunda sürünüp, akibet Güzel-Hisar nam mahalde nâ şâd müteveccih-i dâr-ı cezay-ı erbab-ı bağı ü inad oldu" diye kötülemektedir ²⁵.

Mehmed Münib Ayıntabi, eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazmış olup, şiirleri ekseriya tarih kabilindendir. ²⁶.

Vaktimizin mahdud oluşu yüzünden biz burada Ayıntabının eserlerine kısaca temas etmek mecburiyetindeyiz. Bu ihtifalimizin icabı olarak, evvelâ as-Sarahsî'nin "Şarhu's-Siyari'l-Kabîr" adlı eserinin Türkçe tercemesini, sonra aynı eserin, arapça olarak açıklamalarını ihtiva eden "Taysîru'l-Masîr fî Şarhi's-Siyari'l-Kabîr" ismindeki kitabını ele alacağız. Müellifin diğer yazılarına ancak birkaç satırla işaret edebileceğiz.

I "Şarhu's-Siyari'l-Kabîr" - Mehmed Münib Ayıntabî'nin bu tercemesi matbu olmasına rağmen (iki cild olarak, İstanbul 1241/1825) yazma nüshaları da pek nadir değildir. Şimdiye kadar tesbit edebildiğimiz birkaç yazma nüshasından birincisi Es'ad Efendi kütüphanesinde bulunmaktadır (No. 564). Bu nüsha 436 varaktan ibaret olup, her sahifesinde 41 satır bulunmaktadır. Eb'adı: 33×21 santimetredir. Nüshanın sonunda şu kayıd görülmektedir: "şurû' ve itmamı alettamâm, civar-ı Konstantiniyye'de, tevabi-i Üsküdar'dan Börs nahiyesinde Kanlıçak nam karye-i dilâramda vaki' sahilhane-i nüzhet irtisamda şirazen bend-i intizam kılınmıştır... Tamma tahrîru hâzihi'n-nuşhati's-şarîfati fî awâ'ili Muḥarrami'l-ḥarâm sanata sab'i 'aşrata wa mi'atayni wa alf".

Birçok varakların kenarlarında, müellifin ilâve ve haşiyeleri olduğu gibi imzaları da vardır (Mehmed Münib, عنى عنه). ²⁷ Baş sahifede kitab

24) Ali Fuad, Tarihî Fıkralar: Heccâ-i nâsir müverrih Âsım Efendi (Servet-i Fünun, İstanbul 19 kânun-i sani 1928, XXXV. sene, c. 63, no. 1640-166, s. 154).

25) Ali Fuad, Tarihî Fıkralar: Heccâ-i nâsir Süleyman Faik efendi (Servet-i Fünun, 26 kânun-i sani 1928, aynı cild, no. 1641-167, s. 170).

26) Ş. Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, VI, 4438.

27) Meselâ: varak 34b, 35a, 35b (iki def'a), 39b, 40b, 41a, 43a, 44a, 45a, 46a, 50a, 51b (iki def'a), 53b, 54b, 55a (iki def'a), 55b, 56a, 57b, 60a (iki def'a), 61a, 64b, 65a, 66a, 67b 68a.

için yapılan masraf listesi de geçmektedir²⁸. Bundan anlaşıldığına, göre kitabın masrafı 536 Kuruştur. Aynı sahifede, kitabın sahiblerinden iki kişinin isimleri vardır. Birinci kayıt tarihsizdir²⁹. Diğerisi ise, 1225/1810 tarihlidir³⁰. Bu birinci kayıta "istaktabahu" (استکتبه) diye bir kelime geçmektedir ki, bu nüshanın, birisine yazdırılmış olmasına delâlet eder (aşağıdaki 29 uncu nota bakınız). Nitekim bu yazdırılmanın masraf listesi de çıkarılmıştır (not 28'e bakınız). Sahifelerin kenarlarında bulunan haşiyeler ve ilâveler ile yanlarındaki müellif Ayıntabînin imzaları "Taysîru'l-Masîr" nüshasındaki yazı ve imzaların aynıdır. Demek oluyor ki, bu nüshanın metni başka bir hattat tarafından yazılmış, haşiyeler ve imzalar sonradan müellif Ayıntabî'nin eliyle ilâve edilmiştir. Halbuki "Taysîru'l-Masîr" adlı eserinin nüshası, hem metni, hem haşiyeleri hem imzaları, Münib Ayıntabî'nin kendi eliyle yazılmıştır.

Eserin ikinci yazma nüshasına gelince, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T.Y. 7353-7354), iki cild olarak (I inci cild 322, II ncisi 334 varaktan ibaret olup), ta'lik hattı ile yazılmıştır. Ebadı 29×16 santimetredir.

Nihayet yine İstanbul'da: Halet efendi (no. 130), Mihr-i Şah Sultan (no. 307), Mehmed Hafid (no.230), Âşir efendi (no. 261), Köprülü III (no.65), ve Hacı Selim Ağa (no. 289) kütüphanelerinde bu eserin birer yazma nüshası bulunmaktadır.

Şerhi Siyeri Kebir tercemesini Brusalı Mehmed Tahir dahi, noksan olarak göstermektedir. Ona göre Mehmed Münib Ayıntabî doğrudan doğruya İmam Muhammed eş- Şeybani'nin "As-Siyaru'l-Kabîr" adlı eserini arapçadan türkçeye terceme etmiştir³¹. Halbuki Ayıntabî, eş-Şeybani'nin "As-Siyaru'l-Kabîr" üzerine Şemsu'l-Eimme Es-Sarahsi tarafından yapılan şerhi terceme etmiştir. Bağdadlı İsmail Paşa da bunu tasrih etmiyor ve Mehmed Tahir'in sözlerine benziyen bir ifade kullanıyor³². Ne yazık ki, bu noksan ifadeyi diğer Türk müellifleri de kullanmışlardır³³.

28) Defter-i masarifi müfredatı in kitab: Gurus:

ecza'	43	1. .-	430
		fihristler kitabeti	016
	10	tezhib ve teclid	090
			536

29) İstaktabahu: Eminpaşa-zade Mehmed Emin, al-mutasarrifu bi rutbatı şadâratı Anadolu, al-fakîr ila'llâhi Ta'âlâ.

30) min kutubi'l-fakîri'l-hakîr Abdülkadir ibn Mehmed Emin, gufira lahumâ âmin! sene [12]25 [1810].

31) Osmanlı Müellifleri (II, 35): "Terceme-i Siyer-i Kebir". İmam Muhammed Hazretleri'nin siyer-i şerife-i Nebeviyye ile askerliğe müteallik bazı evamir-i seniyye-i Hazret-i Peygamberiden bâhis eser-i meşhurinin bazı noktaları tevsi' edilmek şartı ile tercemesi olup, iki cild-i kebir üze müretteb olan bu eser-i bî adil 1244/1828 tarihinde tab'edilerek..." (Bursalı, tab tarihini sehven 1244/1828 olarak göstermektedir. Doğrusu 1241/1825 dir.)

32) Hadiyyatu'l-Ârifin, II, 359: "Min taşânifihi Tarcamatu's-Siyari'l-Kabîri fi'l-Fikhi, mucalladayn, matbû".

33) Bakınız: Fatın, Tazkiratu Hâtimatî'l-Aş'ar, s. 383 ("Siyer-i Kebir nam kitab-ı nefise

Mütercim Münib Ayintabi, yaptığı tercemeye eklediği mufassal bir mukaddimede, türkçeye çevirdiği eserin değerini ve muhteiyatını kaydettikten sonra, kitabın asıl müellifi ve Ebû Hanife'nin talebesi ve arkadaşı olan Muhammed ibnu'l-Hasan eş-Şeybânî ile eserin şarihi Şemsu'l-Eimme es-Serahî hakkında lüzumlu biyografik malûmatı eklemeyi ihmal etmemiştir. Mütercim, kitabın muhteiyatını şöyle anlatmaktadır:

“Kitabu's-Siyerî'l-Kebir: fedâil-i gazâ ve ribâtı ve asâkir ve umerâ haklarında meşrû ve memnû olan ahvâl-i lâzimetu'l-irtibâtı câmi; ve müslimînden ehl-i harbe i'tâ olunan ahd-ü emânın esbâb-u şurût ve ibâratını ve ol ahd-ü emânı nakz ve ibtâlin câiz ve gayr-ı câiz olduğu mevâdi' ve itibaratını müstecmi'; ve müslimînin ehl-i harbdan ahz-ü istilâb eyledikleri emvâl-ü üserâ ve arâzînin ahkâm-ı aksâmını ve ehl-i harbin dahi müslimînden hatf-u intihâb eyledikleri emvâl ve üserâ ve arâzînin aksam-ı ahkâmını hâvî; ve şuceân-ı mücâhidîni ganâimden ba'z-ı menâfi-i zâide ile tenfil ve takdimi ve fursân-ı muvahhidîni megânimden sihâm-ı mütezâide ile ricâl-i râcîlîn üzere tafdîl ve tekrimi muhtevî; ve ehl-i harbdan mü'minin ve emiru'l-mü'minine îsal olunan hediyeeyi kabulün makbul ve gayr-ı makbûlünü ve müsliminden ehl-i harb için irsâl-i hediyeenin ma'kûl ve gayr-ı ma'kûlünü hâfil; ve muhâdele-i üserâ-i müslimîn ve müşrikînin suver-i câize ve bâtilasına ve müşrikinle meccânen yahud ahz-i mal, ya i'tâ-i malla akd-i müsâlemenin envâ-i sahiha ve âtilasına kâfil; ve şurût-i müsâlemeden sahih ve gayr-ı sahihini ve turuk-i tahrir-i ahidnâmeden fasîh ve gayr-ı fasîhini şârih; ve Dâru'l-Harbde bulunan müsliminden a'mâl-i sâliha ve fasideyi ve dâr-ı islâmda bulunan ehl-i harble muâmelât-ı nâfize ve kâsideyi muvazzah; ve müslimînin ehl-i harbe a'dâları olan ehl-i harb-i âharîn üzere îânetlerinden ve ehl-i harble a'dâ-i müslimîn olan ehl-i harb-i âharîn üzere istiânetlerinden bâhis; ve tâat-i imâmdan hâric olan ehl-i bağı ile kıtâl ve ahz-i emvâllerinden ve ehl-i adilden iken meyan-ı ehl-i bağıde yahud müsliminden iken meyân-ı ehl-i harbde bulunup yahud saff-ı müşrikinde müsliminle kıtal eyleyen kimesneler ile iktital ve gayrı ahvallerinden bâsitu'l-mebâhis; ve zehâir ve esliha ve emtia ve rakîk ve hayvanattan ehl-i harbe bey'de ruhsat olup olmayanları dar-ı islâmda ehl-i zimmet için ihdâs-ı kenâis ve izhâr-ı hamr ve hıncırda icazet olunup olunmayanları fârik; ve harbî-i müste'men dar-ı islâmda tûl-i meksden ve istimlâk-i akar ve arâziden men' olunmak mebâhisini ve ehl-i harb dâru'l-harbe avdetten men' olunup ehl-i zimmetten indirâcının esbâb ve bevâisini nâtık; ve dâr-ı islâm ve dâru'l-harbde isâbet olunan rikâz ve maden ve cevâhir misillû nesnelerin hükmi-şer'isini ve müslim ve zimmi ve harbîden ahz olunan zekât ve gümrük

tercemesi"); Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani (III, 517): "Siyer-i Kebir terceme etmiş"); Muallim Naci, Esami, s. 307 ("Siyer-i Kebir tercemesi"); Ş. Sami, Kâmusu'l-A'lâm, İstanbul, VI, 4458: "Siyer-i Kebiri türkçeye terceme..."

ve cizye ve harâc-ı arz misillü nesnelerin tarîk-i mer'îsini mübeyyin; ve harbî ve zimmî ve mürtedde dâir olan cemi-i ahvâlî ve küffârın ve sıbyân-ı küffârın islâmlariyle hükmü mucib olup olmayan mecmû-i akvâl-ü ef'âlî muayyin; ve'l-hâsıl buğât-ı müslimine ve ehl-i harb ve ehl-i zimmete bi vechin mine'l-vücûh müteallik olan âmmе-i mesâil-i şer'iyyeye şâmil olduğundan başka tanzîr-u tavzîh ve istidlâl zımında ehvâb-ı fıkhiyyeden hezârân hezâr fevâid-i asliyye ve fer'iyyeye mütenâvil ve min külli'l-vücûh kâmil ve mükemmel bir kitâb-ı adîmu'l-mümâsildir" 34.

Şerhu's-Siyerî'l-Kebîri terceme ederken takib ettiği sistem hakkında da mütercim bize şu ma'lûmatı vermektedir:

"... ve te'sîs-i meânîsini mebâni-i muhkeme üzre ibtinâda mezîd-i dikkat-ü i'tinâ olunup beyân-ı lügât-u müfredât ve tefsîr-i âyât-ı beyyinât ve şerh-i ehâdis'-u eser ve zikr-i meğâzi ve siyer ve tahrîr-i kavâid-i asliyye ve takrîr-i fevâid-i fer'iyye ve bast-ı emsâl-ü hikâyât ve zabt-ı esmâ-i ricâlat misillü ulûm-i akliyye ve nakliyyeye mütevakkıf olan cemi-i mebâhis ve mevâkıfde mücerred mahfûz-i hafıza-i vicdanım olan ma'lûmâtım ile iktifâ ve istiğnâ itmeyüb belki her babda müceddeden merci-i lâıykına mürâcaatla kütüb-i mu'tebereden iltikât ve icinâ eyledim ve ekser mevâzide nüsha-i İmâm Ebu'l-Mehâmid Mahmûd ibn Ahmed el-Hasîrî'ye i'tibar idüb bazı mevâzi'de dahi cemî-i nüsa-ı mevcûdede sehvi-i nâsih zâhir-u râsih olmağla cümlesine muhâlefetle muvâfakat -i hakk-i sarîhi ihtiyar eyledim. Ancak gerek mesâil-i kitâbı ve gerek makâm-ı istidlâlde irâd olunan âyât-u ehâdis ve gayrilerini lâfzan bi lâfzın terceme ve tefsir eylemek, tefhîme bâis-i ihlâl ve ifhâma bâdi-i ihtilâl idüğü meczûm-i nükteşinâsân-ı makal olduğundan heman lisan-ı asır üzre ta'bîr-i zebanzed ile telhis-i hulâsa-i meânî ile iştigal eyledim. Ve ibâre-i kitâbı bi aynihâ zikr-ü tahrir zahâmet-i tercemeye bâdi olduğundan başka fâide-i zâideye dahi müeddi olmamağla ol vadiden sarf-ı inân-itibar ve mücerred terceme hasıl-ı meânî birle iktifaya tevcîh-i veche-i ihtiyar idüb ancak âyat ve ehâdis ve âsar ve eş'ar misillü makâm-ı istişhâdda irâd olunan usûl-i belâgat-şîarı bi ibârâtihâ ketb-u tenmîk ve hulâsa-i mazmunların şerh-u tensik eyledim. Kezâlik asl-ı kitabdan ma'raz-ı işkâl ve i'tirâz olan bazı mevâzî dahi bi ibâretihâ zikr-u tasrih, ba'dehû arz-ı şübhe yahud ref'-i iştibahla bahs-ü tenkîh eyledim. Kezâlik ibârât-ı arabîyyesi bi'l-husus mevârid-i ahkâm ve nusûs olan elfâz-ı ukûdî bi a'yânihâ zikr-u tastir, ba'dehu lâzım olan cemî-i kuyûd-u şurûtunu câmi kelimât-ı türkiyye ile terceme ve tefsir eyledim. Ve'l-hasıl, terceme-i âcizânem, ifâde-i meramda lâzım olan cemî-i şurûta muvafik olmağla mütâlîân-ı kitâba şerh-i fâik ve müteallimâna üstâz-ı hâzik mertebesine lâhık idüğü asl-ı kitâbla tercemeye alâ vechi'l-mukabele

34) S. 3-4.

im'ân-ı nazar eyleyen ehl-i basîret ve ashâb-ı temyiz 'indlerinde mümtaz ve mütehakkiktır" 35.

Bursalı Mehmed Tahir'in ifadesine göre bu terceme, Sultan Mahmud'un emri üzerine alay müftileri ve tabur imamları tarafından münasib zamanlarda zâbit ve askerlere tedris edilip izah edilirdi 36.

Ayıntabî'nin Şerh-i Siyer-i Kebir tercemesi üzerinde Prof. Dr. Abdülkâdir Karahan'ın da ehemmiyetle durduğunu ve buna dair bir etüd yazmak niyyetinde olduğunu burada memnuniyetle kayd etmek izteriz.

II. "*Taysîru'l-Masîr fî Şarhi's-Siyari'l-Kabîr*" isimli arapça bir eserle, Mehmed Münib el-Ayıntabî, "*Şarhu's-Siyari'l-Kabîr*"deki izaha muhtaç, zor, anlaşılması güç yerleri şerh etmiştir. Aslında bu eser "*As-Siyaru'l-Kabîr*"in bir haşiyesi durumundadır. Bu kitabın otograf nüshası İstanbul'da Hüsvrev Paşa Kütüphanesinde bulunuyor (No. 382, 171 varak, her sahifesinde 33 satır; yazmanın eb'adı: 28 × 16 santimetre).

Yazmanın baş sahifesinde, bu nüshanın müellif hattı ile yazıldığına dair bir kayıt vardır: "Haşîye-i Siyer-i Kebir-i Münib Efendi; hattı müellif". Nüshanın kenarındaki bazı ilâve notların altında "Mehmed Münib عنه عفى" şeklinde müellifin imzası da vardır. Bu notlarla kitab metni aynı yazı ile yazılmıştır ki bu da eserin tamamen Aynatabînin eli ile yazıldığına delâlet eder. Eserin sonundaki müellifin bir notundan anlaşıldığına göre, müellif bu eserin yazmasına 1214 senesi Şevval ayının 21inci Pazartesi günü (17.3.1800) başlamıştır. Birinci cildi (Bâbu'l-hukmi fî'l-usârâ, 'abîdihim wa ahrârihim fî umûrihim" babının sonuna kadar) keza Pazartesi 1 Cumâda'l-âhira 1215/20.10.1800. tarihinde bitirmiştir. Eserin tamamı ise, Cumartesi 24 Muharrem 1216/6.6.1801. tarihinde sona ermiştir. Bütün eser Üsküdar civarındaki "Kanhcâk köyünde" 37 yazılmıştır. Eser Mustafa oğlu Sultan Selime" ithaf edilmiştir.

35) Bkz. s. 4-5.

36) Osmanlı Müellifleri, II, 35.

37) Notun aslı şöyledir:

« يقول العبد الداعي الى ربه المحيىب ؛ السيد محمد منيب : لما رأيت هذا الامام الجليل الافضل ... قد ارخ ما املاه بده و ختماً فضلاً و علماً ، فاقتديت به ... فأقول : قد وقع الابتداء في هذه الحواشى الكاشفة عن الفواشى في يوم الاثنين الحادى والعشرين من شهر شوال المكرم من سنة اربعة عشر ومائتين والى الف من اعوام هجرة من هو اكرم من كل اكرم وكان اتمام الجلد الاول منه في آخر باب « الحكم فى الاسارى عبيدهم و احرارهم فى امورهم » فى يوم الاثنين غرة جمادى الآخرة من سنة خمسة عشرة ومائتين والى الف ... وحصل الختام ... فى يوم السبت الرابع والعشرين من المحرم الحرام من سنة ست عشرة ومائتين والى الف ... وقد كان البدؤ والختم فى موضع هو بمراءى و مسمع من القسطنطينية المحمية ... فى قرية على ساحل الخليج يقال لها قكليچق من نواحى اسكدار ... والسلام على المرسلين ، والحمد لله رب العالمين .

Eserin ikinci nüshası, başka bir hattat elinden çıkmıştır. Bu nüsha halen İstanbul'da Mihrişâh kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (No.110; 291 varaktan ibaret olan bu müzehheb nüshanın her sahifesindeki satır sayısı 21 olup, eb'adı 24×15 santimetredir).

Bu kitabın daha birkaç yazma nüshası vardır:

Birincisi, Üniversite Kütüphanesinde (A.Y.5867), nesih yazı ile yazılmış ve 312 varaktan ibaret olup, müzehhebdir. Her sahifesinde 21 satır vardır. Eb'adı: 22×15 santimetredir. İkincisi Topkapı Sarayı Müzesi / Emanet-Hazine kütüphanesinde (No. 726) mahfuzdur. 1218/1803 tarihinde yazılmış ve müzehheb olan bu nüsha, 234 varaktan ibaret olup, her sahifesinde 25'er satır vardır. Eb'adı: 23×15 santimetredir. Üçüncüsü Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesindedir (No. 535). Dördüncü nüsha Medine'de, Şeyhulislâm Ârif Hikmet Bey Kütüphanesinde (Fıkh-ı hanefî, eski no. 58, yenisi 92) bulunmaktadır. 245 varaktan ibaret olan bu müzehheb nüshanın her sahifesinde 21 satır vardır. Keza aynı kütüphanede mezkûr eserin bir (beşinci) nüshası daha muhafaza edilmektedir (Fıkh-ı Hanefî, eski no. 59, yeni no. 95) ki 176 varaktan ibarettir. Yazısı muahhar ve kötü olup her sahifesinde 22 satır bulunmaktadır.

Bu son iki nüshada hattat isimleriyle istinsah tarihleri yoktur.

Son iki nüshayı bize tanıtmak lütfunda bulunan Prof. Dr. M. Hamidullah Bey'e şükranlarımızı arzederiz.

Ayıntabîden bahs eden eserlerden ancak Mehmed Süreyya,³⁸ Bağdadlı İsmail Paşa³⁹ ve Bursalı Mehmed Tahir'in⁴⁰ eserlerinde "Taysîru'l-Masîr"ın zikri geçmektedir.

III. "*Al-Hikmatu'l-Garrâ' fî Ahkâmî'l-Gazâ'*".- Cihadın faziletlerine dair olan bu eser, Bağdadlı İsmail Paşa⁴¹ ile Bursalı Mehmed Tahir⁴² tarafından, Mehmed Münib Ayıntabî'nin türkçe orijinal bir eseri olarak gösterilmiş ise de, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki yazma nüshaya göre, bu eserin müellifi Muhammed 'Akîl al-Makkî, mütercimi ise, Mehmed Münib Ayıntabî'dir⁴³.

38 Sicill-i Osmani, III, 517: "Ve arabi haşiyeleri".

39 Hadyiyatu'l-Ârifin, II, 359: "Taysîru'l-Masîr fî Şarhi's-Siyari'l-Kabîr", fî mucalladayn

40 Osmanlı Müellifleri (II, 36): "Taysîru'l-Masîr fî Şarhi's-Siyari'l-Kabîr" arabîyyu'l-ibare olub, tercemenen başkadır. Bunlardan İmam Muhammed'in Siyeri ma'lûmunun müşkilâtını tavzih yolunda arabîyyu'l-ibare bir cild üzere müretteb, ayrıca bir eser-i fazlâneleri olduğu da, ziyaret ettiğim senk-i mezarında mahkûk ibareden anlaşıldı".

41 İdâhu'l-Maknûn fi'z-Zayli 'alâ Kaşfi'z-Zunûn, Şerefuddin Yaltkaya ve Kilisli Rif'at neşri, İstanbul 1364/1945, I, 414.

42 Osmanlı Müellifleri, II, 35.

43 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T.Y. 2203), 142 varak, eb'adı: 21,5×13,6 santimetre.

Diğer kaynaklarda bu eserin zikri bile geçmemektedir. Bağdadlı İsmail Paşa ise, bundan başka, yani aynı mevzua tahsis edilmiş bir de “Faḍā’ilu’l-Cihād” adlı eserini “Hadiyyatu’l-‘Arifin” adlı kitabında zikretmiş ise de,⁴⁴ diğer eseri olan Kaşfu’z-Zunūn Zeylinde ondan bahs etmemektedir. Herhalde bu “Faḍā’ilu’l-Cihād” ile yukarıda zikri geçen “Al-Hikmatu’l-Garrā’ fī aḥkāmī’l-Gazā” ismindeki eserin aynıdır. Eserin sonunda, Es-Seyyid Mehmed Munib el-Ayıntabî Mu’allimu Dâri’l-Kutubi’l-‘Âmira fi’l-Dairati’s-Sultāniyyati’l-Cadîdati’z-Zâhira” diye o zamanki vazifesine işaret etmektedir.

Şeyhu’l-islâm Mustafa Efendi Hamîdî-zade’nin tavsiyesi üzerine Mehmed Münib Ayıntabi bu eseri arabçadan türkçeye terceme etmiştir.

Eserin ikinci yazma nüshası İstanbul Es’ad Efendi Kütüphanesinde (no.319) dir.

IV. *Zeylu Devhati’l-Meşâyih*. — Osmanlı İmparatorluğunun zuhurundan H. 1158/1745 senesine kadar şeyhu’l-islâmlik makamında bulunan zevatın hal tercemelerini ihtiva eden “Devhatu’l-meşâyih” adlı eserin müellifi Müstakim-zâde Süleyman Sa’duddin Efendidir. Müellif müteakiben 1175/1761 e, daha sonraları da 1200/1786 senesine kadar şeyhulislâm olanları ilâve etmek suretiyle esere iki defa zeyl yazmıştır. 1200 senesinden 1221/1806 ya kadar şeyhulislâmlik yapanları ilâve ederek Müstakim-zade’nin eserine zeyl yazan ise Ayıntabîdir⁴⁵. Şeyhulislâm Müfti-zade Ahmed Efendi hakkında mütemmim malûmat verdikten sonra Şeyhulislâm Mehmed Ali Efendi ile başlayıp Şeyhulislâm Mustafa Âşir Efendide son bulan devreye âid bu zeylin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde üç yazma nüshası bulunmaktadır:

1- T. 2558 no. lu nüsha 37 varaktan ibaret olup yalnız Ayıntabî’nin Zeylini ihtiva etmektedir.

2- T. 6198 nüshası bir mecmua olup Osman-zade’nin Hadikatu’l-vüzera ve Zeyli ile Ahmed Cavid Bey’in Hadikatu’l-vüzera’sı ve Müstakim-zade’nin Devhatu’l-Meşayih ile birlikte Ayıntabînin Zeylini ihtiva etmektedir. Bu son Zeyl 298b den 332a ya kadar devam etmektedir. Bütün mecmua 332 varaktan ibarettir.

44) Hadiyyatu’l-‘Arifin, II, 359.

45) Bkz. Brusalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (II, 35). - Bu eseri, Mehmed Münib’den sonra 1248/1832 tarihine kadar devam ettiren Muhassıl - zade Süleyman Faik Bey’dir. Ondan sonra ve 1279/1862 senesine kadarki zeyli Mektûbi - zade Abdulaziz Efendi tarafından yazılmıştır. 1293/1876 tarihinde vefat eden Topal Rıf’at Efendinin “Dawhatu’l-Maşâyih”-i bütün bunları içine almıştır (Bkz. Brusalı Mehmed Tahir, aynı eser, I, 168). Bağdadlı İsmail Paşa’nın ifadesine göre (İdâhu’l-Maknûn, II,17) Ayıntabînin bu zeylinin ismi “Saffînatu’l-Faşâha”dır. Bu zeyli diğer müellifler de zikretmektedirler (Meselâ: Fatin, Tezkire, s. 383; Muallim Naci, Esami, s. 307; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, III, 517; Ş.Sami, Kâmusu’l-A’lâm, VI,4458).

3- T.Y. 9823 no. 1. nüsha.

Üniversite Kütüphanesi dışındaki yazma nüshalardan bir kaçına daha işaret edelim:

1- Es'ad Efendi Kütüphanesi, No. 2265/2, var. 83 b - 92 a.

2- Hüsrev Paşa Kütüphanesi, No. 391/3.

3- Bağdadlı Vehbi, No. 1148, var. 122 b - 157 b.

Eserin mukaddimesinde, müellifin ismi şu şekilde geçmektedir:

"Amma ba'd, ehl-i ilm-u kemalin za'îf-u bâtabî Esseyyid Mehmed Münib el-Ayıntabî".

V. *Durru'n-nizâm fi alsunî't-turkiyyati wa'l-^carabiyyati wa'l-a'câm* .— Bu eser, meşhur "Tuhfe-i Vehbî" tarzında tertib edilmiş olup içindeki arabça ve türkçe lûgatlar türkçe manzum olarak kaleme alınmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi fişlerinde bu eser Münib Ayıntabî'ye nisbet edilmiş ise de, eserin başındaki 8 kibar-ı ulemanın takrizlerinden Rumeli kadıaskeri İshak Efendi-zade Ataullah Efendi'nin imzasını taşıyanında müellif olarak "Hasan Aynî el-Ayıntabî" (1253/1837) gösterilmiştir ("en-nâzımu'l-âli es-seyyid Hasan Aynî el-Ayıntabî"⁴⁶). Eser 1236/1820-1 tarihinde telif edilmiştir.

Bu manzum Lûgatı, bildiğimiz kaynakların hiç biri zikretmemektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T.Y. 5493) bulunan ve nesih hattı ile yazılmış nüsha 108 sahifeden ibaret olup, eb'adı 23,7×14 santimetredir. Her sahifesinde 15 - er satır vardır.

VI. "*Hulâsatu'n-Nukûl*" - Mehmed Münib Ayıntabî'nin edebiyata dair, bu eserini zikreden Bağdadlı İsmail Paşa, başlangıcından şu ibareyi almaktadır:

ياصاح ، انت بكل حال محرم⁴⁷

Bursalı Mehmed Tahir ise eserin matbu olduğunu da ilâve etmektedir⁴⁸. Maalesef, Ayıntabî'nin bu eserini ne yazma, ne de matbu' olarak görmek fırsatını elde edebildik.

VII. *Münşeat-Tevârih-Kasâid ve eş'âr mecmûası*.—Bu yazma mecmûanın bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (Rıza Paşa kısmı) türkçe yaz-

46) İst.Ün.Küt.no.T.Y. 5493, vr. 108a (sekizinci takriz). Bağdadlı İsmail paşa'nın ifadesine göre bu lûgatın ismi "Nuzumu'l-cavâhir fi'l-luğa" (Bkz. Asmâul-Müellifin, I, 301) dir. Bursalı Mehmed Tahir bu müellifin ismini "Hüseyn Efendi Ayıntabî" olarak kaydetmekte ve eserini de: "Nuzum-i cevâhir namındaki lûgat-ı manzumesi matbudur" diye zikretmektedir. (Bkz. Osmanlı Müellifleri, II, 322).

47) İdâhu'l-Maknûn, I, 437.

48) Osmanlı Müellifleri, II, 35.

maları arasında yer almaktadır (T.Y. 1709). 261 varaktan ibaret olan bu eser, nesih ve rik'a hatlarıyla yazılmış olup, yazılış tarihine dair bir kayda rastlanamamıştır. Eb'adı 213,3×16,3 santimetredir. Burada müellifin bazı şiirleri de mevcuttur. Bursalı Mehmed Tahirin ifadesine göre, halen İstanbul Üniversitesine bağlı eski Hâlis Efendi kütüphanesinde müellifin eliyle yazılmış bir nüshası vardır⁴⁹. Üniversite Kütüphanesi Müdürü Bay Nuruddin Kalkandelen'in beyanına göre, Halis Efendinin koleksiyonunda böyle bir nüsha görünmemektedir⁵⁰. Diğer kaynaklar bu eseri zaten zikretmemektedirler.

VIII. *Temhidu'l-mevlûd fi mehdî'l-vücûd*.—Bu eser, Ayıntabi'nin, menfada bulunduğu sırada ve üzüntülü olarak "Sultan Mahmud ibn Abdi'l-Hamid"ın dünyaya gelen bir çocuğu münasebetiyle kaleme alıp padişaha hediye ettiği bir risalesidir.

Risale: mukaddime (âdâb-ı vilâdet) ile üç bâb (I. 'akîka, II. isim takma, III. evlâd hukuku) ve bir hatime (sünnet) den ibarettir. Eser, fıkıh ve hadis kitaplarına dayanılarak telif edilmiştir.

Vilâdet hakkındaki bu risale⁵¹'nin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuttur (T.Y. 6692). 16 varaktan ibaret bu risale, nesih hattı ile yazılmıştır. Eb'adı 21,5×15,1 santimetredir. Diğer kaynaklar Ayıntabi'nin bu eserinden bahsetmemektedirler.

IX. *İlm-i arûz risalesi*.—Üçüncü Sultan Selim zamanında Aruz konusunda yazmış olduğu bir risaleyi "Hâssa-i Hümayun hocası Mehmed Münib Efendi": "Mizanu Selim" diye adlandırmıştır. 1203/1788-9 tarihinde yazılan bu risale, bir mukaddime, iki bâb ve bir hatimeden ibarettir. Eserdeki kaideler misallerle donatılmış, şiirle alâkalı ıstılahlar açıklanmıştır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bu eserin üç yazma nüshası vardır:

a) T. 9729 no.lu nüsha 62 varaktan ibaret olup her sahifede 15 er satır bulunmaktadır. 1204/1791 tarihinde nesih hattı ile yazılmıştır.

b) T. 5616 no.lu nüsha (Mizanu Selimiyye mine'l-Aruz) 1203/1788 tarihini taşımakta ve nesih hattı ve harekeli olarak yazılmış bulunmaktadır. Her sahifesi 15 satırlı bu 65 varaklı risalenin serlevhası müzehheb, cedvelleri yaldızlıdır.

49) Osmanlı Müellifleri, II, 35.

50) Ayntabînin yazma eserlerini arama ve tesbit işinde bana büyük yardımları dokunan Prof. Dr. Muhammed Hamidullah ile Nuruddin Kalkandelen Beylere, burada bilhassa şükranlarımı arz ederim.

51) Bursalı Mehmed Tahir (Osmanlı Müellifleri, II, 35) bu risaleyi "Tambîdu'l-Mawlûd fi Mahdî'l-Wucûd" diye adlandırmakta ve "Keyfiyyet-i vilâdet hakkında ehadis-i şerife ile bu baktaki mutalâatı muhtevidir" şeklinde tavsîf etmektedir.

c) T. 2979 no.lu nüsha (Mizanü Selim fi arûz) 29 varaklıdır ve 23 receb 1266/ 2.6.1850 tarihinde Ataullah Efendi - zade Şerif Efendi tarafından yazılmıştır.

Ayıntabî'nin bu eserini yalnız Bursalı Mehmed Tahir zikretmekte ve te'lif tarihi olarak 1203/1788 senesini göstermektedir⁵².

*

Ayıntabî'nin buraya kadar zikrettiğimiz eserlerinden başka tesbit edebildiğimiz şu birkaç eseri daha vardır:

I- *Manzume-i vilâdet-i Hadice Sultan.*—Mehmed Münib, Sultan Ahmed oğlu Sultan Abdülhamid'in kızı Hadice Sultanın dünyaya gelişi münasebetiyle arabça nesir ve nazım karışımı bir risale yazmıştır. O sıralarda müreffeh bir hayat sürmekte olan müellif imzasını "Ders-i Âm Mehmed Münib el-Ayıntabî" olarak atmıştır.

Bu risalenin bir yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (A. 5944) bulunmaktadır. 5 varaktan ibaret ve talik hattı ile yazılmış olup her sahifesinde 21 satır vardır.

Ayıntabî'den bahseden kaynaklar bu eserini zikretmemektedirler.

II- *İcazetname.*—Râciz adıyla tanınan Süleyman oğlu Hafız Seyyid Hasan Efendi ismindeki talebesine Mehmed Münib Efendi 25 receb 1208/26 şubat 1794 tarihinde, arabça olarak, bir icazetname tanzim etmiştir.

Bunun İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde iki yazma nüshası bulunmaktadır:

1) A. 4668 no. lu nüsha, nesih hatlı ve 17 varaktan ibarettir. Her sahifesinde on birer satır vardır. Serlevhası ve cedvelleri yaldızlıdır.

2) Bu ikinci nüsha T.Y. 1709 no.lu "Münşeat" mecmuası içindedir (varak 125b-132b).

Bu icazetnameyi de hiç bir müellif kaydetmemektedir. Müellifin kendi hayatına dair verdiği bazı malûmattan dolayı mezkûr icazetname bir kat daha değer kazanmaktadır.

III- *İmtihan Risalesi.*—1221 senesinin birinci günü (21.3.1806) ki nevrüza tesadüf etmektedir, Sultan Mustafa oğlu Selim, (Mehmed Salih Efendi zade) Şeyhulislâm Ahmed Esad Efendiye, ruus talebeleri için imtihan akdedilmesini emir buyurmuştur. Şeyhulislâm kendi evinde müderris ve mollalardan müteşekkil bir âlimler toplantısı tertib edip imtihan mevzularını on madde halinde tesbit ettirmiştir. Bu imtihan suallerini es-Seyyid Mehmed Münib Efendi bir risa-

⁵²) Osmanlı müellifleri, II, 36.

lede arabça olarak kaleme almış bulunmaktadır. Bu sualler dışında, zaif talebeye mahsus olmak üzere, bilhassa arabça ile alâkalı birkaç kolay sual daha ilâve edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T.Y. 2474) bu imtihan risalesinin yazma bir nüshası vardır.

Risalenin ikinci nüshası müellifin “Münşeat” mecmuasında (İst. Üni. Küt. T. 1709, varak 114a-114b) mevcuttur.

Bu risaleyi de kaynaklar meskût geçmektedir.

IV- *Asârul-Hikem fi nakşî'l-Kadem*. – Süleymaniye Kütüphanesinde (Hacı Mahmud kısmı, no. 2184) Mehmed Münib'in bu isimde türkçe bir risalesinin yazma bir nüshası mevcut bulunmaktadır.

37 sahifelik bu risale, bir mukaddime, iki bab ve bir hatimeden ibarettir. Hazret-i Peygamber'in ayak izi (resm-i kadem) ve bununla ilgili meselelerden bahseden bu risalenin ismi dahi diğer kaynaklarda yoktur.

V- *Nohud yakısı risalesi*. – Mehmed Münib Ayıntabi bu risalesinde “keyy” ile tedavi gören ve “vücuttan yakı açup ve üzerine nohud vaz' eden kimseler için neş'iden rutubet” in abdest muvacehesindeki durumunu kısaca izah etmektedir.

Dört sahifeden ibaret olan bu türkçe risalenin bir yazma nüshası, İstanbul'da, Mehmed Hafid Kütüphanesinde (no. 72/5, varak 16b-18a) mevcuttur. Bu risale de kaynaklarda zikredilmemektedir⁵⁸.

VI. *Muharrerat-ı hususiyye ve saire suretleri*. – İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde (T. Y. 312) manzum tarihleri ve huruf-i heca üzere müretteb bir divanı havi yazma bir mecmua vardır ki kütüphane fişlerinde Ayıntabi'ye nisbet edilip “Muharrerat-ı Hususiyye ve saire suretleri” şeklinde tavsif edilmiştir (82 varaktan ibaret ve 1248/1832 tarihlidir). Fakat Münib Efendinin ismine bu mecmuada rastlanmamaktadır. Bilâkis cildinin arkasında ve kitabın baş kısmında “Divan-ı Sabih Ahmed Efendi rahimehu'llah” şeklinde bir serlevhası vardır. Şu halde bu şiir mecmuası Ayin-

53) M. Lutfi İkiz'in yazma eserler koleksiyonunda M. Münib Ayıntâbi'ye ait 10×15 cm. ebadında 60-70 sahife hadar, fligramlı kâğıt üzerine mazi-is karışımı mürekkeple, bazı yerleri nesih bazı yerleri de rik'a ile yazılmış, tılsımlar, ilaçlar ve deva kaidelerinden bahseden elyazması bir nüsha bulunmaktadır. Müellifin talebelerinden birisine tedâvî ve tılsımlar hakkında verdiği bir icazet gözönünde bulundurulursa, adı geçen nüshanın müellif hatıyle olduğu düşünülebilir. Mamafih talebelerden birine ait olması ihtimali de vardır. Bu nüsha, sayın M. Lutfi İkiz'in, memleketinde kalan kitapları arasında bulunduğu için, maalesef onu görmek mümkün olmamış ve ancak yazma sahibinin hatırlayabildiği malûmata istinaden bu not konulmuştur.

tabinin değil, “Sabih, Er-Rumî” diye anılan Ahmed ibn Mustafa (1198/1783-4) nın divanıdır ⁵⁴.

VII. *Mehmed Münib'in şiirleri*.—Mehmed Münib Efendi her ne kadar büyük âlim ise de, büyük şair olamamıştır. Biyografları misal olarak şiirlerinden güzel bir parça seçmekte bir hayli güçlük çektiklerini söylemekten çekinmemişlerdir ⁵⁵.

Bununla beraber, hem Şefkat Bağdadi ⁵⁶, hem (ondan naklen) Şeyhu-lislâm Ârif Hikmet Efendi ⁵⁷, ve hem de Silâhdar Ağa-zade Mîr Mehmed Emin ⁵⁸ “Tezkire-i Şuara”larına ittifakan aşağıdaki beyitlerini almışlardır:

Yarin tutalım gamze-i navek-eserî var
Aşıklarının sîne gibi bir siperî var

Bus-i lebini bâşına kaksa n'ola dilber
Zevk-i meyin elbette gönül derd-i serî var

Meylettirir eşk-i ruh-i-zerdîm bana yarı
Halince fakirin de bir az sim-ü zerî var

Dikkatler ile yokladım ol mûy-i-miyanı
Bir hançeri vardır sokunur bir kemerî var

Yapsa gazel-i Es'ada ebyat-ı nezair
Bu taze zemin içre Münibâ da yerî var

Yar âver-i irfan ola ta gülşen-i heştî
Yarı kıla ol nahl kemal-ü hüneri var.

Görüldüğü üzere Mehmed Ayıntabi'nin şimdilik bilinen eserlerinin hepsi arabça veya türkçe olarak yazılmıştır. Biyografları kendisinin farsça da yazdığını zikrediyorlarsa da biz, maalesef, böyle bir eserine tesadüf edemedik.

*

Bu tebliğimizin sonunda fikirlerine iştirak ettiğimiz Mehmed Halis'in aşağıdaki satırlarını nakletmek istiyoruz:

54) Bkz. Bağdadi İsmail Paşa, Asmâ'u'l-Muellifin (I, 180-181); Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (II, 286).

55) Meselâ Şemsuddin Sami Fraşeri (Kâmûsu'l-A'lâm, VI, 4458): “Ekser eş'arı tarih kabinden olub, nakle şayanına destres olamadık.”

56) Tezkire-i Şefkat Bağdadi (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. T.Y. 3916, varak 62b).

57) İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri kısmı, tarih no. 789, varak 59a).

58) “İşbu tezkire tarzında mecmua-i nefise” (İst. Üni. Küt. no.T.Y. 2527, varak 9a).

“Mehmed Münib Efendi, osmanlı üleması arasında kendini unutturmayacak ve daima hatırlattırarak kadar sahib-i meziyyettir. Kesretinden sarf-ı nazar, eserlerinin ayrıca ve suret-i mahsusada tedkik olunacak derecede büyük bir kıymeti vardır” 59.

*

Gerek “As-Siyaru’l-Kabîr”in müellifi, büyük İslâm hukukçusu Muḥammad ibnu’l-Ḥasan Aş-Şaybânî’nin, gerek eserin değerli şarihi, ünlü İslâm ve Türk hukukçusu Şamsu’l-A’imma As-Saraḥsî’nin ve gerekse bunu Türkçeye terceme eden meşhur Türk âlimi Mehmed Münib Ayıntabî’nin aziz hâtıralarını -As-Saraḥsî’nin 900 üncü ölüm yıldönümü münâsebetiyle-, hürmet ve takdirlerimizle ta’ziz eder, kendileri için Cenâb-ı Hak’tan rahmet ve mağfiret niyaz ederiz 60.

59) Mehmed Halid, Edebiyyat Tarihi - Birkaç Anadolu siması önünde (Dergâh, İstanbul, 20 teşrin-i sani 1337, I. sene, II. cild, no. 15, s. 45).

60) Bu ihtifalde, vaktin darlığı dolayısıyla, yukarıda tam metnini neşrettiğimiz tebliğ kısaltılarak okunmuştur.

ESERLERİNDE RASLANAN İFADELERİNE GÖRE İMAM S A R A H S İ ' N İ N HAPİS HAYATI

Dr. Salih TUĞ

İlimler tarihine umumî bir göz atacak olursak, ilmi temsil eden kimse-lerin zaman zaman çok müşkil şartlar altında kaldıklarını ve doğruluğuna inandıkları ilmî faaliyetlerini, bu neviden her müşkil hal ve şarta rağmen devam ettirdiklerini görürüz.

Bugün burada 900. ölüm yılını anmak için toplanılmış bulunan Sarahsî, hapis şartlarının pek feci olması bir yana, hapishanede ilmî faaliyetini devam ettirip eser veren İslâm kültür muhitinin ilk alimi olmasına rağmen, insanlık tarihinde yegâne de değildir. Eski Grek medeniyetinin temsilcilerinden olan Sokrates malûmumuz bulunmaktadır. Yakın tarihten İtalyan asıllı Campanella (XVI. asır sonu), henüz geçen yıllarda vefat eden Hindistanlı Abu'l-Kelâm Azâd hapis hayatı yaşadıkları uzun yılları, ciltler tutan eserlerle verimlendirmeyi başarmış ve ilim tarihine istisnâî tipler olarak geçmiş kimselerdendir.

Sarahsî'nin hapis hayatını kısmen aydınlatan pasajları ve ifadeleri içinde toplayan eseri esas olarak Meksûr'tur ki, otuz cild olarak Kahirede neşredilmiş olan bu eserin çeşitli bölümleri, paragraf başı veya sonlarında olmak üzere bu tip ifadelerle doludur. Ancak bu tip ifadelere kitabın ilk ciltlerinde uzun aralıklarla raslandığı halde sonraları nisbeten sıklaşmaktadır. Meksûr'tan ayrı, onun hapisteyken yazdığını diğer beş aded eserinde ise zorlukla tesadüf edilmeye başlamaktadır. Meselâ Meksûr'ta 19 yerde (matbu ve çeşitli yazmalar dahil) görülen bu tip kayıtlar, Uşûl-ul-Fıqh adlı eserinde sadece bir yerde, Şerh Ziyâdât'uz-Ziyâdât da yine bir yerde, Şerh Siyer Kebîrde bir yerde geçmektedir. İstanbul'da halen son hazırlıkları tamamlanmakta olan Sarahsînin yazma eserlerine dair sergi çalışmalarımız esnasında, hocam profesör Muham-mad Hamidullah ile birlikte hoş bir tesadüf ile ele geçirdiğimiz, şu ana kadar kayıp bilinen Şerh'uz-Ziyâdât ve Şerh'ül-Câmi'üs-Sağîr gibi iki ayrı ve mühim yazmada da aynı neviden kayıtlar mevcut bulunmaktadır.

Hapis sebebi :

Sarahsînin biyografisini izah edenlerce ihtimal olarak gösterilen «gayri meşru vergileri ödememeleri için halkı kışkırtması», kendisinin hapse girmesine

âmil olmuştur. Bu ihtimal, hapiste uzun müddet kalmasına ve çok üzgün olmasına rağmen, topladığımız pasajlar arasında izah edilmemiş bulunuyor. Hapse giriş sebebine temas eden kısımlarda şu tarz ifadeler yer almış bulunmaktadır (Mebisû, C.X.s.144, bâb âhir fi'l-ğani'me'nin sonu):

“Hadislerin manaları üzerine kurulu Siyer Sağîr'in şerhi son buldu, bunu yazdıran, apaçık bir hakkı söyleyen ve bu sebebden herkezdten ayrılmış ve esir benzeri durumuna getirilmiş, Alim, Kadir, İşiden ve Gören Allahdan kurtuluşu için dua edendir.”

Yine aynı matbu Mebisû'un XII. cild, 108. sahifesinde (bâb hibat'ül-marîd'in sonu) şöyle demektedir:

“Bunu yazdıran, yalan ve yanlış ithamın kaldırılmasını isteyib dua edendir ki, işte bu itham yüzünden hapse düşmüş, tecrid edilmiş, aile ve oğulundan ve bütün kitaplarından menedilmiş, dua sayesinde kurtulmayı gecelerin karanlığında korku içinde ve gözleri yaşlı ağlamakla isteyen kimsedir.”

Aynı eserin Köprülü Kütüphanesi, III. kısım No. 107 de mukayyed yazma nüshasında (vr. 119a) sarfettiği bir “söz” den bahsetmekte fakat bunun mahiyetinin ne olduğunu tasrih etmemektedir:

“Bunu, üzerinde ehli sünnetin esasen mutabık bulunduğu “söz”ü rahmet yolunda sarfedip söyleyen, bir takım beyinsiz ve aptalların iftira ve fitneleri ve yine zındık ve kalles kimselerin aldatmaları neticesi tecrid edilip hapse konmuş olan kimse yazdırdı.”

Mebisû dışında hapis sebebine temas eden diğer kitab, Ziyâdât' üz-Zi-yâdât olup burada bahsettiğimiz “söz” ele alınmakta ve şöyle denmektedir (Abu'l-Vafâ neşri, Haydarabad 1378, s. 148):

“Kıyamet günü bana sermaye olsun ve ben de kazançlı kimselerden olayım diye ilimde derine gidenlerin yolunu tutarak, diğer nasihat edenler arasında benim de sarfettiğim “söz” sebebiyle hapse düşmüş ve dünyada kurtuluşa ermekten ümidimi kesmiş vaziyetteyim. Allah azze ve celle ancak takvâ sahiblerinden hoşnud olur ve o sâlih kullarını kendine velî edinir. Ve hain olanların da hiyle ve düzenlerini hedefe vordurmaz ve iyi insanların da mükâfatını zayi etmez. Evvel ve âhir hamd Allahadır.”

Görülüyor ki Sarahsî, esasen hapisteyken imlâ ettirdiği bu kitaplardaki mezkûr ifadelerinde gayet ihtiyatlı davranmakta ve hükümdarla olan ihtilafını tazeleyecek bir tedbirsizlikten uzak durmaktadır. Kendisi sadece, söylediği “o sözün” Allah için söylendiğine işaret ederek müdafaa ile yetinmiştir. Ancak bu ifadelerde şurası gayet sarihdir ki, mezkûr “gayrı meşrû vergilendirmeye itiraz”

ihhtimalinde bazı "beyinsiz, aptal ve zındık, fitneci ve kalles kimselerin" hü-kümdar nezdinde, kendi çıkarlarına menfî faaliyette bulunmaları ve ona tesirli olmaları, hapis kararının çıkmasında önemli rol oynamıştır. İşaret edilen bu tipler herhalde devrin dalkavuk ve hükümdara yaranmak sisteyen tipleri olsa gerektir.

Hapsin başlangıcı ve sonu :

Hapiste, ilk olarak imlâ ettirilen Meksût'un baş kısmında veya sair yerlerinde maalesef mahpes hayatının hangi tarihten itibaren başladığını açıkça ifade eden bir ibare yer almamış bulunmaktadır. Ancak matbû nüshanın VIII. cild ve 80. sahifesinde mevcut şu ibare calibi dikkattir:

"Zâhid Şems'ül-Eimme dedi ki: Öfkeye maruz kalmış, herkezden tecrid edilmiş ve hapsedilmiş olan cezalının imlâ ettirmesiyle Mükâteb bölümü sona erdi. Kendisi *iki yıldan beri* sabırlı bir şekilde bu işe devam etmekte ve Allah'ın kendisini lûtfuyla kurtarmasını ümid içinde beklemektedir..."

Bu hale göre sekiz cild tutan bu kısmı Sarahsî iki senelik bir zaman zarfında yazdırmış bulunmaktadır. Yazdırma işine hapis olunmasını hemen müteakıb mı başlanmış, yoksa I. cildin 3/4. sahifelerinde ifade edilen "bazı seçkin arkadaşlarının bu kitabı imlâ ettirmesi için talepte bulunmaları..." üzerine çok sonraki bir vakitte mi başlanmıştır? Bu sualleri aydınlatacak delillere maalesef kitapta rastlanamamaktadır.

Buna rağmen XXVII. cildin 124. sahifesinde, "Ebu Bekr M.b. Ebî Sehl'is-Sarahsî, Allah rahmet eylesin 466 senesinin Reb'ul-Ahırının 14. günü olan çarşanba imlâ ettirerek..." denmektedir ki burada kâtib bir imlâ hatası yapmamışa benzemektedir. Yani yirmi yedinci cild için daha münasib görünen 476 senesi aynı ay ve gün, çarşanbaya isabet etmemektedir. Şu kadarı var ki, Meksût'un başında bulunmayan imlâya başlangıç tarihinin unutulduğunu gören şârihimiz Sarahsî'nin, sonradan bunu hatırlayarak bu bölümde yazdırmış olması ve fakat imlâ eden kâtibin notları tasnif ederken bir ihmal ve zuhulde bulunması neticesi bu tarihin başa getirileceği halde, bu bölümde yer almış olması düşünülebilir.

Ancak matbu Meksutun XXX. cild, 287. sahifesinde:

"Allah rahmet eylesin Şeyh'ül-İmâm Sarahsî, 477 (diğer bütün yazmalarda 479) senesi Cumâdâ'l-Ahire ayının 12. perşenbe günü imlâ ettirerek..." denmektedir; bu hale göre, bilhassa VIII. cilde kadar olan kısmın iki senede bitirilmiş olmasını göz önünde tutarak, yirmi yedi ile otuzuncu cildler arasının 13 senede (yazmalardaki kayıt nazarı itibare alınır) ikmal edilip bitirildiği

neticesini ileri süremeyeceğiz. Hapis hayatı esnasında çıkabilecek müşküller imlâya bazı fasıla ve inkıtalar vermiş olabilirse de bu hususta katî emareler mevcut olmadığından mezkur 466 kaydının, imlâya başlangıç tarihi olduğu halde bir tesadüf neticesi bu bölüme düşürülmüş olabileceği pasajlardaki sair siyak ve sibak de nazarı itibare alınarak, kolaylıkla söylenebilir. Şayet son üç cildin 13 senede yazılmış olduğunu kabul edecek olursak, otuz cildin yazılması ve hapis hayatının 130 sene sürdüğünü kabul etmemiz icab edecektir.

Bu düşüncemiz doğru olduğu takdirde, imlâya 466. hicrî yıl başlanmış, 479 (bu tarih hususunda bütün yazmaların müttelik bulunduğunu nazarı itibare alarak biz de onlara tabi olmayı daha uygun bulduk) senesinde yani 13 yıl süren bir yazdırmayı müteakıb son verilmiştir. Bu hale göre yılda iki cildten biraz fazla yazdırılmış olmaktadır (ortalama günde bir ilâ iki büyük sahife). Ancak mezkûr kendi ifadesine göre, ilk sekiz cildin imlâsı iki sene sürmüştür. Buna göre düşüncecek olursak, Sarahsî'nin eser verme kabiliyeti hayli yüksek olup yanında hiçbir kitabının mevcut olmadığını da buna katacak olursak yılda dört cild büyük boy hukukî eseri (takriben günde otuz sahife) irticalen meydana getirebilmesini hayret ve takdirle karşılamamız icab eder.

Kahire'de 1372 de neşredilmiş bulunan Usûl'ul-Fıqh kitabını ise, "479 senesi Şevvâl ayının son günü olan cumartesi" Uzgend'de mahpus bulunduğu yerde yazdırmaya başlamıştır (C.I.9).

Yine henüz hapiste iken başlamış olduğu diğer eser Şerh Siyer Kebîr'dir; bunun başlangıç tarihi, "Haşîrî nüshası"na göre 479 senesinin Zî'l-qâde ayının ilk günü olan pazartesidir. İşte bu eserin başlangıcı Usûl'ul-Fıqh'ın başlangıcından azami üç gün sonra olmaktadır ki, matbu hacmi 734 sahife kadar tutan Usûl kitabının bu üç günlük müddet esnasında yazdırılıp bitirildiği çok zor düşünülebilmektedir. Ancak mezkûr tarihlerdeki zorluk tevhit eden hususu ortadan kaldıracak bir delile de henüz rastlamamış bulunuyoruz.

Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr'in Hasîrî nüshasına göre "480 senesinin Rebi'ül-Evvel ayının bitmesine on gün kala cuma günü hapisten kurtuluş tahakkuk etmiş" olduğu beyan edilmiş olmasına rağmen, diğer çeşitli yazmalarda mevcut kayıtlar da nazarı itibare alındığı takdirde, Sarahsî'nin hapisten kurtuluşu ve son günlerini geçirdiği Merğînân'a katî olarak varışı birkaç safhadan geçerek mümkün olduğu neticesine varılır ki, aşağıdaki paragrafta bunun münakaşasına çalışacağız.

Hapis hayatı ve safhaları :

Sarahsî'nin hapis hayatını bizzat kendi ağzından anlatan kısımlar bütün eserlerine serpiştirilmiş bulunmaktadır. Hapiste ilk imlâ ettirdiği ve tamamı, bir kıyasa göre (mathbû Mebsût, C.VIII, s. 80), 7 yıl kadar, bir ihtimale göre

(Mebşût, C. XXVII, s. 124 ile C. XXX, s. 287 yi elinizdeki konferans metninin 45-46. sahifelerinde izah ettiğimiz mülâhazamız ile muk. et.) yazdırması on üç yıl süren Mebsût, bu neviden pasajlara sık sık rastladığımız en uzun kitabı olmaktadır. Kendisi on dokuz ayrı yerde (ki diğer eserlerindekiyle beraber yirmi üç pasajdır) hapis hayatının “felâket” ve “belâlarından”, “zorluklarından”, “kurtuluş saatinin gelmesi için ettiği dualardan”, kendisini hapse düşüren “sebebtan” ve bu hususta faaliyet göstermiş “beyinsizlerden”, “kalleslerden” bahseder durur (bilhassa, Mebsût, XII, 108 ve VII, 59, 241).

Bütün bu yirmi üç kadar tutan pasajda dikkatimizi en çok çeken hususlar şunlardır:

1) Mebsût’u meydana getirmekteki gaye ve maksadıdır ki ehemmiyetine mebni bu kısmı aynen alıyoruz (Mebşut, C.I., s. 3-4):

“Rahmetli Ebû Hanîfenin teferruatıyla izah edib gösterdiği “şey”e kendini hasrû tahsis eden rahmetullah aleyh Muhammed b.Hasan eş-Şeybânî, talebelerin râğbetini temin ve bu kitabı, lâfızlarının basitleştirilmesi ve çeşitli bölümlerde (kütüb) mevcut meselelerin tekrar edilmesi suretiyle, onlar (talebeler) isteseler de istemeseler de ezberlemelerini temin gayesiyle *el-Mebşût*’u meydana getirdi. Şu kadarı var ki el-Hâkim’üş-Şehîd Ebu’l-Faql Muhammad b.Ahmed’ül-Mervezî, bazı talebelerin, lâfızlarındaki basitlik ve meselelerindeki tekrarlar sebebiyle Mebsût’u okumaktan vaz geçtiklerini görerek, en doğru hareketin Allah rahmet eylesin Muhammed b.’ül-Hasan’ış-Şeybânî nin eserindeki bölümlerin (kütüb) manalarını zikretmek suretiyle *el-Muhtasar*’ı telif etmek olduğuna karar verdi. Bu kitabın meselelerindeki mükerrer kısımları, talebelerin râğbetini çekmek gayesiyle çıkardı ve hakikaten de ne kadar iyi bir şey yapmıştı.. Allah rahmet eylesin eş-Şeyh’ül-İmâm (Sarahsî) şöyle der: Sonra ben de kendi zamanımda bazı talebelerin fıkıh ilmi ile meşguliyetten sarfı nazar etmelerinin muhtelif sebeblerini şu şekilde tesbit ettim: 1. Bazı kimselerdeki (talebeler) arzu eksikliğidir ki bunlar, sadece uzun meselelerde bulunan değişik fikir ve reylerle (ihtilaflar) iktifa etmektedirler, 2. İçinde fikhî mesele ve inceliklerin mevcut olmadığı mükerrer noktalardan sarfı nazar etmeleri hususunda müderrislerin verdikleri nasihatları (talebelerin) ihmal etmeleri, 3. Bazı kelâmcıların felsefe lâfızlarını, fıkıh meânilerinin şerhlerini yaparken de zikretmek ve bunları söz sınırları dahiline sokup karıştırmak suretiyle işi uzatıp genişletmeleri.

“Neticede gördüm ki en doğru şey, bu el-Muhtasar adlı kitabın şerhini telif etmektir; bunu yaparken de her bâb’da itimada şayan olan şeyle iktifa ederek, her meselenin gösterilmesinde hadislerden neşet eden mânâ hudutları dışına çıkıp fazla izah ve mânâ verişlerde bulunmadım.

“Bütün bunlara, benim teselli bulup avunmam hususunda hapis-
teyken bana yardım eden bazı seçkin arkadaşlarımın bu kitabı imlâ ettir-
mem için talepte bulunmaları da ilâve olunca kendilerine bu hususta
müsbet cevap verdim.

“Şimdi Allah tealâdan doğrudan ayrılmamamda (beni) muvaffak
etmesi ve gerek hatâ ve gerekse cezayı icab ettiren şeylerden muhafaza
buyurmasını ve yazdırmaya niyet ettiğim şu kitabı, dünyada kurtuluş ve
serbestiyetim ve nihayet, gelmesi yakın ve vukuu muhakkak olan Âhret
gününde necâtım için bir sebep kılmasını dua ederim.”

2) Sarahsî önceleri çok sabırlıdır, mütevekkildir ve başlamış olduğu işi
bitirmekten başka bir şey düşünmemektedir. Hattâ IV. cilde kadar hapis
lâfını bile ağzına almaz. Ancak bu hapis hayatı ilerledikçe ve bilhassa sekizinci
cildi tamamlamış olduğu iki yıllık müddetten sonra “kurtuluş için dua”,
“iftiracıları itham” gibi konuların ele alındığını ve nisbeten sık sık bu gibi
mevzulara temas edildiğini müşahede etmekteyiz ki artık Sarahsî hürriyetini
elde etme hususunda iyice sabırsızlanmakta ve sık sık bu arzusunu dile getir-
mektedir.

3) Hapsedildiği yerde “cuma namazına gidememekte” (IV, 192), “ne ailesi
ve ne de oğlu” (XII, 108) ve “ne de kitaplarından bir teki bulunmaktadır,
bütün bunlardan mahrumdur” (XII, 108, XX,8) ve hattâ bir ifadesine göre
“esir benzeri durumuna getirilmiş” vaziyettedir (X, 144). O kadar ki, *matbû*
Mebisû’ta bulunmayan ve fakat III. Ahmed Kütüphanesinde 1142 numara
altında mukayyed bir yazmada (C.II, vr. 41 b), “ücretsiz köleler misillû”
yaşadığını belirtmektedir.

4) Sarahsî kendi kendisi hakkında “mahsûr”, “mahbûs”, “menfî”, “mua-
teb = kendisine öfkelenilmiş”, “muâkab = ceza” tabirlerini kullanmış
olmasına rağmen, onun biyografisini yazmış birçok kimsenin ifade ettiği gibi
hakikaten bir “kuyu”ya hapsedilmiş olduğuna dair ve böyle bir kuyudan
talebelere yazdırmış olduğuna delâlet edecek sarîh bir ifadeye tetkikatımda
raslayamamış bulunuyorum. Ancak şu kadarı var ki, hapsedildiği yer hakkında
imâen bahsettiği kısımlarda şöyle bir tedricî tekâmül dikkatimizi çekmektedir:

İlk olarak kendisi Uzgend de “mihnet ve belâ dolu, esir hayatı yaşadığı
ve ücretsiz köle gibi bir hayat sürdüğü, üzüntü ve bezginlik diyarı bir hapis-
haneye” konduğunu ifade ettiği halde (*matbû* *Mebisû*, I,2, VII, 241, VIII,125,
X, 144, *elyazması* III. Ahmed, No. 1142, C. II, vr. 41 b), *matbû* nüshada
bulunmayan ve fakat İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmaların (biri
müstesna: III. Ahmed, No. 1142, C.II, vr. 161) hepsinde Vekâlet bahsinin son
bulduğu pasajda, “üzgünlük ve bezginlik diyarı olan o hapishaneden artık
çıkış ve serbestiyet ve hürriyetinin tamamen iade edilmesini bekleyen”

şeklinde bir ifade bulunmaktadır ki bu husus, bilhassa Meksû'tan hemen sonra kaleme aldırđı Uşûl'ül-Fıqh kitabında mevcut "Uzgend kalesinde bir odada (=zâviye)" (Uşûl, Kahire 1372, C.I, s.9) tabiri ile mukayese edilecek olursa kendisinin, bilhassa Meksû'tu bitirmesinden sonra aynı kalede olmak üzere "daha rahat bir mahalle" nakledildiği neticesine varılabilir. Hattâ "el-Ĥaşîrî nüshası"(Münib 'Ayıntâbî, Teysîr'ül-Mesîr, son kısım) nazarı itibare alındığı takdirde, Sarahsînin nihayet bu "odadan" da serbest bırakılmasını müteakıb Şerh Siyer Kebîr'i yazdırmaya aynı hapishanenin bulunduğu Uzgend şehrinde kendisini himayesine alıp hürmet gösteren Emir Gün'ün evinde başlamış (479 senesi, Zû'l-qâde 1, pazartesi) ve fakat "Emân" bahsinin sonuna gelindiğinde, her ne sebepten ise tekrar kaleye dönme emrini almış olduğu görülr. Her halde bu defa eski cefâ dolu "sien"e değil Uşûl'ül-Fıqh kitabında da bahsettiği "kalede"ki aynı "odaya" (=zâviye) dönmüş olsa gerektir. İşte burada evvelce başlanan Şerh Siyer Kebîr yazdırılmaya devam olunup "Şurût" bahsinin başına kadar gelinmiştir. Bu sıradadır ki tam serbestiyetini elde etmesini müteakıb (20 Rebi'ül-Evvel cuma, 480 de tam hürriyetini elde etmiş ve aynı ayın 30 u olan pazar günü Uzgend'den Merđînân'a müteveccihan yola çıkmıştır), ömrünün son yıllarını yaşadığı Merđînân'a hareket edilerek buraya Rebi'ül-Ahır'ın 10. çarşamba varılmıştır. Merđînân da evine inip yerleştıği Seyf'üd-Dîn b. İbrâhîm İshâq b. İsmâ'il ve diğer seçkin arkadaşlarının talebi üzerine Şurût bahsinin başından itibaren devam edilerek (Rebi'ül-Ahır 24 çarşamba 480) kısa bir müddet içinde, yâni hapis hayatının tam olarak son bulmasından sonra Şerh Siyer Kebîr kitabı tamamlanmıştır (Cumâda'l-Ülâ, 3 cuma 480).

Bu pasajların izahında da açıkca görüldüğu gibi;

a) Başlangıçta gayet mihnetli ve tahammülü zor şartları haiz bir hapishane(sien) mevzubahis ise de bir "kuyu" hayatından bahsedilmemektedir.

b) Matbu Meksû'ta bulunmayıp da onun XIX. cildine tekabül eden bütün yazmalardaki (III. Ahmed, No. 1142, C. II, vr. 161 müstesna) aynı pasajlarda, yani hapis hayatının üçte ikisini tamamlamasını müteakıb bu "çok mihnetli" yerden çıkarılarak bir "oda=zâviye"de hapse devam etmesine karar verilmiştir.

c) Hapsin son senesinde bu odadan alınarak aynı Uzgend şehrinde Emîr Gün'ün evine nakledilmiş ve nihayet 480 hicri yılında ömrünün son üç yılını geçirdiği Merđînân'a hürriyetini tam olarak elde etmiş olduğu halde dönmüştür. Kanaatimizce onun böyle, mihnet hayatının sonuna doğru zaman zaman sert ve zaman zaman yumuşak bir hapis hayatına tabi tutulması, o sırada birbiri arkasına değiştıği iddia edilen üç hükümdar ile alâkalı olsa gerektir. Her yeni gelen hükümdar kendisini daha iyi bir muameleye lâyık görmüş olabilir.

Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr'in imlâ ettirilme müddetine dair bir mülâhaza :

Sarahsî, bu şerhinde çoğu defa diğer beş eserine (Mebsût, Uşûl, Ziyâ-dât, Ziyâdât'üz-Ziyâdât, Câmi'us-Sağîr) atıflarda bulunmaktadır¹. Bu beş eser yine kendi içlerindeki pasajlarda, bizzat Sarahsî tarafından hapis hayatı esnasında yazdırıldıklarını beyan eden ifadeler taşımakta ve bazılarında ise, imlâya başlama ve bitiş tarihleri mukayyed bulunmaktadır. Şerh Siyer Kebîr'in el-Hasîrî ve el-Aşl nüshalarında mevcut kayıtlarına göre durum şöyledir: Az evvel Sarahsînin velûd bir ilim adamı olduğuna ayrıca temas etmiştik. Kendi kayıtlarına göre, Uşûl'ul-Fıqh 479 senesinin Şevvâl ayının son günü (29 ?) olan cumartesi, Uzgend kalesinin bir odasında (zâviye) yazdırılmaya başlanmış ve bundan sonra Şerh Siyer Kebîr'e ise hemen müteakıb ay olan Zu'l-qâde 1, pazartesi (nüshat'ül-asl da başlangıç tarihi mukayyed değildir) günü başlanmıştır. Bu hale göre, arada kalan âzami bir ihtimalle üç günlük bir müddet esnasında, matbu hacmı 734 sahife olan Usûl'ül-Fıqh kitabı bitirilmiş gibi gözükmemektedir. Bu durum muvacehesinde Sarahsînin o sırada günde 260 sahife yazdırabilmekte olduğu neticesine varılabilir ise de daha ihtiyatlı bir şekilde hareket edersek, Usûl'ül-Fıqh ın yanında, üç gün aralıkla Şerh Siyer Kebîr in de yazdırılmaya başlanıp bu iki eserin birlikte imlâ ettirilmeye devam olunduğu mülâhazasında da bulunabiliriz. Ancak görünüşe bakmak icab ederse, bunlardan birini bitirip diğerine müteakıben başladığı şıkkını müdafaa etmemiz lazım gelecektir.

İşte el-Hasîrî nüshasına göre 1 Zu'l-qâde 479, pazartesi Esîr Kûh (=Emîr Gün)'un Uzgenddeki evinde imlâya başlanan Şerh Siyer Kebîr'in "Şurût" bahsine kadar olan kısmı Rebî'ül-Evvelin 20 si, cuma gününe kadar ikmal edilmiştir. Bu suretle 138 günde, 1100 matbu kitab sahifesi tutarında imlâ mümkün olabilmıştır. Şurût bahsinin başından itibaren kitabın sonuna kadar olan 328 matbû kitab sahifelik kısmın yazdırılmasına ise Rebî'ül-Âhr'ın 24'ü olan çarşamba günü başlanmış ve Cumâd'al-Ulâ'nın 3 ü olan Cuma günü son verilmiştir. Bu hale göre, on günde 328 matbû kitap sahifelik kısım bitirilmiş olmaktadır ki gün başına 32 sahife düşmektedir. Böylesine bir ilmî velâdete kavuşmasında, hapis şartlarının yumuşaması ve artık kitaplarına kavuşmasının müessir olduğunu kolaylıkla düşünebiliriz.

Bu arada her iki eseri birlikte yazdırma tezi kabul edilecek olursa cem'an 2142 sahifenin, sehayat günleri hariç, 150 günde (=5 ay) bitirildiği görülür ki takriben günde 15 sahife kadar yazdırdığı hesaplanabilir.

Senelerce süren meşakkatli bir hapis hayatının sonuna doğru, hürriyetine kavuşma, sonra tekrar bunu kaybetme gibi fâsılalar arzeden durumlarda bile

1) Meselâ bk.: Şerh Siyer Kebir (Nşr. Salâhaddîn Müneccid, Kahire 1958). C.I, §. 345, 961; buralarda Ziyâdât'a atıfda bulunmaktadır.

onun ilim ile meşgul olması ve Uzgend ile Mergînân arasındaki on günlük mesafeyi o günkü vasıtalarla katettikten hemen iki hafta sonra derhal Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr'i yarıtmaya devam kararı almasını, onun bağlandığı ilim yolunda ne kadar samimî ve azimli olduğunu göstermeye yeterli delillerden sadece biri addetmekteyim. Allah ondan rahmetini eksik etmesin.

Dr. Salih TUĞ

İslâm Araştırmaları Enstitüsü,

Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi.

E K

İş bu makalemizde, ihtiyaç duydukça kısım kısım iktibaslarda bulunduğumuz Sarahsînin gerek yazma ve gerekse matbu halde bulunan eserlerine serpiştirilmiş, kendi ifadelerine göre hapis hayatını aydınlatır mahiyette görüğümüz pasajları, berveçhi âtî toplu bir şekilde göstermekte fayda mülâhaza ettik:

Al-MABSÛT, Kahire 1324 H. neşri, C.I,s.2

“al-Şayḥ al-İmām al-Acal al-Zāhid, Şams' al-Aimma, Abū Bakr Muḥammad ibn Abī Sahl al-Saraḥsī, Allah rahmet eylesin ve kabrini nurlandırın Uzgend'de hapiste olduğu halde yazdırarak şöyle dedi...”

قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد شمس الأئمة أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي رحمه الله ونور ضريحه وهو في الحبس بأزجند إماماً . . .

Aynı eser, C.I, s. 3-4:

“Rahmetullah aleyh Abū Ḥanīfa'nın teferruatıyla izah edip gösterdiği şeye kendini hasr ü tahsis eden rahmetullah aleyh Muḥammad ibn Ḥasan al-Şaybānī, talebelerin rağbetini temin ve bu kitabı, lâfızların basitleştirilmesi ve çeşitli bölümlerde (kütüb) mevcut meselelerin tekrar edilmesi suretiyle, onlar(talebeler) isteseler de istemeseler de ezberlemelerini temin gayesiyle *al-Mabsûṭ* u meydana getirdi. Şu kadarı var ki, al-Ḥākim al-Şahīd Abū Faḍl Muḥammad b.Aḥmad al-Marvazī, bazı talebelerin, lâfızlarındaki basitlik ve meselelerdeki tekrarları sebebiyle, al-Mabsûṭ u okumaktan vaz geçtiklerini görerek en doğru hareketin Allah rahmet eylesin Muḥammad ibn al-Ḥasanın eserindeki bölümlerin (kütüb) manalarını zikretmek suretiyle *al-Muḥtaşar*'ı telif etmek olduğuna karar verdi. Bu kitabın meselelerindeki mükerrer kısımları, talebelerin rağbetini çekmek gayesiyle çıkardı ve hakikaten de ne kadar iyi bir şey yapmıştı..

Allah rahmet eylesin al-Şayh al-Îmâm (Sarahsî) şöyle der: Sonra ben de kendi zamanımda bazı talebelerin fıkıh ilmi ile meşguliyetten sarfı nazar etmelerinin muhtelif sebeblerini şu şekilde tesbit ettim:

1. Bazı kimselerdeki (talebeler) arzu eksikliğidir ki bunların sadece uzun meselelerde bulunan değişik fikir ve reylerle (ihtilâflarla) iktifa etmeleri,

2. İçinde fikhî mesele ve inceliklerin mevcut olmadığı mükerrer noktalar-
dan sarfı nazar etmeleri hususunda müderrislerin verdikleri nasihatları (ta-
lebelerin) ihmal etmeleri,

3. Bazı kelâmcıların felsefe lâfızlarını, fıkıh meanilerinin şerhlerini yapar-
ken zikretmek ve bunları, söz sınırları dahiline sokup karıştırmak suretiyle
işî uzatıp genişletmeleri.

Neticede gördüm ki en doğru şey, bu *al-Muhtaşar* adlı kitabın şerhini telif etmektir. Bunu yaparken de her bâbda itimada şayan olan şeyle iktifa ederek her meselenin gösterilmesinde hadislerden neşet eden mânâ hudutları dışına çıkıp fazla izah ve mana verişlerde bulunmadım.

Bütün bunlara, benim teselli bulup avunmam hususunda ben hapiste iken yardım eden bazı seçkin arkadaşlarımdan bu kitabı imlâ ettirmem için talepte bulunmaları da ilâve olunca kendilerine bu hususta müsbet cevap verdim.

Şimdi Allah tealâdan doğrudan ayrılmamam için (beni) muvaffak kılması ve gerek hatâ ve gerekse cezayı icab ettiren şeylerden muhafaza buyurması ve yazdırmaya niyet ettiğim şu kitabı, dünyada kurtuluş ve serbestiyetim ve nihayet gelmesi yakın ve vukuu muhakkak olan ahiret gününde necatıma bir sebep kılması için dua ederim.”

ومن فرغ نفسه لتصنيف ما فرعه أبو حنيفة رحمه الله محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله فانه جمع المبسوط لترغيب المتعلمين والتيسير عليهم ببسط الإلفاظ وتكرار المسائل في الكتب ليحفظوها شأوا أو أبوا الى أن رأى الحاكم الشهيد أبو الفضل محمد بن أحمد المروزي رحمه الله اعراضا من بعض المتعلمين عن قراءة المبسوط لبسط في الإلفاظ وتكرار في المسائل فرأى الصواب في تأليف المختصر بذكر معاني كتب محمد بن الحسن رحمه الله المبسوطه فيه وحذف المكرر من مسائله ترغيبا للمقتربين ونعم ما صنع . . (قال الشيخ الإمام) رحمه الله تعالى ثم إني رأيت في زمانى بعض الاعراض عن الفقه من الطالبين لأسباب : فمنها قصور الهمم لبعضهم حتى اكتفوا بالخلافيات من المسائل الطوال. ومنها ترك النصيحة من بعض المدرسين بالتطويل عليهم بالنكات الطردية التي لافقه تحتها. ومنها تطويل بعض المتكلمين بذكر ألفاظ الفلاسفة في شرح معاني الفقه وخلط حدود كلامهم بها فرأيت الصواب في تأليف شرح المختصر لا أزيد على المعنى المؤثر في بيان كل مسألة اكتفاء بما هو المعتمد في كل باب وقد انضم الى ذلك سؤال بعض الخواص من اصحابي زمن حبسى حين ساعدوني لأدسى أن أملى عليهم ذلك فأجبتهم اليه (وأسأل) الله تعالى التوفيق للصواب والعصمة عن الخطأ وما يوجب العقاب. وأن يجعل مانويت فيما أملت سببا لخلاصى في الدنيا ونجاتى في الآخرة انه قريب مجيب .

Aynı eser, C. IV. s. 192:

“Allah tealâ rahmet etsin ve onu affetsin şöyle dedi: Bu en açık mânâlar ve en veciz ibarelerle meydana getirilmiş ibadetler bölümü şerhinin sonudur. Bunu cuma namazlarına gitmekten ve halkla olan münasebetlerinden menedilmiş olan o mahbus, risalet için seçilmiş ve gönderilmiş efendiler efendisine ve onun aile efradından mü'min ve mü'minat olanlara salâvât getirerek imlâ ettirdi. (Bu suretle) Menâsik bahsi son buldu, devamlı hamd ve şükran Allahadır.

قال رحمه الله تعالى وغفر له هذا آخر شرح العبادات بأوضح المعاني وأوجز العبارات أملاه المحبوس عن الجمع والجماعات مصليا على سيد السادات محمد المبعوث بالرسالات وعلى اهله من المؤمنين والمؤمنات. تم كتاب المناسك والله المنة وله الحمد الدائم الذي لا يفنى امله ولا ينقضى عدده.

Aynı eser, C. V, s. 229:

“Allah tealâ rahmet eylesin o dedi ki: Bu, Kitâb al-Nikâh ın şerhinin sonudur. Bunu kurtuluş ve felâhi bekleyen kimse Resûle salât ederek yazdırdı. . .”
قال رحمه الله تعالى هذا آخر شرح كتاب النكاح بالمأثور من المعاني والآثار الصحاح. أملاه المنتظر للفرج والفلاح مصليا على المبعوث . . .

Aynı eser, C. VII., s. 59:

“Allah tealâ kendisinden razı olsun dedi ki: Bu en ince mânâları taşıyan hadisleri kullanmak suretiyle meydana getirilmiş Talâq bölümü şerhinin sonudur. Bunu yazdıran, ailesinden ayrı tutularak tecrid edilmiş ve hareket serbestisinden mahrum tutulmuş kimsedir ki, kendisi Burâq ın sahibine ve onun ailesine ve hayır sahibi en seçkin arkadaşlarına salât eder. Öyle bir salât ki kıyamet gününe kadar çifter çifter artarak devam eder. Bunu yazdıran, münafıklıktan uzak ve berî olan o kuldur.”

قال رضى الله تعالى عنه هذا آخر شرح كتاب الطلاق بالمؤثرة من المعاني الدقائق أملاه المحصور عن الانطلاق المبتلى بوحشة الفراق مصليا على صاحب البراق وآله وصحبه أهل الخير والسباق صلاة تتضاعف وتدمم الى يوم التلاق كتبه العبد البرى من النفاق.

Aynı eser, C. VII, s. 241:

“Üzerinde ihtilâf veya muhalefet bulunan meseleleri göstermekle 'Îtâq bahsinin şerhi son bulmaktadır. Bunu, içine düştüğü felâketten serbest bırakılmasını gözetleyen, yer yüzü ufuklarının bir tarafında mahpus kalan kimse, koruyan ve rızık verene hamd, ve keza ateşli bir arzuyla ol azizle buluşmaya dua ve yaradanın sevgilisine salât ederek yazdırdı.”

انتهى شرح كتاب العتاق من مسائل الخلاف والوفاق أملاه المستقيل للمحن بالاعتاق المحصور فى طرف من الآفاق حامدا للمهيمن الرزاق ومرتجيا الى لقاءه العزيز بالأشواق ومصليا على حبيب الخلاق.

Aynı eser, C. VIII, s. 80:

“Zâhid olan Şams al-Aimma dedi ki: Öfkeye maruz kalmış, herkezden ayrılmış ve hapsedilmiş cezalının imlâsıyla al-Mukâtab bölümü sona erdi. Kendisi *iki yıldanberi* sabırlı bir şekilde bu işe devam etmekte ve Allahın kendisini lûtfuyla kurtarmasını ümit içinde beklemektedir. Hamd Allaha’dır, onun birliğinedir. Efendimiz Muhammad’e salât ve onun sülâlesine, arkadaşlarına selâm olsun.”

قال شمس الأئمة الزاهد انتهى شرح كتاب المكاتب باملاء المحصور المعاتب والمحجوس المعاقب وهو منذ حولين على الصبر مواظب وللنجاة بلطف صنع الله مراقب والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

Aynı eser, C. VIII, s. 125:

“al-Şayh al-Îmâm al-Acal al-Zâhid dedi ki, çeşitli belâlarla imtihan edilen tarafından imlâ ettirilmek suretiyle Vilâ’ kitabının şerhi son buldu. Kendisi Allah tealâdan bu belânın ve sürgünüün kaldırılmasını isteyib dua etmektedir. Çünkü bu Allah için kolaydır ve O, istediği her şeyde kadîrdır. Ve efendimiz Muhammed ve onun sülâlesine ve temiz arkadaşlarına Allahın salâtı olsun.”

قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد انتهى شرح كتاب الولاء بطريق الإملاء من الممتحن بأنواع البلاء يسأل من الله تعالى تبديل البلاء والجلاء بالعز والعلاء فان ذلك عليه يسير وهو على ما يشاء قدير وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه الطاهرين.

Aynı eser, C. X., s. 144:

“Hadislerin mânâları üzerine kurulu al-Siyar al-Şağır in şerhi son buldu; bunu yazdıran apaçık bir hakkı söyleyen ve bu sebebden herkezden ayrılmış ve esir benzeri durumuna getirilmiş, Âlim, Kadîr, İşiden, Gören Allah’dan kurtuluşu için dua edendir. Kendisi müjdecî, ümmetine şefâatçi ve nezîr olan ile, onun bütün arkadaş ve dostlarına salât eder. Allah Lâtîf ve Habîrdir.”

انتهى شرح سير الصغير المشتمل على معنى أثر باملاء المتكلم بالحق المنير المحصور لاجله شبه الأسير المنتظر للفرج من العالم القدير السميع البصير المصلى على البشير الشفيق لامته النذير وعلى كل صاحب له ووزير والله هو اللطيف الخبير.

Aynı eser, C. XII., s. 108:

“Allah rahmet eylesin o şöyle dedi. İstihsân bahsinden Buyū’ a kadar olan müteferri fıkıh meselelerine dair şerh son buldu ki bu işte, mesmû’ haberle birlikte hadis manaları da kullanılmıştır. Bunu yazdıran yalan ve yanlış ithamın kaldırılmasını isteyib dua edendir. O, bu itham yüzünden hapse düşmüş, tecrid edilmiş ve aile ve oğuldan ve bütün kitaplarından menedilmiş, dua sayesinde kurtulmayı gecelerin karanlığında korku içinde ve gözleri yaşlı

ağlamakla isteyen kimsedir. Kendisi cuma namazı kılanların efendisine ve onun sülâlesine ve arkadaşlarından takvâ ve tevazû sahiblerine salât eder.”

قال رحمه الله انتهى شرح الصغار من الفروع من الإستحسان الى البيوع بالمؤثر من المعاني مع الخبر المسموع باملاء الملتمس لرفع الباطل الموضوع المنق لأجله المحصور المنوع عن الاهل والولد والكتاب المجموع الطالب للفرج بالدعاء والخشوع في ظلم الليالى بالبكاء والدموع مقرونا بالصلاة على سيد أهل الجموع وعلى آله وأصحابه وأهل التقى والخضوع .

Aynı eser, C. XX., s. 8:

“(Hülâsa) bu hususta zorluk çeken -Allah onlara rahmet eylesin- arkadaşlarımız, doğru bir şekilde meselelerin hallinde, mutlaka zorluğa uğradılar. Halbuki getirdikleri her mesele benim (evimde) bulunan bir kitapta mündericidir; fakat kitaplarımdan hiçbirini yanımda değil ve şimdi de bu (malûmat) hatırıma gelmemektedir. Şayet bu kitaplarıma varmam müyesser olur veya malûmat hatırıma gelirse sonraki bir zamanda, aynı bahsin sonunda meseleye yeniden dönüp (bunu) ele alırsınız.”

(والحاصل) ان من تكلف لذلك من أصحابنا رحمهم الله تعذر عليه تخريج المسئلة بالتحقيق أصلا وكل ما ذكره عندي في تصنيف ولكن لم يكن معي شيء من كتبى ولم يجد به خاطرى الآن فان تيسر وصولى الى كتبى أوجد به خاطرى أى وقت أتيت منه بقدر الممكن ان شاء الله تعالى ثم نعيد المسئلة في آخر الكتاب بعينها. . .

Aynı eser, C. XXVII., s. 124:

“Zâhid, en hürmetli al-Şayh al-Îmâm, Şams al-Aimma Abû Bakr Muḥammad ibn (Abî) Sahl al-Saraḥsî, Allah tealâ rahmet eylesin, 466 senesi Rebî' al-Âḥır ın 14. günü çarşanbasında imlâ ettirerek şöyle dedi...”

قال الشيخ الإمام الاجل الزاهد شمس الأئمة أبو بكر محمد بن [أبى] سهل السرخسى رحمه الله املاء يوم الأربعاء الرابع عشر من شهر ربيع الآخر سنة ست وستين وأربعمائة . . .

Aynı eser, C. XXX., s. 244:

“al-Şayh al-Îmâm al-Saraḥsî şöyle dedi: Benden istediğiniz al-Muḥtaşar ın şerhini yapmam için sizlere takatimce ve bu arada gerek meşhur eserlerin ve gerekse Allah rahmet eylesin Muḥammad ibn Ḥasan'ın eserlerinde yer alan ve hadislerdeki istikameti gösteren ve Allah'ın takdirinin ne yolda olduğunu anlatan işaretlerin azlığına rağmen müsbet cevap vermiştim. Bu arada Muḥammad ibn Samâ'a nın, Muḥammad ibn Ḥasan dan rivayet ettiği Kitâb al-Kaṣb inin şerhini sizlere imlâ ettirmenin doğruluğuna kanaat getirdim. Bu kitab onun eserleri arasında olmasına rağmen meşhur olmamıştır, çünkü gerek Allah rahmet eylesin Abû Ḥafş ve gerekse Abû Sulaymân bu kitabı ondan semâ' yoluyla dinlememişlerdi. İşte bu yüzdendir ki, Allah rahmet eylesin al-Ḥā-

kim (al-Marvazî) bunu al-Muhtaşar adlı kitabında zikretmemiştir. Bu kitapta, bilinmemesine cevaz verilemeyecek ve keza kendileriyle amelden insanların beri olamayacakları birçok bilgi vardır.”

قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد شمس الأئمة وفخر الإسلام أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي رحمه الله وأذ قد أجبتكم الى ما سئلتموني من إملاء شرح المختصر على حسب الطاقة وقدر الفاقة بالأثار المشهورة والإشارات المذكورة في تصنيفات محمد بن الحسن رحمه الله لإظهار وجه التأثير وبيان طريق التقدير رأيت أن الحق به إملاء شرح كتاب الكسب الذي يرويه محمد بن سماعة عن محمد بن الحسن رحمه الله وهو من جملة تصنيفاته إلا أنه لم يشتهر لأنه لم يسمع منه ذلك أبو حفص ولا أبو سليمان رحمهما الله ولهذا لم يذكره الحاكم رحمه الله في المختصر وفيه من العلوم ما لا يسع جهلها ولا التخلف عن عملها: ..

Aynı eser, C. XXX., 287:

“Allah rahmet eylesin al-Şayḥ al-İmām al-Saraḥsî, 477 senesi Camadî al-Âhıra ayının 12. perşenbe günü imlâ ettirerek şöyle dedi...”

قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد شمس الأئمة وفخر الإسلام أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي رحمه الله إملاء يوم الخميس الثاني عشر من جمادى الآخرة سنة سبع وسبعين وأربعمائة.

* * *

Matbû al-Mabsûṭ' ta bulunmayıp da İstanbulda çeşitli kütüphanelerde mevcut muhtelif yazmalarda rastlanan aynı neviden ifadeleri, birbirlerini tamamlıyabileceğini göz önünde tutarak aşağıya geçirmekte fayda mülâhaza ettik.

(Köprülü, III. kısım No. 107) al-Mabsûṭ, vr. 119 a, (matbû Mebsûṭ'un IX. cildine tekabül etmekte olup bu ifade sadece bu yazmada mevcut bulunmaktadır):

“Allah rahmet eylesin al-Şayḥ al-İmām dedi ki: tahkik edilip katiyet kes-beden hadislerin mânâları vasıtasıyla “Hırsızlık Bölümü”nün şerhi sona erdi. Bunu, üzerinde ehli sünnetin esasen mutabık bulunduğu “söz” rahmet yolunda sarfedip söyleyen, birtakım beyinsiz ve aptalların iftira ve fitneleri ve yine zındık ve kalles kimselerin aldatmaları neticesi tecrid edilip hapse konmuş olan kimse yazdırdı. Kendisi Allah tealâdan, ayrılıktan sonra tekrar cemolmayı ve kalpler için çok yakıcı olan mihnet ve eziyeti uzaklaştırmasını dua eder. Yine Allahdan en hayırlı Halife ve ona tam bağlı sâdık dostlarına salât duası eder.”

قال الشيخ الإمام رحمه الله انتهى شرح كتاب السرقة بالمعاني المؤثرة المتحققة أملاه المتكلم على سبيل الشفقة بما عليه كلمة أهل الحق متفقة المخصوص بتصوير (بتزوير؟) أهل السخف والمحرفة واطرار أهل الزيغ والزندقة يسأل الله تعالى الجمع بعد التفرقة ودفع الحن التي هي للقلوب محرقة والصلوة على خير الخليفة وعلى كل مصدق به ومصدقة.

(Topkapı, III. Ahmet, No. 1142), al-Mabsûṭ, C. II., vr. 15 a (mathbû Mabsûṭta C. XVI):

“Kâdî'nin hususiyetlerine dair olan bölümün şerhi, Allahın evvelden takdir ve hükmüne razı olan kölesinin imlâ ettirmesiyle son buldu.”

انتهى شرح كتاب أدب القاضى أملاء من العبد الراضى بحكم ربه وقضائه الماضى .

(Topkapı, III. Ahmet No. 1142), al-Mabsûṭ, C. II., vr. 41 b (mathbû Mabsûṭta C. XVII):

“Münker olup insanların ekseriyeti tarafından sevilmeyen şeyden vazgeçirmek için sarfettiği sözden dolayı nefyedilmiş ve ücretsiz köleler gibi tecrit edilip hapse atılmış olan kimsenin, meşhur hadisler ve bunların manalarından (istifadeyle meydana getirmiş olduğu) Şehadetten Rücû' bahsinin sonuna kadar olan kısmının şerhi nihayet buldu. Kendisi hâdiselerin yaradana olan Allah'dan, kurtulması için (dua edip) beklemektedir. Keza hayırlı işlerin efendisi ve insanların seyyidine ve onun arkadaşları ve sülâlesine en iyi salât ve selâmlarıyla salât eder.”

انتهى الشرح الى آخر كتاب الرجوع عن الشهادات بالآثار المشهورة و المعانى المؤثرات بأملاء المتكلم بالزجر عن المنكرات المنفى لأجله المحصور كالمشخرات المنتظر للفرج من الخالق المدبر المصلى على سيد البشر ولى الخيرات وعلى أصحابه وآله أفضل الصلوات والتحيات

(Topkapı, III. Ahmet No. 1142) al-Mabsûṭ, C. II., vr. 125 b (mathbû Mabsûṭta C. XVIII):

“Bu, sırların sırrı olan hadis mânâlarını da içine alacak şekilde (izah edilen) İlkrâr bölümünün şerhinin sonudur. Bunu, kötü ve şerirlerin eline düşmüş olan o mahbûs yazdırdı. Seçilmiş Peygambere ve onun en seçkin en iyi sülâlesine salât eder.”

هذا آخر شرح كياب الإقرار المشتمل من المعانى ما هو سر الأسرار أملاء المحبوس فى موضع الأشرار مصليا على النبى المختار وعلى آله الطيبين الأخيار .

(Topkapı, III. Ahmet No. 1142) al-Mabsûṭ, C. II., vr. 161 b (mathbû Mabsûṭta C. XIX):

“Suba (veya Suvayya, Suya, Suna?) mescidinde 516. senenin Safar ayının son günü olan çarşamba gününde, ehemmiyet ve sağlamlık bakımından sonsuz olan hadis mânâlarıyla (meydana getirilen) Vakâlet bahsinin şerhinin sonudur. Bunu yazdıran kurtuluş ve serbestiyetin gelmesini bekleyen ve şu melâl ve hüznün yeri olan hapisten kurtulması için dua edendir. Kendisi, risâlet mührü ile mühürlenene kimseye ve onun sülâlesine ve takvâ ve adâlet sahibi arkadaşlarına salât eder.”

قد انتهى شرح كتاب الوكالة في آخر صفر سنة ست عشرة وخمسة في مسجد سدونه في يوم الأربعاء.

هذا آخر شرح الوكالة بمعان هونهاية في القوة والجزالة أملاه المستخلص [المتخلص] من السجن موضع المالة المنتظر لتمام الفرج والإقالة مصليا على الختوم به الرسالة وعلى آله وأصحابه أهل التقوى والعدالة.

USŪL al-FIQH, Kahire neşri (Abū al-Vafā' al-Afgānī) 1372, C.I, s. 9:

"al-Şayḥ al-İmām al-Zāhid Şams al-Aimma, Abu Bakr Muḥammad ibn Abī Sahl al-Saraḥsī, Uzgend kalesinde bir odada (=zāviya) olduğu halde 479 senesi Şavvāl ayının son günü olan cumartesi imlâ ettirerek şöyle dedi.."

قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد شمس الأئمة ابو بكر محمد بن أبي سهل السرخسى أملاء في يوم السبت سلخ شوال سنة تسع وسبعين وأربعمائة في زاوية من حصار أوزجند.

ŞARḤ ZİYADĀT al-ZİYĀDĀT, Haydarabad/Deccan neşri (Abu al-Vafā al-Afgānī), 1378, s. 148:

"al-Şayḥ al-İmām hürmetli Şams al-Aimma, Allah kendisine rahmet eylesin şöyle dedi: Bu kitap, hatıra gelen ve zâhir olan fıkḥın da gösterdiği şeydir ki Muḥammad b. Hasan'ın, ben hapisteyken şerhini imlâ ettirdiğim Ziyādāt al-Ziyādāt adlı kitabında zikredilmiş ibâre ve işaretler üzerinde uzun uzun düşündüğüm sırada anladıklarımın ibârettir. Kıyamet günü bana sermaye olsun ve ben de kazançlı kimselerden olayım diye ilimde derine gidenlerin yolunu tutarak diğer nasihat edenler arasında benim de sarfettiğim "söz" sebebiyle hapse düşmüş ve dünyada kurtuluşa ermekten ümidimi kesmiş vaziyetteyim. Allah azze ve celle ancak takvâ sahiblerinden hoşnud olur ve O, sâlih kullarını kendine velî edinir ve hain olanların hiyle ve düzenlerini hedefe vordurmaz ve iyi insanların da mükâfatını zayî etmez. Evvel ve âhır hamd Allaha'dır."

قال الشيخ الإمام الأجل شمس الأئمة رحمه الله هذا ما جاد به الخاطر ودل عليه الفقه الظاهر مما فهمته عند التأمل في إشارات محمد بن الحسن رحمه الله وعباراته المذكورة في زيادات الزيادات امليتها وأنا في السجن محبوس وعن أسباب الخلاص في الدنيا مأبوس بسبب كلمة كنت فيها من الناصحين سالكا فيها طريق الراضين ليكون لي ذخيرة يوم الدين وأكون فيه من الفائزين وانما يتقبل الله عز وجل من المتقين وهو يتولى الصالحين ولا يهدى كيد الخائنين ولا يضع أجر المحسنين والحمد لله قبل وبعد.

ŞARḤ al-SİYAR al-KABİR, (Hamidiye Kütüphanesi, No. 496) vr.392b

(al-Ḥaşirî nüshası):

"Başlangıç Uzgend'dedir ki, (tarihi) Zi'l-qāda ayının ilk günü olan pazar-tesidir. al-Şayḥ al-Şābir al-Zakī Amīr Gūn Abī 'Alī al-Ḥusayn b. Abī al-Qāsim lākabıyla anılan kimsenin evinde "Emān" babının sonuna kadar (yazılmıştır). Sonra yazdırmaya Uzgend hisarında (devam) için emrolunduk ve (burada)

“Şurût” bölümünün ilk bâb’ına kadar geldik. Bu sırada 480 senesinin Rabî al-Avval ayının bitmesine on gün kala cuma günü kurtuluş ve serbestiyet tahakkuk etti.

480 senesi Rabî’al-Avval ayının son günü olan pazar, Uzgend den hareket edip, al-Îmâm al-Acal al-Zâhid Sayf al-Dîn Abî İbrâhîm İshaq ibn İsmâ’îlin evine indik. al-Şayh al-Îmâm al-Zâhid Sayf al-Dîn ve fukaha, hepsi de al-Şayh al-Îmâm al-Acal al-Zâhid İmâm al-Aimma ve Şadr al-Umma den bu kitabı tamamlamasını istediler, ve o da “Kitâb al-Şurût” dan itibaren onun evinde Rabî’ al-Âhır ayının 24. günü çarşamba başlayarak, Allahın yardım ve muvaffak etmesiyle 480 senesi Camâdî al-Avval ayının 3 ü olan cuma günü (imlâyı) tamamladı.

وكان ابتداء الإملاء بأوزجند في يوم الاثنين غرة ذي القعدة سنة تسع وسبعين وأربعمائة في دار الشيخ الصابر [الصائين] الزكي الملقب بامير كون أبي علي الحسين بن أبي القاسم إلى تمام باب الأمان ثم أمرنا بالكتابة في حصار أوزجند إلى أول كتاب الشروط وتبين الخلاص في يوم الجمعة لعشر بقين من شهر ربيع الأول سنة ثمانين وأربعمائة وقد خرجنا من أوزجند يوم الأحد سلخ شهر ربيع الأول سنة ثمانين وأربعمائة ونزلنا في دار الإمام الأجل الزاهد سيف الدين أبي إبراهيم اسحاق بن اسماعيل فالتمس الشيخ الإمام الزاهد سيف الدين والفقهاء كلهم من الشيخ الإمام الأجل الزاهد إمام الأئمة وصدور الأمة أن يتمه فابتدأ من كتاب الشروط في داره يوم الأربعاء الرابع والعشرين من شهر ربيع الآخر وتم بعون الله وتوفيقه يوم الجمعة الثالث من جمادى الأول سنة ثمانين وأربعمائة.

Aynı eser, (Mihrişah Kütüphanesi, No. 313), vr. 335a.

(*al-Aşl nüshası*):

“Başlangıç Uzgend de hisarda idi. “Kitâb al-Şurût” a varılınca kurtuluş tahakkuk etti ve Uzgend den Rabî’al-Avval in son günü 480 senesinde çıkılıp, Rabî’al-Âhır ayının 10. çarşamba günü Marğînân a varıldı ve Sayf al-Dîn İbrâhîm ibn İshâq’ın evine inildi. İmamlar kendisinden o kitabın bitirilmesini istediler. O da onun evinde “Kitâb al-Şurût” dan itibaren Rabî’al-Âhır ayının 24 ü olan çarşamba günü başladı ve Allah tealânın yardım ve muvaffakiyet vermesiyle 480 senesinin Cumâdî al-Ülâ ayının 3 ü olan cuma günü tamamlandı.”

وكان الإبتداء بأوزجند في حصاره فلما انتهى إلى كتاب الشروط حصل الخلاص وخرج من أوزجند يوم الأحد سلخ ربيع الأول سنة ثمانين وأربعمائة ودخل مرغينان يوم الأربعاء العاشر من ربيع الآخر فنزل في دار سيف الدين إبراهيم بن اسحاق فالتمس الأئمة منه أن يتم الكتاب فابتدأ من كتاب الشروط في داره يوم الأربعاء الرابع والعشرين من ربيع الآخر وتم بعون الله تعالى وتوفيقه يوم الجمعة الثالث من جمادى الاولى سنة ثمانين وأربعمائة.

Aynı eser, (Fatih Kütüphanesi, No. 1667 ve 1667 mükerrer), başlangıç kısmı.

(Üçüncü nüsha) :

(Son olarak Fatih Kütüphanesinde 1667 ve 1667 mükerrer kaydı altında olan bu yazma serisi Dr. Muhammad Hamidullah tarafından “Üçüncü kategori” nüsha olarak keşf ve tavsif olunarak, esasen Münib ‘Ayn-ı tabî tarafından tavsif edilmiş al-Haşîrî ve al-Aşl nüshaları yanında ayrı bir kategori olarak gösterilmektedir):

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Sayın (al-Sâbir?) al-Zakî ve Amîr Kûh diye lâkablandırılan Şeyh in Uzgend de Sâlâr yolu(sikka) üzerinde bulunan evinde 479 senesinin Zi’l-qâda ayının son günü toplanan bir *meclisinde*, ana babasından ve kendisinden Allah razı olsun al-Şayh al-Îmâm al-Acal al-Zâhid şöyle dedi: Bil ki, bu al Siyar al-Kabir, al-Şaybânî nin tasnif ettiği en son eserdir...”

بسم الله الرحمن الرحيم مجلس من إملاء الشيخ الإمام الأجل الزاهد إمام الأئمة أبي بكر محمد بن أبي سهل السرخسى رحمة الله عليه في غرة ذي القعدة سنة تسع وسبعين وأربع مائة في دار الشيخ الصاين [الصابر] الزكى الملقب بأمير كوه بازجند في سكة سالار. قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد رضى الله عنه وعن والديه أعلم بان السير الكبير آخر تصنيف صنفه محمد الشيبانى.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'DAKİ TÖREN

SERAHSİNİN 900. ÖLÜM YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA İSTANBUL'DAKİ ANILIŞI

I- SERGİ

Esas olarak Serahsînin hayatı, eserleri ve ilmi ehemmiyeti, İlâhiyat Fakültesinin Ankarada tertiblemiş olduğu anma töreni esnasında belirtilmişti. Bunun ikinci kısmı ve devamı mahiyetinde, onun “eserlerinden mürekkeb bir sergi” tertibi ve bu vesileyle Serahsî’yi diğer bir cepheden de anma toplantısı, mezkûr Fakültenin bunu Ankara’da tertiblemeyi çok arzu etmesine rağmen fiili zorluklar neticesi İstanbul’da yapılmıştır. Bu biraz da tabii idi; çünkü İslâmî el yazmaları itibariyle hazinelerle baha biçilen İstanbul kütüphaneleri, gerek keyfiyet ve gerekse kemmiyet itibariyle Serahsînin eserlerini kolaylıkla ve kısa zamanda en iyi şekilde sergileyebilecek mümtaz bir muhitti.

Başta Süleymaniye Kütüphanesi idaresi ile Ankara Kütüphaneler Umum Müdürlüğünün ve ayrıca İstanbul Üniversitesi ve Topkapı Sarayı kütüphanelerinin mükemmel koordinasyonu neticesi, İstanbul Kütüphaneleri Prof. Dr. M. Hamidullah’ın rehberliğindeki bir hey’et tarafından tam bir vukuf ile taranmış ve neticede 38 ayrı kitaplıktan yazmalar toplanıp Süleymaniye Kütüphanesi salonlarında eşsiz bir dekor içinde ziyaretçilerin tetkik nazarlarına arz edilmiştir.

Sergi, 28 Nisan günü saat 11.00 de Edebiyat Fakültesi, İslâm Araştırmaları Enstitüsü müdürü adına, müdür yardımcısı Prof. Dr. Muhammad Hamidullah’ın Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Halit Denere ve onun yardımcısı Nimet Bayraktar Hanıma teşekkürle başlayan ve bu kütüphanenin günümüz için haiz olduğu ehemmiyeti belirten veciz konuşmasını müteakib, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Vehbi Eralp’in, toplantıdaki seçkin ziyaretçi gurubuna hitaben yaptığı, Serahsî’nin şahsiyeti ve önemi ve eserlerinin Türk tarihi bakımından da haiz olduğu ehemmiyeti tebarüz ettiren konuşmasından sonra sergi açılmış ve hep birlikte ziyaret edilmiştir. Bu tören esnasında beynelmilel bazı otoriteler de gözden kaçmıyordu. Çeşitli fakültelerden gelmiş üyeler arasında başta Prof. Ahmet Ateş ve diğer öğretim üyeleri olmak üzere, Columbia Üniversitesinden Prof. Dr. Joseph Schacht ve Prag Üniversitesinden Prof. Dr. Felix Tauer bilhassa zikre değer. Bu önemli serginin açılışı vesilesiyle ayrıca çeşitli İstanbul Kütüphaneleri müdürleri de bu toplantıda hazır bulunmuşlardır.

Mayısın 7 sine kadar açık tutulan sergi için, ziyaret edenlere kolaylık olmak üzere Serahsînin hayatını ve teşhir edilen eserleri kısaca tavsif eden 4 sahifelik bir de “sergi rehberi” bastırılmıştı. Bundan ayrı, sergilenen yazmaların tam bir listesini Prof. Dr. M. Hamidullah asistanıyla beraber hazırlamış ve bu, Süleymaniye Kütüphanesi tarafından 4 sahife olarak teksir edilip ziyaretçilerin istifadelerine sunulmuştu. Bu kitaba da dercedilen bu listeden öğrenileceği veçhile 188 cilt yazma sergilenmiş ve ayrı ayrı tavsiflerini havi fişleriyle birlikte sıralanmıştı. İlk olarak onun en hacimli eseri Mabsût arzedilmişti. Fakat Serahsînin bu eseri, Hâkim el-Mervezî’nin al-Muhtaşar al-Kâfî adlı kitabının şerhi ve bu da, İmam Abū Hanîfa’nın talebelerinden İmâm Muḥammad aş-Şaybânî’nin büyük al-Aşl adlı kitabının özeti olduğundan “Mebcut” dizisinin en başına bu iki ana eser, ehemmiyetlerine yakışır şekilde serginin ilk yazmaları olarak yerleştirilmişlerdi. Bu arada sergi hazırlıkları esnasında hoş bir tesadüf neticesi Serahsî’nin, İmam Muḥammad aş-Şaybânî’nin al-Câmi’as-Şağîr adlı kitabı için yaptığı ve kayıp olarak bilinen Şerh de (Bağdatlı Vehbi, No. 565) keşfolunarak ziyaretçilerin tedkiklerine arzolanmış bulunuyordu.

Ayrıca Mehmed Münib Ayıntâbî’nin geçen asırda Şerh Siyer Kebîr için Teysîr el-Mesîr adıyla yaptığı arapça şerhin, müellifin hattı desti ile olan nefis yazması ve ayrıca şârihin III. Selim’e takdim ettiği aynı kitabın çok güzel bir nüshası da dikkati çeken eserler arasındaydı.

Ezcümle sergide teşhir edilen 188 cild yazma içinde onun şu beş eseri ziyaretçilerin tedkiklerine arzedilmişti:

- 1- Mabsût
- 2- Şerh al-câmi’eş-Şağîr
- 3- Ziyâdât az-Ziyâdât
- 4- Usûl al-Fıqh
- 5- Şerh al-Siyer al-Kebîr.

Bunlardan ayrı olarak ehemmiyetlerine binaen,

- 1- İmam Muḥammad aş-Şaybânî’nin “Kitâb al-Aşl”
- 2- Hâkim al-Mervezî’nin “al-Muhtaşar al-Kâfî”

ve nihayet;

- 1- M. Münib Ayıntâbî’nin “Teysîr al-Mesîr” adlı Şerh Kebîr’in arapça şerhi ve,
- 2- Aynı müellifin aynı eserinin matbû olan türkçe tercümesi.

II- SEMİNER

Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın müsaadeleriyle Prof. Muhammad Hamidullah'ın haftalık mutad Enstitü seminerlerinden biri bu konuya tahsis edilmiş ve 28 Nisan günü saat 17 olarak evvelden alâkahlara ilân edilen bu seminer, hayli seçkin bir talebe gurubu tarafından takib edilmiştir. Edebiyat Fakültesi büyük anfilerinden birinde yapılan bu toplantıda esas olarak Ankara anı'sında okunan Prof. Dr. J. Schacht, Prof. T. Okiç ve Prof. Dr. Muhammad Hamidullah ve niha-yet Dr. S. Tuğ'un konferans metinleri Enstitü asistanları tarafından tekrar edilmiş, sadece Ankaradakinden farklı olarak, dinleyiciler tarafından Serahsî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili mevzularda sorulan sualler, Prof. Muhammad Hamidullah tarafından tatminkâr bir şekilde izah edilip açıklanmıştır. Bu seminer iki saat sürmüş olup muvaffakiyetle neticelenmiştir.

Dr. Salih TUĞ

Ölümünün 900. yılı dolayısıyla tertiplenen SERAHSÎ'nin eserlerinden mürekkep sergi rehberi

SERAHSÎ ESERLERİ SERGİSİ (Sergilenen nüshaların tam listesi)

Temel eserler :

1. İmam Muhammad ibn el-Hasan eş-Şeybânî, *Kitâb el-Asl*, Atıf ef. kütüphanesi No. 742-745:

- a) I, 252 varak, 21 satır, 25 × 17 sm. 950 H. senesinden (Tahâra—Eymân)
- b) II, III, 436 vk, 31 st. 33 × 19 (Cinâyetü'l-'abd—Hacer)
- c) IV, V, 412 vk, 31 st, 33 × 19 (Hiyel—Sulh)
- d) VI, 241 vk, 35 st, 27 × 17.5 sm (Radâ'—âhir'ül-kitâb)

2. El-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî, *el-Muhtasar el-Kâfi*, Feyzullah No. 923, 601 vk, 32 st, 29 × 20, 12 H. asır. Bu eser *el-Asl*'ın hulâsasıdır ve Serahsî'nin *el-Mebsût* u bu el-Muhtasar'ın şerhidir.

SERAHSÎ'NİN ESERLERİ

1. *El-Mebsût*

Amcazade Hüseyin Paşa: No. 222-223:

a) 296 vk, 27 st, 25 × 16.5 sm, 736 H., son sahife yenilenmiştir. (Muzâra'a—Şart fâsid).

b) 431 vk, 23 st, 24 × 16 sm, 690 H. Kudüs'de (Hacer—İtaq)

Atıf ef: No 1017-1025:

- a) 398 vk, 21 st, 26 × 17.5 sm, 1096 H. (Tahâra—Savm)
- b) 728 vk, 21 st, 26 × 17, 1098 H. (Hayd—Vilâ)
- c) 669 vk, 21 st, 26 × 19 sm (Eymân—Buyû')
- ç) 336 vk, 21 st, 24.5 × 16.5 sm, 1098 H. (Buyû' fâsida—Da'va)
- d) 659 vk, 21 st, 24.5 × 17 sm, son varak yeni, VII asır? (İcâra—İqrâr)
- e) 631 vk, 21 st, 26 × 19.5 sm (İqrâr—Rehn)
- f) 284 vk, 21 st, 27.5 × 17.5 sm, 1098 H. (Cinâyetürrehn—Eşribe)
- g) 670 vk, 21 st, 26 × 19, XII. asır? (İkrâh—Vasâyâ)
- ğ) 333 vk, 21 st, 24.5 × 16.5 sm, ilk 57 varak yeni 633 H., 650 de mukabelesi yapılmıştır (İqrârvâris—âhir'ül - kitâb).

Ayasofya : No 1379–1380:

- a) 219 vk, 19 st, 26.5 × 18 sm (Tahara—Salât)
- b) 522 vk, 23 st, 33 × 20 sm, müzehheb (Tahâra—Buyû')

Bayezit Umumi : No 2147. 385 vk, 25 st, 25.5 × 19 sm (Hul'—Sariqa). XI. asır?

Carullah : No 839–843:

- a) 195 vk, 27 st, 27 × 18.5 sm, X. asır? (Da'va al-bâyi'—Kaffârât)
- b) 512 vk, 35 st, 33.5 × 32.5 sm, Şa'bân 998 H. (Tahara—Vilâ)
- c) 540 vk, 24.5 × 16.5 sm, hat ve satırlar muhtelif (Buyû'fâsida—Da'va)
- d) 301 vk, 25 st, 26 × 17 sm, 715 H, değişik hatlarla (el-'İtq fi'el-marad—âhirül-kitâb)
- e) 225 vk, 20 st, 21 × 15 sm, VIII. asır? (İqrâr—Vekâla)

Çorlulu Ali Paşa : No 240–241; 243–247:

- a) 334 vk, 23 st, 25.5 × 16.6 sm, Dimaşq 622 H., Hasîrî nüshasıyla iki defa mukabele edilmiştir (Tahara—Nifâs).
- b) 398 vk, 27 st, 25.5 × 17 sm, 720 H. (Menâsik—Talâq)
- c) 412 vk, 25 st, 25.5 × 18.5 sm, 721 H. (Siyer—Buyû')
- d) 277 vk, 30 st, 27 × 19 sm, 692 H (Vekâla—Da'va)
- e) 489 vk, 27 st, 25.5 × 17.5, VIII. asır? vk 433 den sonra sayfalar yenilenmiştir. (Da'va el-hâit—Rehnülmudârib)
- f) 286 vk, 29 st, 26 × 19 sm, 693 H. (Rehnülmudârib—Muzâra'a)
- g) 365 vk, 29 st, 26.5 × 18 sm, XI. asır? (el-'afv 'an el-qisas—âhir'ül kitâb)

Damat İbrahim Paşa : No 648–651:

- a) 511 vk, 37 st, 37 × 23 sm, XI. asır, (Tahâra—Sariqa)
- b) 340 vk, 37 st, 37 × 23 sm, XI. asır, (Siyer—Şuf'a)
- c) 384 vk, 37 st, 37 × 23 sm, 1006 H., (Qısmâ—Rehn)
- ç) 460 vk 37 st, 37 × 23 sm, 1006 H. (Mudâraba—âhirül-kitab)

Es'ad ef : No 715–715 mükerrer, 902:

- a) 433 vk, 25 st, 21 × 15, XII. asır? (Buyû'—İcarât)
- b) 365 vk, 25 st, 21 × 15 (er-recul yestes'i eş-şey—İqrâr)
- c) 349 vk, 24 st, 27 × 17, 627 H., Hasîrî nüshasından kopya (el-'ayn ve ad-dayn—Radâ')

Feyzullah : No 983–992:

- a) 559 vk, 45 st, 42×27.5 sm, 973 H. (Tahara—Hiba)
- b) 439 vk, 45 st, 41.5×27.7 sm (Buyû'—Rehn)
- c) 408 vk, 45 st, 40×26.5 sm, 973 H (Muḍaraba—âhirul kitâb)
- d) 253 vk, 29 st, 26×17.5 sm, 929 H. (Tahara—Menâsik)
- e) 281 vk, 29 st, 28.5×18.5 sm, 956 H. (Nikâh—Talâq)
- f) 418 vk, 27 st, 25.5×18 sm, 720 H. (Mukâtab—Mefqûd)
- g) 267 vk, 17 st. 26×17 sm 727 H. (Sariqa—Vesâyâ)
- ğ) 213 vk, 23 st, 24.5×17 sm, 639 H. (Hiba—Sarf)
- h) 348 vk, 23 st, 24.5×16 sm (Cinaya 'ala er-rehn—Hacer)
- i) 310 vk, 25 st, 25.5×17.5 , 715 H ('Afv 'an el-qisâs—Mîrâs)

Fatih : No 2057–2086:

- a) 209 vk, 19 st, 21×5 sm, VII. asır? (Tahâra—Salât fî es-sefîna)
- b) 227 vk, 19 st, 21×15 sm, VII. asır? (Sacda—Zakât)
- c) 232 vk, 20 st, 21.5×15.5 sm, VII. asır? (Savm—Menâsik)
- d) 200 vk, 29 st, 24×16 sm, 640 H. (Nikâh—Talâq)
- e) 245 vk, 20 st, 21×15 sm, VII. asır? (Talâq—'Îtâq)
- f) 214 vk, 16 st, 22×15 , VII. asır? (Diyât—Cinayetül mükâtab)
- g) 245 vk, 20 st, 21×15 , VII. asır? (İqrâr bi'zzinâ—Taharri)
- ğ) 236 vk, 20 st, 21×15 , VII. asır? (Laqît—Vaqq)
- h) 246 vk, 18 st, 21×15 , VII. asır? (Hiba—'Uyûb fi'l-bay')
- i) 213, vk, 18 st, 20.5×15 sm, VII. asır? (Buyû' ahl ez-zimma—Şuf'a)
- ı) 213 vk, 19 st, 20.5×15 sm. VII. asır? (qisma—Icâra)
- j) 218 vk, 18 st, 21.5×15 sm, VII. asır? (Edeb el-qâḍî—Da'va)
- k) 225 vk, 16 st, 21×15 sm, VII. asır? (iddi'â el-veled—İqrâr'ül-vasiyya)
- l) 216 vk, 18 st, 21.5×15 sm, VII. sır? (İqrâr bi'l-bey'—Vekâletülvekil)
- m) 305 vk, 17 st, 21.5×15 sm, VII. asır? (Kefâlat—Hakameyn)
- n) 266 vk, 17 st, 21.5×15 sm, VII. asır? (Ma'âqıl—Vasiya fi'l-'ayn ve'd-dayn).
- o) 455 vk, 19 st, 21.5×15 sm, VII. asır? (İtq fi'l-marad—kesb)
- p) 225 vk, 23 st, 26.5×17 sm, 723 H. (Tahâra—Salât)
- q) 247 vk, 20 st, 21.5×15 sm, VII. asır? (Nikâh—Talâq)
- r) 361 vk, 21 st, 20.5×16 sm, IX. asır? (Eymân—Buyû')
- s) 250 vk, 20 st, 21.5×15.5 sm, VII. asır? (Mudebber—Hudûd)

- t) 140 vk, 25 st, 27.5 × 19.5 sm, (Zakât—Nikâh)
- u) 327 vk, 35 st, 26.5 × 19 sm, 710 H. (Edeb el-qâdi—Sulh)
- v) 444 vk, 25 st, 26 × 18 sm, VII. asır? (’Îtâq—İbâq)
- w) 315 vk, 21 st, 25.5 × 17 sm, VII. asır? (Mudâraba—İkrâh)
- x) 242 vk, 19 st, 25 × 16 sm, 624 H (642 H de mukabele edilmiştir)
(Sayd-el-buyû’ izâ kân fihâ şart)
- y) 257 vk, 19 st, 25.5 × 17 sm, 620 H, Hasirî’nin seması (Talâq, baştan sona kadar)
- z) 261 vk, 23 st, 26.5 × 18.5 sm, VII. asır? (Vucûb eş şehâda—İqrâr)
- aa) 267 vk, 21 st, 25.5 × 17 sm, 737 H. (’Îtâq—Vilâ)
- bb) 373 vk, 26 st, 26 × 18.5 sm, VII. asır? (Şuf[‘]a—Da[‘]va v’el-beyyinât)

Hekimoğlu : No 381–386:

- a) 690 vk, 23 st, 22 × 16 sm, X. asır? (Tahâra—Nikâh)
- b) 755 vk, 23 st, 21.5 × 15.5 sm, XIII. asır? (Nikâh’ül-mürtadd—Hudud)
- c) 786 vk, 23 st, 21.5 × 15.5 sm, XII. asır? (Sariqa—Hudûd)
- ç) 809 vk, 27 st, 22 × 16 sm, XII. asır? (İcâra—Mudâraba)
- d) 814 vk, 20 st, 21 × 15.5 sm, XII. asır? (Şirka fi’l-mudâraba—Cinâyet’ül-[‘]abd)
- e) 492 vk, 27 st, 21 × 16.5 sm, 1146 H. (Cinâyetül-[‘]abd—Radâ’)

Hamidiye : No 548–549:

- a) 976 vk, 47 st, 32 × 21 sm, XII. asır? tam nüsha
- b) 1132 vk, 53 st, 39 × 23 sm, tam nüsha kitâbü’l-kesb’e kadar.

İsmihan Sultan : No 196–199:

- a) Takriben 700 vk. 31 st, 31 × 9 sm, XI asır? (Tahara—Eymân)
- b) 711 vk, 31 st, 31 × 19 sm (et-Ta[‘]âm fi kaffâret el-yemîn—Da[‘]va)
- c) 510 vk, 31 st, 32 × 19 sm, XI. asır? (Da[‘]va—İkrâh)
- ç) 568 vk, 31 st, 31 × 19 sm, XII. asır? (İkrâh—Redâ’)

Karaçelebi Zade : 184, 278 vk, 23 st, 25.5. × 16.5 sm, 742 H. (Laqît—Hiba)

Köprülü / I : No 642–643:

- a) 896 vk, 35 st, 34. 5 × 22 sm, (Tahâra—Da’va)
- b) 878 vk, 37 st, 35.5 × 22.5 sm (İqrâr—âhirül-kitâb), IX. asır?

Köprülü / III : No 107, 350 vk, 23 st, 19 × 15.5 sm, VIII. sır? (Eymân—Şirka)

Mahmûd Paşa : No 231, 299 vk, 19 st, 11.5 × 14.5, XI. asır? (Rehn—Mudâraba)

Murad Molla : No 1025–1037:

- a) 270 vk, 27 st, 27×18 sm (Gasb — Sarf)
- b) 335 vk, 27 st, 26×17 sm (Tahara — Hayd)
- c) 416 vk, 23 st, 26×18.5 sm (Menâsik — Talâq)
- ç) 398 vk, 27 st, 25.5×17.5 sm ('Îtâq — Mefqûd)
- d) 453 vk, 27 st, 24.5×17 sm (Şuf'a — Vekâla)
- e) 457 vk, 21 st, 25.5×17 sm (Kefâla — Eşriba)
- f) 399 vk, 23 st, 24×17 (İkrâh — Diyât)
- g) 510 vk, 25 ile 27 st, 24.5×16.5 sm, 970 H. içinde bazı yeni sahifeler (Cinayât — âhir'ül-kitâb)
- ğ) 779 vk, 35 st, 32.5×21.5 sm (Tahara — Siyer)
- h) 483 vk, 33 st, 30.5×20 sm (Eymân — qisma)
- i) 643 vk, 25 st, 33×24.5 sm (Edeb el-qâdî — Muzara'a) cild I
- ı) 643-1266 vk, 25 st, 33×24.5 sm (Sulh — Kesb) cild II

Ragıb Paşa : No 579-580:

- a) 846 vk, 37 st, 31.5×21.5 sm, XII. asır? (Tahara — Da'va) cild I
- b) 846-1075 vk, 37 st, 31.5×21.5 sm (İqrâr — âhir'ül-kitâb) cild II

Rüstem Paşa : No 132-137:

- a) 403 vk, 29 st, 26.5×18 sm, X. asır? ('Îtâq — Luqata)
- b) 449 vk, 29 st, 27×18 sm, 931 H. (İbâq — qisma)
- c) 447 vk, 29 st, 27×18 sm, (qismat'ül-vasî — Kefâla)
- ç) 403 vk, 29 st, 27×18 , X. asır? (Kefâla — İkrâh)
- d) 287 vk, 29 st, 27×18 sm, X. asır? (el-^cÎtq fi'l-marad — âhir'ül-kitâb)
- e) 184 vk, 31 st, 26×18.5 sm, X. asır? (Nikâh — Talâq)

Şehzade Mehmed : No 37, 687 vk, 37 s, 35×26 sm, X. asır? (Edeb'ül-qâdî — Nikâh'üş-şübha)

Süleymaniye : No 595, 686 vk, 35 st, 35×26 sm (Tahâra — İcara)

Topkapı/III. Ahmed : No 714 (3 cild), 1142 (2 cild):

- a) 588 vk, 37 st, 34.5×23 sm, 995 H. (Tahâra — İstihsân)
- b) 562 vk, 37 st, 35×23 sm, 1016 H. (Tahara — Sulh)
- c) 507 vk, 37 st, 34×22.5 sm, 993 H, (Rehn — âhir'ül-kitâb)
- ç) 784 vk, 35 st, 36×26.5 sm, XII. asır? (Tahara — İcara)
- d) 669 vk, 35 st, 35×26.5 sm, 834 H. Herat'ta 516 tarihli asıldan istinsah edilmiştir (bk. vk. 161/b).

Topkapı/Medina : No 353, 1025 vk, 53 s, 39×23 sm, X. asır?, tam nüsha

Topkapı/Revan : No 617-618:

a) 277 vk, 19 st, 21×15 sm, 663 H. (Mîrâs zevi'l-erhâm — âhir'ül kitâb)

b) 252 vk, 17 st, 21.5×14.5 sm, 643 H. (Hacer — İqrâr)

Üniversite : No A/5308, 1294 vk, 51 st, 34.5×20.5 sm, 1177 H. tam nüshası

Yenicami : No 542-544:

a) 482 vk, 33 st, 30×19 sm, 985 H., mukabele edilmiştir (Tahâra — Vilâ)

b) 553 vk, 33 st, 30.5×19.5 sm, 985 H. (İcâra — Muzara'a)

c) 591 vk, 33 st, 30.5×20 sm, 985 H. (Muzara'a — Redâ')

(İstanbuldakilere ilâve not) :

Bayezid Umumi 2101

Damad İbrahim Paşa 648-51

Hamidiyye 542-4 (Brockelmann bunun numarasında hatâ etmiştir).

Yine GAL'de, Yahya Efendi 119-120 kaydedilmiştir ki bu eser bu numara-da bulunamamaktadır.

2. Şerh al-Câmi' es-Şağîr

Bağdadlı Vehbi : No 565, 275 vk, 25 s, 18.5×10.5 sm. 948 H.

على العنوان :

رأيت من هذا الشرح للإمام السرخسي نسخة صحيحة في خزانة الكتب داخل المدرسة التي بناها الوزير مرزيفوني قره مصطفى پاشا في سوق ارغاد بازارى بدار السلطنة. وهذا الشرح نادر جدا. وصاحب النهاية في حاشية الهداية ينقل مسائل كثيرة من هذا الشرح . . . واستصحبه عبد القادر محمد أمين المتشرف برتبة صدر اناطولى . . . قد اشترت هذا الكتاب من مخلفات أعلم العلماء المرحوم مصطفى افندى الشهير ببستان زادة قدره أربعائة وثمانية درهم . نورالله مرقده وبرد مضجعه تحريرا في أوائل رجب سنة عشرة وألف . . .

أوله :

بسم الله الرحمن الرحيم قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي رحمة الله عليه أعلم أن الجامع الصغير تأليف محمد بن الحسن . . .

آخره : تم كتاب الجامع الصغير بتوفيق الله تعالى آخر وقت العصر يوم الأحد من محرم الحرام من شهور سنة ثمان وأربعين وتسعمائة الهجرة (كذا) النبوية. الخط باق والدنيا فان والعبد عاص والرب عاف. تم.

تكرى رحمت ايلسون اول جانه كيم ديه رحمت ايلسون يازانجون

3. Şerh ziyâdât ez-ziyâdât (yahut : Nuket ziyâdât ez-ziyâdât)

Ayasofya : No 1385, mecmuada vk. 404 den 427 a kadar. 23 vk, 27 st, 24.5×14.5 sm, 1134 H.

Aşir ef : No 114, mecmuada vk 334 den 353 a kadar 20 vk, 29 st, 27.5 × 18 sm, 628 H tarihli bir yazmadan nakildir.

Veliyüddin ef : No 1350, mecmuada vk, 110 den 124 a kadar 15 vk, 22 × 15. sm.

4. *Usûl el-fıh*

Ayasofya : No 947, 254 vk, 27 st, 26 × 15 sm, müzehheb, 1134 H

Bağdadlı Vehbi : No 379, 650 vk, 25 st, 26 × 18 sm, 741 H

Bayezit Umumi : No 1838, 242 vk, 35 st, 30.5 × 20 sm, XII. asır?

Damad İbrahim Paşa : No 434, 349 vk, 24 st, 31 × 21 sm. VII. asır? Baş tarafta 8 sahifelik bir fevaid ve sonda da bazı şiirler mevcuttur.

Fatih : No 1235-1236:

a) 261 vk, 25 st, 26 × 18 sm, Antakya 740 H

b) 278 vk, 25 st, 25 × 17 sm, 692 H

Feyzullah ef : No 565, 166 vk, 29 st, 27 × 18 sm, 803 H

Köprülü / I : No 473, 289 vk, 23 st, 21 × 15 sm, VII. asır?

Lâleli : No 684, 200 vk, 25 st, 26 × 18 sm, haşiyeler mevcut, 731 H.

Nuruosmaniye : No 1293, 306 vk, 25 st, 28.5 × 18 sm, 652 H. Sonda Kerderî'nin beyitleri vardır.

Şehid Ali Paşa : No 598, 363 vk, 22 st, 19 × 14 sm, 664 H., haşiyelerle sonda fevâid vardır.

5. *Şerh es-siyer el-kebîr*

I) *Min meclis el-implâ*

Fâtih : No 1667-1667 mükerrer:

a) 408 vk, 17 st, 24 × 17.5 sm, XI. asır? (parça);

العنوان :

الاول من السير الكبير مما أملاه الشيخ الإمام الأجل الزاهد إمام الأئمة وشمس الأئمة وتاج الامة محمد بن [إبي] سهل السرخسى رحمة الله عليه وكان الشيخ الإمام شمس الأئمة هذا محبوسا باوزجند من جهة خاقان باغراء قاضى كاسان . . . من كتب العبد المدعو يحيى جمال بن المرحوم شمس الدين الحنفى عفى الله تعالى عنها. . .
أوله :

بسم الله الرحمن الرحيم مجلس من إماء الشيخ الإمام الأجل الزاهد إمام الأئمة أبي بكر محمد بن أبي سهل السرخسى رحمة الله عليه في غرة ذى القعدة سنة تسع وسبعين وأربعمائة في دار الشيخ الصاين (كذا) الزكى الملقب بأمرير كوه [؟ بأمرير كون] باوزجند في سكة سالار. قال الشيخ الإمام الأجل الزاهد رضى الله عنه وعن والديه : أعلم بأن السير الكبير آخر تصنيف صنفه محمد . . .

آخره : . . . يتلوه في المجلد الثانى باب الشركة فى القسمة إن شاء الله . . .

b) 78 vk, 15.5×12 sm, VIII. asır?, vk 1 ilâ 13 ve 17 ilâ 21 yenilenmiştir;
baştan "bâb secdat'uş-şukr"a kadar (parça).

II) Asıl nüshaları

Atıf Efendi: No. 866

(Ayasofya 1225, Feyzullah ef. 764-765, Nuruosmaniye 1585, 1588, 1598,
Topkapı/Ahmed 1149, Topkapı/Emanet Hazinesi 723, Topkapı/Revan 680).

في آخره :

وقد كان الافتتاح باوزجند في آخر أيام المحنة عند هبوب نسيم النعمة. والتأم عند ذهاب
الظلام وانجلاء الغمام وانشرق الأيام بمرغينان مثمرغ أهل الحق واليقين في دار الإمام سيف الدين
وذلك يوم الجمعة الثالث من جمادى الأولى سنة ثمانين وأربعمائة. وكان ابتداء الإملاء باوزجند
في حصاره. فلما انتهى إلى كتاب الشروط حصل الخلاص فخرج من اوزجند يوم الأحد سلخ
ربيع الأول سنة ثمانين... فنزل في دار الإمام سيف الدين بن إبراهيم بن إسحاق (كذا)...

III) El-Haşiri nüshaları

(Ayasofya 1223-1224, Nuruosmaniye 1548, 1586, 1590-1597, Topkapı/Ahmed
1148, Üniversite A/3289, A/5866, A/5868)

في آخره :

وكان ابتداء الإملاء باوزجند في يوم الاثنين غرة ذى القعدة سنة تسع وسبعين وأربعمائة
في دار الشيخ الصائين - [في بعض النسخ: الصابر] - الذي الملقب بأمير كون - [في بعض
النسخ: أمير كوه] - أبي علي الحسين بن أبي القاسم إلى تمام باب الأمان. ثم أمرنا بالكتابة
في حصار اوزجند إلى أول كتاب الشروط وتبين الخلاص في يوم الجمعة عشر بقين من
شهر ربيع الأول سنة ثمانين وأربعمائة. وقد خرجنا من اوزجند يوم الأحد ساخ شهر ربيع الأول
سنة ثمانين ودخلنا بمرغينان يوم الأربعاء العاشر من شهر ربيع الآخر ونزلنا في دار الشيخ الإمام
الأجل الزاهد سيف الدين أبي إبراهيم إسحاق (كذا) بن إسماعيل. وكتب... سيف الدين والفقهاء
كلهم من الشيخ الإمام... [السرخسي] فابتدأ كتاب الشروط في داره يوم الأربعاء الرابع
والعشرين من شهر ربيع الآخر وتم بعون الله وقوته في داره يوم الجمعة الثالث من جمادى الأولى
سنة ثمانين وأربعمائة. وفرغ من كتابته العبد الضعيف الراجي إلى رحمة الله تعالى محمود بن أحمد
بن عبد السيد الحصري ببخارا في سكة الدهقان يوم السبت في سلخ شهر محرم سنة ثمان وسبعين
وخمسائة.

وبعد ذلك :

إجازة الإمام قاضيخان للإمام الحصري : يقول المحتاج إلى رحمة الله وغفرانه ، الشاكر
لفضله وإحسانه ، الحسن بن منصور بن محمود الاوزجندی : قرأ على كثير من الكتب التي
ألفها علماء الاسلام وصدور الأئمة في تمهيد قواعد الفقه والأحكام وتمييز الحلال من الحرام.
منها ما رواها محمد عن أبي يوسف عن أبي حنيفة رحمه الله ، نحو المبسوط والجامع الصغير .
ومنها ما اختص بتأليفها محمد رحمه الله تعالى نحو الجامع ، والسير الكبير ، والزيادات . وقد
يسر الله تعالى على الشيخ الإمام الجليل الزاهد بخل الاسلام شرف الأئمة زين الأيام محمود بن
أحمد بن عبد السيد قراءة عامتها وأحكام صورها ومبانيها والوقوف على حقائقها ومعانيها.

فبلغه درجة الإفتاء والدراسة ، وارتقى مرقاة الشرف والرياسة . و متعه الله بما أعطاه وجعل
الجنة مأواه . كتبت هذه الأسطر رجاء أن يذكرني بالدعاء الصالح فانه أحسن مسئول وأنفس
مأمول .

IV) Bunlardan ayrı olarak *tedkik edilmemiş* nüshalar

Atıf ef: No 866, 358 vk, 33 st, 24 × 14 sm, müzehheb, XII. asır(?),

Hasîrî nüshasının bütün ihtilâfları, eserin haşiyeleri üzerine mukay-
yet bulunmaktadır. Bu ihtilâflar seksen doksan kadar vardır ki, bun-
lardan geniş çapta istifade etmek mümkün olduğundan eserin değeri
çok artmıştır.

Ayasofya :

No 1223, 354 vk, 33 st, 24.5 × 14.5 sm, müzehheb

No 1224, 366 vk, 33 st, 26.5 × 14.5 sm, müzehheb 1149 H.

No 1225, 288 vk, 31 st, 28 × 17 sm, müzehheb, 1157 H.

Bayezit Umumi : No 5335, I, 448 vk, II, 425 vk, 23 st, 20 × 15 sm, XII asır?

Damad İbrahim Paşa :

No 540, 362 vk, 31 st, 24 × 14 sm, 1125 H.

No 542, 285 vk, 33 st, 27 × 18 sm, 872 H., Cemâluddin el-Hasîrî'nin
yazması ile mukabele edilmiş olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır.

Esad ef: No 736, 378 vk, 27 st, 27 × 16, müzehheb, XII. asır?

Fatih :

No 1711, vk 409, 31 st, 28 × 16 sm, 1119 H. müzehheb

No 1712, 468 vk, 27 st, 28.5 × 15 sm, müzehheb, 1146 H.

No 1713, 367 vk, 29 st, 27.5 × 16 sm, 1128 H.

No 1714, 390 vk, 27 st, 29 × 16 sm, müzehheb, 1112 H.

No 1715, 211 vk, 27 st, 24 × 16, cilt I, 1115 H.

Feyzullah ef:

No 764, 350 vk, 23 st, 29 × 19.5 XII. asır?

No 765, 250 vk, 31 st, 26.5 × 18 sm

Hamidiye :

No 495, 438 vk, 27 st, 27 × 15 sm, müzehheb, XII. asır?

No 496, 393 vk, 35 st, 29 × 17, XII. asır?

No 497, 375 vk, 31 st, 29 × 16 sm, müzehheb, 1177 H.

No 498, 288 vk, 27 st, 22 × 16 sm, 1187 H.

Lâleli : No 975, 249 vk, 31 st, 26.5 × 19 sm.

Mihrişah : No 313, 335 vk, 33 st, 28.5 × 18 sm, 1131 H. Başta türkçe fevâid.

Nuruosmaniye :

No 1584, 411 vk, 33 st, 24.5 × 14.5 sm, müzehheb, 1144 H.

No 1585, 319 vk, 31 st, 27 × 16.5 sm, 1133 H.

No 1586, 349 vk, 33 st, 27 × 15.5 sm, müzehheb.

No 1587, 460 vk, 29 st, 26 × 15 sm, müzehheb, 1163 H.

No 1588, 304 vk, 31 st, 28 × 15 sm, müzehheb, 1158 H.

No 1589, 409 vk, 27 st, 26 × 14.5 sm, müzehheb, 1161 H.

No 1590, 294 vk, 31 st, 24.5 × 15 sm, müzehheb, 1126 H.

No 1591, 362, vk, 33 st, 24 × 14, müzehheb

No 1592, 440 vk, 27 st, 23 × 14.5 sm, müzehheb.

No 1593, 431 vk, 35 st, 29 × 17.5 sm, müzehheb, 1161 H.

No 1294, 428 vk, 25 st, müzehheb, 1126 H

No 1595, 345 vk, 33 st, 26.5 × 15 sm, müzehheb, 1145 H.

No 1596, 352 vk, 33 st, 27 × 16.5, müzehheb, 1143 H.

No 1597, 443, 27 st, 27 × 16 sm, müzehheb, 1155 H.

No 1598, 486 vk, 27 st, 26.5 × 14.5 sm, müzehheb, 1116.

Topkapı / Ahmed :

No 1148, 441 vk, 27 st, 28 × 15.5 sm, müzehheb, 1110 H.

No 1149, 354 vk, 27 st, 31 × 20 sm, müzehheb.

Topkapı / Emanet Hazinesi : No 723, 431 vk, 27 s, 25.5 × 14 sm, müzehheb,
XII asır

Topkapı / Revan : No 650, 361, vk, 31 st, 29 × 17 sm, müzehheb, 1110 H.

Turhan Valide : No 116, 375 vk, 25 st, 34.5 × 26 sm, Dimaşq 866 H.

Üniversite :

No A/3289, 345 vk, 33 st, 25.5 × 15 sm, müzehheb, 1141 H.

No A/5866, 469 vk, 27 st, 26 × 15.5 sm, müzehheb, XII. asır?

No A/5868, 385 vk, 29 st, 27 × 14.5 sm, müzehheb, 1150 H.

Yenicami :

No 440, 332 vk, 27 st, 28.5 × 19.5 sm, 949 H.

No 441, takriben 400 vk, 27 s, 31.5 × 19 sm, müzehheb

MÜNİB 'AYINTABÎ'NİN ESERLERİ

I) *Şerhu's-Siyer el-Kebir tercemesi (türkçe) :*

Esad ef: No 564, 436 vk, 41 st, 33 × 21 sm., 20 den fazla sahifede müellif imzalı haşiyeler.

II) *Teysir el-Mesir fî Şerh es-Siyer el-Kebîr :*

Hüsrev Paşa : No 382, 171 vk, 33 st, 28 × 16 sm, bir kayıda göre müellif hattı.

Mihrişah : No 110, 291 vk, 21 st, 24 × 15 sm, müzehhebtir; bir hattâtın yazısı olup müellif tarafından Sultan Selim'e takdim edilmiştir.

Topkapı/Emanet Hazinesi : No 726, 234 vk, 25 s, 23 × 15 sm, müzehheb 1218 H.

Üniversite : No A/5867, 312 vk, 21 s. 22 × 15 sm, müzehheb.

SERAHSÎ'NİN İSTANBUL HARİCİNDEKİ KİTAPLARI

(*El-Mebsût*) :

I- Türkiye dahilindekiler:

Kayseri 270

Yusuf Ağa, Konya 197, 5152 (609 H. senesinden).

II- Türkiye haricindekiler:

Şeyhül-islâm Arif Hikmet Kütüphanesi, Medîne, Fıkh-ı Hanefî No. 207
(Bu nefis nüsha maalesef kaybolmuştur.)

Daru'l-Kütubi'l-Mısriyye, Kahire Fıqh 490, 492-4, 788-9 (Brockelmann
GAL ilâve olarak no. 107).

El-Ezher, Mısır, Fıqh (2698), arusi 42294.

El-Ezher, Mısır, Fıqh (3034), buhayt 44379.

El-Ezher, Mısır Revâku'l-Etrâk 2370.

Zâhiriyye, Dimaşq, 8295

British Museum, Supp. 276-7.

India Office, Londra, 204, 1523

Rampur, Hindistan, I 245 (505)

Bihar, Hindistan, 151

Calcutta, Hindistan, 349

Asiatic Society, Hindistan, 18

Taşkent

Zeytûne, Tunus, IV 269 (459)

PET. A.M., Buch 915

(*Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*) :

Gedik Ahmed Paşa, Afyon Karahisar, 47.

Atıf Ef., 866.

Turhan Valide Sultan, 440-441

Yusuf Ağa, Konya, 233, 330

Şeyhu'l-İslâm Arif Hikmet Kütüphanesi, Medine, (Fıqh-ı Hanefî, No 131)

American University, Beyrouth, Ms 349, 297.

Université du Leyden, Or 373, (GAL ilâvesi: 775)

Bibliothèque Nationale, Paris, Arabe 837-838

Berlin, 4975

Wien, 1778

Fazıl Mustafa (Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye), Fıqh-ı Hanefî 64-66
Tal'at (" " "), " " 1089 T
" " 787

Dimaşq, Umumiyye, 36, 115

Kavala I, 361.

(*Usûl'ul-Fıkh*) :

Haydarabad } Matbû nüshanın aslı
Haleb }

Yusuf Ağa, Konya, 247

Kahire, II¹ 237, I² 378

Bibliothèque Nationale, Paris, Arabe 785

(*Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*) :

Pet. A.M., Buch 463.

(Prof. Dr. M. Hamidullah)

Teksir edip yayan:

Süleymaniye Kütüphanesi

Müdürlüğü, İstanbul

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASINDA VE DÜNYADA AKİSLERİ

TÖRENİN TÜRKİYEDEKİ AKİSLERİ

a) İhtifal arefesi basındaki akisler :

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, "Mühim bir yıldönümü ve mühim bir sergi - Meşhur Türk hukukçusu Serahsî'nin 900 üncü ölüm yıldönümü", (Yeni İstanbul gazetesi, İstanbul 14 Nisan 1964, yıl XIV, no. 5151, sahife 2.).

b) İhtifalden sonra :

- 1 - Ragıb Akyavaş, "Şemsül-Eimme Serahsî" (Adalet gazetesi, Ankara 18 Nisan 1964.).
- 2 - Tahsin Yaprak, "Büyük Türk Hukukçusu Şemsul-Eimmeti's-Serahsî'nin 900. Ölüm Yıldönümü" (İslâm Mecmuası, Ankara, Haziran 1964, cild VII, sayı 9., sayfa 285-286.).
- 3 - Anonim, "İmam Serahsî'nin 900. Yıldönümü", (Sebilürreşad Mecmuası, İstanbul, Temmuz 1964, cild XV, sayı 356., sayfa 89-90.).

TÜRKİYE DIŞINDA SERAHSÎ'Yİ ANMA TÖRENLERİ

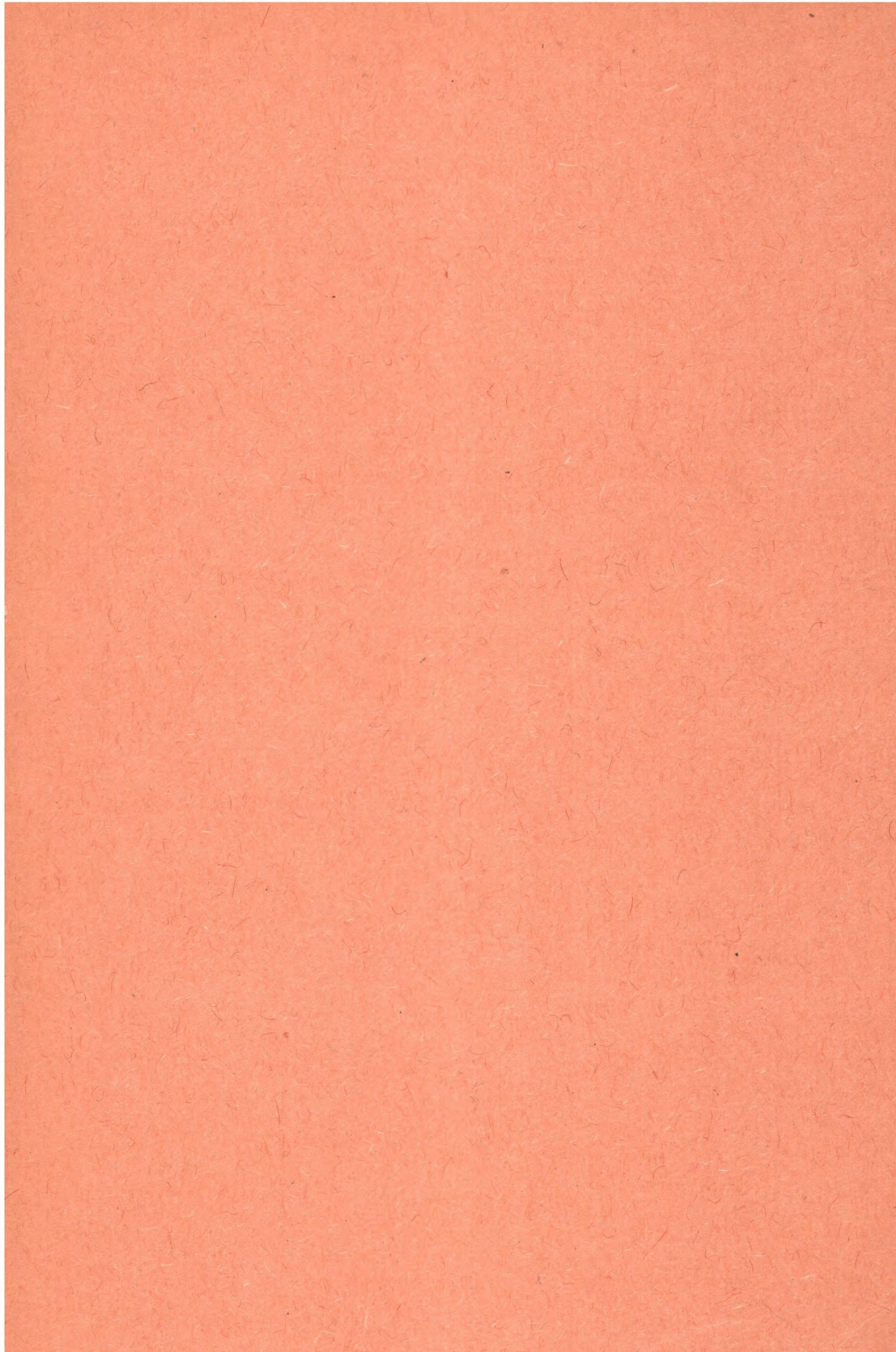
Cenûbî Hindistanda Madras şehrinde, kuvvetli bir maziye ve şöharete sâhib olan "Medrese-i Muhammedî", Hindistan'ın Ezher ayarında bir ilim müessesesidir. 1383 senesinin sonlarına doğru (tarih tam olarak tesbit edilememiştir), bu medrese tarafından Serahsî için büyük bir anma töreni düzenlenmiş, bu münasebetle yapılan toplantı ve seminerlerde muhtelif tebliğler okunmuştur. Konferans şeklinde verilen bu tebliğler, ilerde Urdu dilinde kitap halinde neşredilecektir. Bu toplantının göze çarpan hususiyetlerinden biri, ihtifali tertipleyenlerin Şâfiî mezhebinden olmalarıdır; halbuki Serahsî, Hanefî idi.

**TÜRKİYE DIŞINDA SERAHSÎ'NİN 900. ÖLÜM SENE-İ
DEVRİYESİ DOLAYISIYLA YAPILAN ÇEŞİTLİ
NEŞRİYAT**

- 1 - Abdusselâm Qıdvânî Nadvî, "Şemsu'l-E'imme Sarahsî, rahmetullâhi aleyh", (Câmi'a, Delhi, Kasım 1964 s. 577-584 Urdu dilinde).
- 2 - Muhammed Hamîdullah, "İmâm Sarahsî ki nev sevsâle-i bersî", (Maarif, Âzamgard-Hindistan, Eylül 1964, cild 94, sayı 3, s. 165-177; Urdu dilinde). Bu makalenin türkçe tercemesi, Kemal Kuşçu bey tarafından yapılmış olup "Pakistan Postası, İstanbul" da cilt XIII, sayı 8. (Kasım 1965) s. 10'dan itibaren neşredilmeğe başlanmıştır. Aynı makale şu iki yayın organında da neşredilmiştir:
 - a) "Madina", Biçnaur, Hindistan, Ekim 1964, ilk sayı (Urdu dilinde)
 - b) "Chatan", Lahore-Pakistan, Ocak 1965, cild 18, sayı 2, s. 15-16 (Urdu dilinde).
- 3 - Abdulmâcid Daryâbâdî, "Sidq Jadîd" صدق جدید adlı haftalık yayın organında, Lucknow-Hindistan, (18 Du'l-İğğâ 1383/1 May 1964, number 22, s. 1. Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah'ın mektubu ile birlikte); Ankaradaki törene bir başmakale tahsis etmiştir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sahife
I. Birinci Bölüm - ANKARA'DAKİ TÖREN	III
Prof. Muhammed Tayyib Okıç, <i>Önsöz</i>	V
<i>Davetiye örneği</i>	VII
<i>Tören programı örneği</i>	VIII
Prof. Dr. Neşet Çağatay, <i>Açış konuşması</i>	IX
Prof. Dr. Joseph Schacht, <i>Notes on Sarahsi's Life and Works</i>	X
Prof. Dr. Joseph Schacht, <i>Sarahsi'nin hayatı ve eserleri hakkında bazı notlar</i> (çeviren: Dr. M. Es'ad Kılıçer)	7
Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, <i>Serahsî'nin Devletler Umu- mi Hukukundaki hissesi</i> (çeviren: Dr. Salih Tuğ)	15
Prof. Muhammead Tayyib Okıç, <i>Şemsu'l-E'imme Es-Serah-si'nin "Şarhu's-Siyari'l-Kabir'inin Türkçe tercemesi ve mütercim Mehmed Münib Ayıntabi'nin diğer eserleri</i>	27
Dr. Salih Tuğ, <i>Eserlerinde rastlanan ifadelerine göre Sarahsî- nin hapis hayatı</i>	43
II. İkinci Bölüm - İSTANBUL'DAKİ TÖREN	61
<i>Serahsî'nin 900. ölüm yıldönümü dolayısıyla İstanbul'daki anılışı</i>	63
<i>Ölümünün 900. yılı dolayısıyla tertiblenen SERAHSÎ'nin eserlerinden mürekkebe sergi rehberi</i>	67
<i>Serahsî eserleri sergisi sergilenen nüshaların tam listesi</i>	67
III. Üçüncü Bölüm - BASINDA VE DÜNYADA AKİSLERİ ...	81
<i>Törenin Türkiye'deki akisleri</i>	83
<i>TÜRKİYE DIŞINDA SERAHSİYİ ANMA TÖRENLERİ</i>	83
<i>TÜRKİYE DIŞINDA SERAHSÎ'NİN 900. ÖLÜM SENEİ DEVİRİYESİ DOLAYISIYLA YAPILAN ÇEŞİTLİ NEŞ- RİYAT</i>	84

Fiyatı : 12 TL.